

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

***«ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΝΟΥ ΣΕ ΠΑΙΔΙΑ
ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ»***

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ:
ΜΠΑΡΤΖΟΥ ΜΑΡΙΑ
ΑΜ:20332

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:
ΜΑΡΙΔΑΚΗ-ΚΑΣΣΩΤΑΚΗ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ
ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ
ΡΙΖΟΥ-ΓΚΟΥΣΙΑ ΜΑΡΙΑ

ΑΘΗΝΑ 2007

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.

Πρόλογος.....	4
Εισαγωγή.....	5
Κεφάλαιο 1: Τυπολογία οικογένειας.....	8
1. Η έννοια της οικογένειας.....	8
2. Μορφές οικογενειακής οργάνωσης.....	9
3. Λειτουργίες της οικογένειας.....	12
3.1. Αναπαραγωγική λειτουργία.....	12
3.2. Εκπαιδευτική λειτουργία.....	13
3.3. Οικονομικές λειτουργίες.....	14
3.4. Ψυχολογικές λειτουργίες.....	14
3.5. Λειτουργίες μέριμνας και πρόνοιας.....	15
4. Υποχρεώσεις μιας οικογένειας.....	15
5. Τυπολογία οικογένειας.....	17
6. Μεταβολές στο θεσμό της οικογένειας.....	20
7. Μεταβολές στη δομή της οικογένειας.....	22
7.1. Συρρίκνωση της οικογενειακής ομάδας.....	23
8. Ο ρόλος των γονέων σε σχέση με την ανάπτυξη του παιδιού.....	24
8.1. Ο ρόλος της μητέρας και η σχέση της με το παιδί.....	26
8.2. Ο ρόλος του πατέρα και η σχέση του με το παιδί.....	28
9. Δυναμική οικογενειακών σχέσεων.....	31
10. Η επίδραση της τρίτης γενιάς στην οικογένεια.....	32
11. Παιδιά με αντικοινωνική συμπεριφορά.....	32
12. Η τιμωρία ως μορφή συμμόρφωσης των παιδιών.....	33
Κεφάλαιο 2: Θεωρία του νου.....	36
1. Η θεωρία του νου.....	36
2. Η δομή της θεωρίας του νου.....	38
3. Εκδηλώσεις της θεωρίας του νου.....	40
4. Μεμονωμένες διαφορές στην ανάπτυξη της θεωρίας του νου.....	41
5. Η φύση της θεωρίας του νου.....	44
5.1. Θεωρία για την θεωρία.....	44

2.0. Θεωρία της νοητικής προσομοίωσης.....	47
3.0. Θεωρία του εξειδικευμένου πεδίου.....	48
6. Η γενική χρήση της θεωρίας του νου για τα παιδιά.....	49
6.1. Κοινωνική λειτουργία.....	49
6.2. Γνωστική λειτουργία.....	49
7. Η ανάπτυξη της σκέψης.....	50
7.1. Σκέψη και νοημοσύνη.....	50
7.2. Η σταθερότητα και η συνοχή του μυαλού.....	50
7.3. Η ανάπτυξη της σκέψης σύμφωνα με τον Piaget.....	52
8. Αντίληψη παιδιών προσχολικής ηλικίας.....	56
9.1. Ανάγκες νηπιακής ηλικίας.....	56
9.2. Η φυσιολογική ψυχολογία της νηπιακής ηλικίας.....	57
10. Νηπιαγωγείο.....	58
10.1. Νηπιαγωγείο και οικογένεια.....	59
10.2. Λόγοι καθιέρωσης προσχολικής αγωγής.....	60
11. Ο ρόλος της νηπιαγωγού.....	61
12. Γνωρίσματα παιδικής ηλικίας.....	63
12.1. Γνωρίσματα πρώτης προσχολικής περιόδου.....	64
12.2. Γνωρίσματα πρόσφατης προσχολικής περιόδου.....	66
Κεφάλαιο 3: Σχέση ανάμεσα στην ανάπτυξη της θεωρίας του νου και στα χαρακτηριστικά των οικογενειών.....	68
Κεφάλαιο 4: Σκοπός, στόχοι και μεθοδολογία της έρευνας.....	70
4.1. Σκοπός και στόχοι της έρευνας.....	70
4.2. Δειγματοληψία-Περιγραφή του δείγματος.....	70
4.3. Ερευνητικά μέσα και διαδικασία συλλογής δεδομένων.....	70
Κεφάλαιο 5: Αποτελέσματα.....	72
5.1. Παρουσίαση και σχολιασμός των δεδομένων της ερευνάς.....	72
A. Γραφήματα δημογραφικών στοιχείων.....	72
B. Γραφήματα ερωτήσεων θεωρίας του νου.....	76
Γ. Γράφημα τυπολογίας οικογένειας.....	81
5.2. Πίνακας και ανάλυση συσχετίσεων δεδομένων της έρευνας.....	82

Κεφάλαιο 6: Συζήτηση.....	86
Βιβλιογραφία.....	88
Παράρτημα:.....	92
Ερωτηματολόγιο πατέρα.....	93
Ερωτηματολόγιο μητέρας.....	96
Ερωτηματολόγιο θεωρίας του νου.....	99

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.

Η εκπόνηση της παρούσας πτυχιακής μελέτης πραγματοποιήθηκε κατά το ακαδημαϊκό έτος 2006-2007, στα πλαίσια της ολοκλήρωσης των προπτυχιακών μου σπουδών στο Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο στο τμήμα της Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας.

Θεωρώ πολύ σημαντικό να εκφράσω τις ευχαριστίες μου σε κάποια άτομα τα οποία συνέβαλαν με την πολύτιμη βοήθειά τους στην ολοκλήρωση της παρούσας πτυχιακής μελέτης.

Κατ' αρχάς, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου, τους φίλους μου και γενικότερα όλα τα κοντινά μου πρόσωπα για την ψυχολογική στήριξη, αλλά και την ενθάρρυνση που μου παρείχαν.

Έπειτα, θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στην επιβλέπουσα καθηγήτρια μου Μαριδάκη-Κασσωτάκη Αικατερίνη, που με την πολύτιμη καθοδήγησή της συντέλεσε στην ολοκλήρωση της εργασίας, καθώς και στα υπόλοιπα μέλη της επιτροπής, Αντωνοπούλου Αικατερίνη και Γκούσια-Ρίζου Μαρία

Τέλος, ευχαριστώ θερμά όλες τις νηπιαγωγούς που δέχτηκαν να με βοηθήσουν στη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων που αφορούσαν τη θεωρία του νου σε παιδιά προσχολικής ηλικίας, αλλά και τους γονείς των παιδιών που δέχτηκαν να συνεργαστούν μαζί μας για την συμπλήρωση των ερωτηματολογίων που αφορούσαν τον τρόπο διαπαιδαγώγησης των παιδιών τους και συναφείς δραστηριότητες του σπιτιού. Χωρίς την βοήθεια και την συμμετοχή τους δεν θα ήταν δυνατή η πραγματοποίηση της συγκεκριμένης έρευνας.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

Τα πρώτα χρόνια της ζωής κάθε ανθρώπου είναι καθοριστικά για την εξέλιξη και την ανάπτυξη του μέσα στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Οι πρώτες εμπειρίες, τα πρώτα ακούσματα, η πρώτη επαφή με άλλους ανθρώπους, προέρχονται από το οικογενειακό περιβάλλον. Η ανθρώπινη προσωπικότητα, κατά την διάρκεια της εξέλιξής της, βρίσκεται στη θαλπωρή της οικογενειακής εστίας, μέσω της οποίας θα γνωρίσει τις αξίες της κοινωνίας, τις κοινωνικές ευθύνες που θα αποδεχτεί, ακόμα και τον αντρικό ή τον γυναικείο ρόλο που θα υποδυθεί. Η οικογένεια γενικότερα, αποτελεί μια κοινωνική ομάδα μέσα στην οποία βιώνονται εμπειρίες, συντελείται η βιολογική, ψυχολογική και κοινωνική ωρίμανση του ατόμου και καλύπτονται οι βασικές του ανάγκες.

Ο θεσμός της οικογένειας δέχτηκε πολλές μεταβολές με το πέρασμα του χρόνου για να πάρει την σημερινή του μορφή. Ο αρχικός της σκοπός επικεντρωνόταν κατά κύριο λόγο στην οικονομική και βιολογική επιβίωση της ευρύτερης οικογένειας. Έπειτα, με το πέρασμα στη βιομηχανική εποχή ο σκοπός της οικογένειας περιορίστηκε στην βιολογική επιβίωση, αλλά και στην οικονομική εξασφάλιση των στενών συγγενών που απαρτιζόταν από τους γονείς και τα παιδιά. Η νέα μορφή οικογένειας αποτελείται πλέον από τους γονείς και τα παιδιά. Στη μεταβιομηχανική τώρα φάση της ανθρωπότητας, όπου χαρακτηρίζεται και εποχή της αφθονίας, η οικογένεια αναθεωρεί τον σκοπό της, εφόσον πια αποσυνδέεται από την οικονομική και κοινωνική επιβίωση και στρέφεται περισσότερο στην ψυχοκοινωνική τους επιβίωση.

Στις σύγχρονες κοινωνίες η διαφορετική θέση της γυναίκας σε σχέση με αυτή του άντρα σχετίζεται με τις διαφορετικές λειτουργίες και τους ρόλους που της έχουν ανατεθεί μέσα από το κυρίαρχο σύστημα αξιών. Σύμφωνα με το οποίο οι άντρες έχουν αναλάβει περισσότερο τους οικονομικούς και πολιτικούς ρόλους, ενώ οι γυναίκες έχουν να ανταποκριθούν σε εργασίες που έχουν σχέση με την ανατροφή των παιδιών και τις δουλειές του σπιτιού. Έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί κατά καιρούς αποδίδουν το βαθμό συμμετοχής των συζύγων στις οικιακές εργασίες σε αιτίες που σχετίζονται κυρίως με την επαγγελματική απασχόληση των γυναικών, καθώς και με κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά.

Το οικογενειακό περιβάλλον, επομένως, σχετίζεται άμεσα με την διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού, αλλά και με την εξέλιξη των ικανοτήτων του. Μια

σημαντική δεξιότητα των παιδιών ηλικίας 4-5 ετών, είναι να αναγνωρίζουν ότι η σκέψη των άλλων προσδιορίζεται από νοητικές καταστάσεις όπως πεποιθήσεις, προθέσεις, επιθυμίες, συναισθήματα και να προβαίνουν στη συνέχεια σε ερμηνείες και προβλέψεις για τη συμπεριφορά των άλλων με βάση τις νοητικές αυτές καταστάσεις. Οι γονείς που συζητούν με τα παιδιά τους, που τους εξηγούν πράγματα που τα δυσκολεύουν και συζητούν ακόμα και αιτίες των συναισθημάτων τους, συμβάλουν στην ανάπτυξη και στην εξέλιξη της συγκεκριμένης ικανότητας που καλείται θεωρία του νου. Τα παιδιά που εμφανίζουν την ικανότητα αυτή είναι σε θέση να αντιλαμβάνονται τη διάκριση ανάμεσα στον πραγματικό κόσμο και στον κόσμο της νόησης και να κατανοούν ότι για να αντιληφθούν την πραγματικότητα πρέπει να την αναπαραστήσουν στο νου τους.

Έρευνες έχουν δείξει ότι η ανάπτυξη της συγκεκριμένης ικανότητας επηρεάζεται από τις πρώτες εμπειρίες του παιδιού μέσα στην οικογένεια αλλά και από τις αλληλεπιδράσεις και την επικοινωνία που έχει με τα άτομα του στενού περιβάλλοντος όπως γονείς, συγγενείς, φίλοι, αδέρφια και ιδιαίτερα μεγαλύτερα σε ηλικία αδέρφια.

Στόχος της μελέτης μας είναι, λοιπόν, αφού συνοψίσουμε τον ρόλο της οικογένειας στην σύγχρονη εποχή, επισημαίνοντας την αξία της, να διαπιστώσουμε κατά πόσο ο τρόπος ανάπτυξης και διαπαιδαγώγησης των παιδιών από διαφορετικούς τύπους γονέων επηρεάζει την ανάπτυξη της θεωρίας του νου σε παιδιά προσχολικής ηλικίας.

Η εργασία απαρτίζεται από δύο μέρη, το θεωρητικό και το εμπειρικό-ερευνητικό μέρος. Το πρώτο μέρος αποτελείται από δύο κεφάλαια, εκ των οποίων το πρώτο έχει στόχο να παρουσιάσει τα κύρια γνωρίσματα και χαρακτηριστικά της οικογένειας, τις μορφές που έχει πάρει ως τώρα, τον ρόλο που διαδραματίζει στη κοινωνία, τις λειτουργίες της και τις αξίες αυτών, τις υποχρεώσεις απέναντι στην κοινωνία και τα μέλη της, τις μεταβολές που έχει υποστεί με το πέρασμα του χρόνου αλλά και να τονίσει την σπουδαιότητα των ρόλων των γονέων. Το δεύτερο κεφάλαιο στόχο έχει να μας εξηγήσει την ικανότητα της θεωρίας του νου, τους τρόπους με τους οποίους γίνεται αντιληπτή, τη δομή της, τις διαφορές που μπορούν να εκδηλωθούν από παιδί σε παιδί κατά την ανάπτυξη της αλλά και τον τρόπο με τον οποίο σκέπτονται τα παιδιά και αντιλαμβάνονται τα πράγματα σύμφωνα πάντα με τα δεδομένα της προσχολικής ηλικίας 4-5 ετών. Έπειτα ακολουθεί η προβληματική της έρευνας.

Το δεύτερο μέρος, το εμπειρικό, παρουσιάζει την έρευνα η οποία πραγματοποιήθηκε σε 90 γονείς (45 ζευγάρια) με παιδιά που πήγαιναν στο νηπιαγωγείο καθώς και στα παιδιά των αντίστοιχων γονέων για τη απόδοση της ικανότητας της θεωρίας του νου. Στο δεύτερο μέρος εμπεριέχονται επίσης και τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την έρευνα, τα συμπεράσματα, καθώς και τους σχολιασμούς που διατυπώθηκαν με βάση τα ευρήματα της έρευνας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Τυπολογία οικογένειας

1. Η έννοια της οικογένειας.

Η οικογένεια είναι ένας κοινωνικός θεσμός ο οποίος ενώνει τα άτομα σε ομάδες συνεργασίας για την φροντίδα και την ανατροφή των παιδιών. Άτομα που συνδέονται με συγγένεια εξ αίματος, ή με γάμο ή με υιοθεσία δημιουργούν μια οικογένεια. Παρά το ότι όλες οι κοινωνίες έχουν το θεσμό της οικογένειας, το ποιος συμπεριλαμβάνεται σε αυτόν διαφοροποιείται σε διάφορες κοινωνίες με διαφορετικές κουλτούρες. Κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα, τα περισσότερα μέλη της κοινωνίας θεωρούσαν ότι η οικογένεια είναι μια κοινωνική ομάδα δύο ή περισσότερων ατόμων, που συνδέονται μεταξύ τους με συγγένεια εξ' αίματος, γάμο ή υιοθεσία και συνήθως ζουν μαζί. Αρχικά οι άνθρωποι γεννιούνται μέσα σε μια οικογένεια που αποτελείται από τους γονείς και τα αδέλφια, κατόπιν όταν ενηλικιωθούν δημιουργούν τη δική τους οικογένεια είτε κάνοντας δικά τους παιδιά είτε υιοθετώντας παιδιά που τα δέχονται ως δικά τους (Θεοδωροπούλου, 2003).

Πολλές επιστημονικές έρευνες έχουν διεξαχθεί κατά περιόδους, όσον αφορά το θεσμό της οικογένειας, το ρόλο που παίζει στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του ανθρώπου και την ώθηση που του παρέχει για την μετέπειτα εξέλιξη της ζωής του. Πολλοί, επίσης, είναι οι ορισμοί που έχουν δοθεί κατά καιρούς, από επιστήμονες για το τι είναι οικογένεια. Με την ευρύτετη νομική έννοια, όμως, η οικογένεια μπορεί να ορισθεί ως ένα σύνολο προσώπων τα οποία συνδέονται με γάμο και συγγένεια (Αποστολόπουλος, 1998). Άλλος αξιοσημείωτος ορισμός που έχει δοθεί για το θεσμό της οικογένειας είναι ότι η οικογένεια είναι μια αναγνωρισμένη και παραδοσιακά καθιερωμένη μορφή συμβίωσης των μελών της κοινωνίας. Αποτελεί την αρχική βιολογική και κοινωνική κοινότητα, της οποίας βασικός σκοπός είναι η διατήρηση του ανθρώπινου είδους μέσω της αναπαραγωγής των μελών της κοινωνίας (Τσαρδάκης, 1993).

Χρήσιμο θα είναι να δοθεί ο ορισμός της οικογένειας ο οποίος διαμορφωθεί σύμφωνα με το Eurostat, κατά τον οποίο ο όρος οικογένεια αντιπροσωπεύει «Οικιακές μονάδες που αποτελούνται από γονείς και παιδιά ή και χωρίς, καθώς και οικογένειες με έναν μόνο γονέα, που προκύπτουν από τη διάσπαση των σχέσεων (γάμου ή απλής συμβίωσης), το θάνατο ή το διαζύγιο». (Θεοδωροπούλου, 2003, σελ.11).

Σε όλο τον κόσμο οι οικογένειες βασίζονται στον γάμο. Ο γάμος θεωρείται μια νομικά κατοχυρωμένη σχέση που οι άνθρωποι πιστεύουν ότι θα διαρκέσει και αφορά οικονομική συνεργασία, καθώς και αναπαραγωγική δραστηριότητα για τεκνοποίηση. Παραδοσιακά ο γάμος θεωρείται ως ο μοναδικός θεσμός για τεκνοποίηση και οι άνθρωποι θεωρούσαν τα παιδιά που γεννιόταν εκτός γάμου παράνομα. Αυτή όμως η σχέση μεταξύ τεκνοποίησης και γάμου έχει εξασθενήσει, καθώς το ποσοστό των παιδιών που γεννιούνται από ανύπαντρες μητέρες έχει αυξηθεί (Θεωδοροπούλου, 2003).

Πολλοί πλέον αρνούνται να θεωρήσουν ότι «οικογένεια» είναι μόνο το παντρεμένο ζευγάρι με παιδιά, διότι τότε θα πρέπει όλοι να αποδεχτούν ότι υπάρχει μόνο ένα πρότυπο οικογένειας. Καθώς όλο και περισσότεροι άνθρωποι δημιουργούν οικογένειες μη παραδοσιακής μορφής, πολλοί σκέφτονται την συγγένεια ως μια οικογένεια εξ' επιλογής. Η οικογένεια εξ' επιλογής δημιουργείται από άτομα που ενώνονται μεταξύ τους με ή χωρίς νομικούς ή εξ' αίματος δεσμούς και αισθάνονται ότι αποτελούν μια οικογένεια.

2. Μορφές οικογενειακής οργάνωσης.

Ο θεσμός της οικογένειας δέχτηκε πολλές μεταβολές τους τελευταίους τρεις αιώνες. Οι κυριότεροι συντελεστές των μεταβολών αυτών ήταν η άνοδος της αστικής τάξης, η οποία επέβαλε ένα νέο τρόπο, και οι κοινωνικές συνθήκες που αναπτύχθηκαν στις βιομηχανικές πόλεις και τη σύγχρονη κοινωνία.

Κάνοντας τη σύγκριση μεταξύ της οικογένειας στη σύγχρονη αστική-βιομηχανική κοινωνία και σε άλλες ιστορικές ή σύγχρονες παραδοσιακές κοινωνίες, διαπιστώνουμε ότι όσο πιο απλή είναι η κοινωνική οργάνωση, τόσο περισσότερες και ποικίλες είναι οι ανάγκες που καλύπτει η οικογένεια και έτσι αποκτά εντονότερο χαρακτήρα ως πολύσκοπος θεσμός. Αντίθετα, όσο πιο σύνθετη γίνεται η κοινωνία αποκτά περιπλοκότερη οργάνωση και έτσι αποδεσμεύονται και αυτονομούνται διάφορες βασικές λειτουργίες της οικογένειας, έτσι ώστε ως ιδιαίτεροι πλέον σκοποί να επιτελούνται από νέους εξειδικευμένους θεσμούς (Τσαούσης, 1993).

Η οικογένεια μέχρις ότου λάβει τις τελευταίες συνηθέστερες μορφές της διακυμάνθηκε μέσα από τρία στάδια, τα οποία με βάση τα πολιτισμικά στοιχεία είναι τα εξής:

1. Το στάδιο της αγριότητας στο οποίο ο άνθρωπος δεν εμφανίζει καμία απολύτως διαφορά από τα ζώα.
2. Το στάδιο της βαρβαρότητας κατά το οποίο κάνει την εμφάνισή της η μητριαρχική και πατριαρχική μορφή της οικογένειας.
3. Το στάδιο του πολιτισμού όπου παρουσιάζεται η συντροφική μορφή της οικογένειας (Τσιπλητάρης, 2001).

Η δομή μελετά διάφορα σχήματα της οικογένειας, όπως είναι ο γάμος και η συγγένεια, ενώ η λειτουργία εξετάζει τις σχέσεις ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας και τις σχέσεις της με τους θεσμούς της κοινωνίας. Η δομή και η λειτουργία της οικογένειας καθώς και η οικογενειακή ζωή εξαρτώνται τόσο από τις κοινωνικοοικονομικές μεταβολές, που παρατηρούνται στη σύγχρονη κοινωνία, όσο και από τις αντιλήψεις, τις αξίες και τις ανάγκες κάθε χρονικής στιγμής, σε μια συγκεκριμένη κοινωνία.

Η οικογένεια εξελίσσεται δυναμικά τόσο στη μορφή της όσο και στο περιεχόμενό της. Όσον αφορά τη μορφή, η οικογένεια στη σύγχρονη κοινωνία μπορεί να διακριθεί ως εξής:

Πυρηνική οικογένεια. Αποτελείται από το παντρεμένο ζευγάρι και τα παιδιά τους είτε αυτά είναι γνήσια, είτε είναι υιοθετημένα. Αυτή η μορφή οικογένειας αποτελεί τη βασική μονάδα της οικογενειακής οργάνωσης σε όλες σχεδόν τις κοινωνίες. Σε ορισμένες κοινότητες η πυρηνική οικογένεια αποτελεί την πρωταρχική μονάδα παραγωγής και οικονομικής κατανάλωσης.

Μονογονεϊκή οικογένεια. Αποτελείται από έναν γονέα με τα παιδιά. Οι οικογένειες αυτές προκύπτουν από το θάνατο του ενός γονέα, από διαζύγιο, χωρισμό ή όταν ένα ανύπαντρο άτομο ανατρέφει παιδιά μόνο του.

Πολυγαμική οικογένεια. Παρουσιάζεται κυρίως σε περιοχές όπου επιτρέπεται η πολυγαμία. Αποτελείται από ένα κεντρικό πρόσωπο, συνήθως την κεφαλή του νοικοκυριού, τις ή τους συζύγους, και τα παιδιά τους.

Ενιαία οικογένεια. Σ' αυτή τη μορφή οικογενειακής οργάνωσης τα μέλη μιας ομάδας μονογραμμικής καταγωγής ζουν μαζί με τις συζύγους και απογόνους τους στο ίδιο νοικοκυριό.

Εκτεταμένη οικογένεια. Παρόμοια με την ενιαία οικογένεια. Η διαφορά τους εντοπίζεται στο γεγονός ότι η εκτεταμένη οικογένεια αποτελεί μεγαλύτερη μονάδα, η οποία διατηρεί χαλαρότερο έλεγχο στα μέλη της και οι συγγενείς παρέχουν υλική βοήθεια μεταξύ τους και έχουν από κοινού ανάληψη των οικονομικών ευθυνών (Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, 1996, Θεοδωροπούλου, 2003)).

Η πυρηνική οικογένεια ως προς το περιεχόμενό της μπορεί να διακριθεί ως εξής:

Η οικογένεια με την κλασική παραδοσιακή κατανομή των ρόλων μεταξύ των συζύγων (ο σύζυγος εργάζεται εκτός σπιτιού και έχει την οικονομική ευθύνη, η σύζυγος είναι υπεύθυνη για τις δουλειές του σπιτιού και την ανατροφή των παιδιών).

Η οικογένεια με την ημιπαραδοσιακή κατανομή της εργασίας (ο άντρας εργάζεται πάντα εκτός σπιτιού και η γυναίκα εργάζεται τόσο εκτός σπιτιού όσο και μέσα στο σπίτι).

Η οικογένεια διπλής σταδιοδρομίας (όπου και οι δύο σύζυγοι εργάζονται εκτός σπιτιού και μοιράζονται τις δουλειές του σπιτιού και τις υποχρεώσεις ανατροφής των παιδιών).

Η οικογένεια διπλής σταδιοδρομίας είναι ο τύπος της πυρηνικής-παραδοσιακής οικογένειας που κυρίως εμφανίζεται σε νεότερα και πιο μορφωμένα ζευγάρια, με πιο προοδευτικές ιδέες. Η επικράτηση αυτού του τύπου της οικογένειας οφείλεται στη συνεχή τεχνολογική και οικονομική εξέλιξη που θέτει καινούργια καταναλωτικά πρότυπα. Έτσι δημιουργείται η ανάγκη της εξωοικιακής απασχόλησης της συζύγου για να αυξηθεί το οικογενειακό εισόδημα (Θεοδωροπούλου, 2003).

Με την απόκτηση ενός παιδιού δημιουργούνται νέες προτεραιότητες και ευθύνες για το ζευγάρι. Οι καινούργιες ανάγκες και ευθύνες που διαμορφώνονται μεταξύ του ζευγαριού και απέναντι στο παιδί τους είναι ανάλογες με το διαφορετικό μοντέλο κάθε οικογένειας.

Κλασσικές παραδοσιακές οικογένειες: Ο πατέρας πηγαίνει στη δουλειά και έχει τις οικονομικές ευθύνες του σπιτιού και των παιδιών. Η

μητέρα μένει στο σπίτι και έχει την φροντίδα των παιδιών και των εργασιών του σπιτιού.

Ημιπαραδοσιακές οικογένειες: Ο πατέρας εργάζεται εκτός σπιτιού και έχει τις οικονομικές ευθύνες του σπιτιού και των παιδιών. Η μητέρα εργάζεται εκτός σπιτιού και επιπλέον έχει την αποκλειστική φροντίδα των παιδιών και των εργασιών του σπιτιού.

Διπλής σταδιοδρομίας οικογένειες: Οι δύο σύζυγοι εργάζονται εκτός σπιτιού και μοιράζονται τις δουλειές του σπιτιού και τις υποχρεώσεις ανατροφής των παιδιών. Αυτός ο τύπος οικογένειας είναι περισσότερο εφικτός στη σημερινή εποχή που η σύγχρονη τεχνολογία βοηθάει ώστε οι δουλειές του σπιτιού να γίνονται σε λιγότερο χρόνο και επιπλέον δίνει την δυνατότητα στον γονιό να συνδυάζει την επαγγελματική σταδιοδρομία με την δυνατότητα παραμονής στο σπίτι. (Θεοδωροπούλου,2003).

3. Λειτουργίες της οικογένειας.

Η οικογένεια είναι ένας πολύπλοκος και πολυλειτουργικός θεσμός. Όσο πιο παραδοσιακή είναι μια κοινωνία τόσο πιο πολυλειτουργική είναι μια οικογένεια. Η κοινωνικό-οικονομική ανάπτυξη επηρεάζει σημαντικά τις λειτουργίες της οικογένειας. Καθώς η κοινωνία εξελίσσεται από παραδοσιακή αγροτική-γεωργική σε σύγχρονη αστική-βιομηχανική, όλο και περισσότερες λειτουργίες των πολυλειτουργικών θεσμών καλύπτονται από εξειδικευμένους , ολιγολειτουργικούς θεσμούς. Η οικογένεια δεν αποτελεί εξαίρεση στον κανόνα αυτό. Πλέον, άλλοι θεσμοί επιτελούν κάποιες από τις λειτουργίες της οικογένειας και όσες λειτουργίες της απομένουν έχουν υποστεί βαθύτατες μεταβολές. Η επιβολή της οικογένειας στα μέλη της μειώνεται κυρίως όσον αφορά την μεταβίβαση αξιών αλλά και τον έλεγχο που ασκεί μέσω αυτής της μεταβίβασης. Οι λειτουργίες της οικογένειας και οι μεταβολές τις οποίες έχουν υποστεί συνοψίζονται ως εξής:

3.1 Αναπαραγωγική λειτουργία

Η αναπαραγωγική λειτουργία είναι απαραίτητη για την βιολογική αναπαραγωγή της κοινωνίας αλλά και για την δημιουργία οικογένειας. Οι μεταβολές

τις οποίες έχει υποστεί η λειτουργία αυτή είναι πολλές και σημαντικές. Οι κυριότερες από αυτές είναι εκείνες οι οποίες προέκυψαν από: (α) Την ανάπτυξη της «τεχνολογίας αναπαραγωγής», που επανέφερε την διάταξη μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού πατέρα αλλά και δημιουργεί μια πρωτοφανή διάκριση της βιολογικής μητέρας σε δότρια και δότρια μήτρας (δηλαδή κυοφορούσα). Έτσι, ένα παιδί μπορεί να έχει πέντε γονείς: έναν βιολογικό και έναν κοινωνικό πατέρα, δυο βιολογικές και μια κοινωνική μητέρα. Οι συνδυασμοί των πέντε αυτών γονέων όπως και οι ποικίλες δυνατότητες προέλευσής τους, αλλοιώνουν και μπορεί να καταστήσουν ασαφής τις συγγενικές σχέσεις και επομένως να διαταράξουν την οικογενειακή τάξη. (β) Την δυνατότητα δημιουργίας οικογένειας από κατηγορίες του πληθυσμού που χωρίς την σύγχρονη τεχνολογία αναπαραγωγής, δεν θα είχαν αυτή τη δυνατότητα, όπως είναι για παράδειγμα, άτομα που δεν επιθυμούν ετερόφυλη σχέση. Στις περιπτώσεις αυτές δημιουργείται μια ουσιαστικά άλλη οικογένεια. (γ) Την ανάπτυξη της ιδέας του οικογενειακού προγραμματισμού αλλά και των μεθόδων ικανοποιητικού ελέγχου των γεννήσεων, που στηρίζεται στην επικράτηση της σημασίας της υπεύθυνης επιλογής αλλά και της αξίας του παιδιού και που έχουν οδηγήσει αφενός στην παιδοκεντρικότητα της οικογένειας και αφετέρου, στην επικίνδυνη υπογεννητικότητα του ελληνικού πληθυσμού (Μουσούρου, 2005).

3.2 Εκπαιδευτικές λειτουργίες.

Οι εκπαιδευτικές λειτουργίες είναι απαραίτητες για την πολιτισμική αναπαραγωγή της κοινωνίας. Αυτές περιλαμβάνουν: (α) Λειτουργίες που αποσκοπούν στην απόκτηση γνώσεων, τεχνογνωσίας και ικανοτήτων που είναι χρήσιμες για την ένταξη των νεότερων μελών της οικογένειας στην παραγωγή. Οι λειτουργίες αυτές της οικογένειας υπήρξαν ιδιαίτερα σημαντικές στις παραδοσιακές γεωργικές-αγροτικές κοινωνίες, αλλά και στις σύγχρονες βιομηχανικές επιτελούνται από εξειδικευμένους θεσμούς, όπως το σχολείο. Αν και έχει ουσιαστικά χάσει τις λειτουργίες αυτές, η οικογένεια έχει αναπτύξει στρατηγικές για την εκπαίδευση των παιδιών της και επιδρά αποφασιστικά στην εκπαίδευση αυτή. Οι εκπαιδευτικές λειτουργίες περιλαμβάνουν επίσης, (β) Την σημαντική λειτουργία της κοινωνικοποίησης η οποία παρά τις μεταβολές που έχει υποστεί, παραμένει μεταξύ των κυρίων λειτουργιών της οικογένειας. Οι μεταβολές συνίστανται κυρίως στις επιπτώσεις που έχει η αντικατάσταση της κοινωνικοποίησης της νέας γενιάς από την δια βίου κοινωνικοποίηση. Σ' αυτήν την νέα αντίληψη κοινωνικοποίησης, δεν είναι

μόνο τα μεγαλύτερης ηλικίας μέλη της οικογένειας που μυούν τα νεότερα σε αξίες, κανόνες και τρόπους δράσης, αλλά και τα νεότερα μέλη της οικογένειας, τα παιδιά, εισάγουν και εξοικειώνουν τα μεγαλύτερα στις καινούργιες κοινωνικές συνθήκες που καθιστούν αναπόφευκτες μεταβολές αξιών και τρόπων δράσης. Έτσι, στο πλαίσιο της οικογένειας, η δια βίου κοινωνικοποίηση βασίζεται στις σχέσεις προσώπων και γενεών και λειτουργεί και ως παράγοντας σύσφιξης των σχέσεων αυτών (Μουσούρου,2005).

3.3 Οικονομικές λειτουργίες.

Οι οικονομικές λειτουργίες αποβλέπουν στην επιβίωση της οικογένειας όπως και στην εξασφάλιση της διατήρησης ή και της βελτίωσης της κοινωνικής της θέσης. Είναι οι λειτουργίες που έχουν επηρεαστεί περισσότερο από την κοινωνική μεταβολή. Στην παραδοσιακή γεωργική-αγροτική κοινωνία, οι λειτουργίες αυτές οδηγούν σε διάφορες δραστηριότητες στις οποίες εμπλέκονται όλα τα μέλη της οικογένειας και οι οποίες καθιστούν την οικογένεια μια πλήρη οικονομική μονάδα, δηλαδή μια μονάδα παραγωγής και κατανάλωσης. Στις σύγχρονες βιομηχανικές βιομηχανικές-αστικές κοινωνίες, η οικογένεια είναι μια μονάδα κατανάλωσης που συνδέεται με την παραγωγή μέσω της οικονομικής δραστηριότητας κάποιων από τα μέλη της. Τα μέλη που δεν έχουν οικονομική δραστηριότητα είναι εξαρτώμενα. Η μεταβολή είναι μεγάλη και έχει σημαντικότερες επιπτώσεις στον ρόλο των γυναικών, την θέση των εξαρτημένων παιδιών και ηλικιωμένων, αλλά και την ικανότητα της οικογένειας να εξασφαλίζει την οικονομική ένταξη των νεότερων μελών της (Μουσούρου,2005).

3.4 Ψυχολογικές λειτουργίες.

Οι ψυχολογικές λειτουργίες εξασφαλίζουν σε όλα τα μέλη της οικογένειας τη βεβαιότητα της αποδοχής και της στοργής των άλλων. Στις σύγχρονες κοινωνίες, όπου οι ταχείες μεταβολές δημιουργούν σύγχυση, ενώ η αποπροσωποποίηση των σχέσεων αυξάνει την ανάγκη του ανθρώπου για συντροφικότητα και στοργή, οι ψυχολογικές λειτουργίες της οικογένειας έχουν αποκτήσει τεράστια σημασία. Είναι οι μόνες οικογενειακές λειτουργίες που έγιναν σημαντικότερες και οι προσδοκίες των μελών της οικογένειας από αυτές αυξήθηκαν και αυξάνουν. Οι αυξημένες αυτές προσδοκίες προϋποθέτουν ότι το καθένα από τα μέλη της οικογένειας διαθέτει την ωριμότητα, τις ικανότητες και την επιθυμία να προσφέρει στα άλλα την στήριξη που και το ίδιο προσδοκά από αυτά (Μουσούρου,2005).

3.5 Λειτουργίες μέριμνας και πρόνοιας.

Οι λειτουργίες μέριμνας και πρόνοιας εξασφαλίζουν στα μέλη της οικογένειας φροντίδα εφόσον την χρειάζονται, επειδή π.χ είναι ασθενής, παιδιά, ηλικιωμένοι, άνεργοι, άποροι κτλ. Η εξασφάλιση αυτή συνδέεται με τις ψυχολογικές λειτουργίες και αποτελεί σημαντικότατο παράγοντα κοινωνικής συνοχής. Η σύγχρονη οικογένεια έχει χάσει ένα σημαντικό τμήμα των λειτουργιών αυτών λόγω εξειδικευμένων φορέων, όπως νοσοκομεία και ιδρύματα, που έχουν αναλάβει την παροχή της απαραίτητης συναισθηματικής στήριξης. Η σημασία των θεσμών και των φορέων κοινωνικής πρόνοιας που όσο πάει και αυξάνεται αντιστοιχεί προς την σταδιακή απώλεια της δυνατότητας της οικογένειας να παράσχει πρόνοια (Μουσούρου,2005).

4. Υποχρεώσεις μιας οικογένειας.

Η μορφή της οικογένειας διαφοροποιείται ανάλογα με την περιοχή, τη χρονική περίοδο, την κοινωνική τάξη και το περιβάλλον. Ακόμα και σε ίδιες χρονικές περιόδους η οικογένεια δεν παρουσιάζει την ίδια μορφή. Ο Jean-Luis Flandrin (1979) σε μια μελέτη του παρουσιάζει πολλούς διαφορετικούς τύπους οικογενειών σε διαφορετικά μέρη της Γαλλίας την ίδια ακριβώς χρονική περίοδο. Επίσης, ο Βρετανός ιστορικός Peter Laslett (1972) αφού μελέτησε χρόνων αρχεία για διάφορα χωριά της Αγγλίας από το 1564 έως το 1821 διαπίστωσε ότι η εκτεταμένη μορφή οικογένειας ήταν σπάνια, γιατί οι άνθρωποι αφενός παντρεύονταν σε μεγάλες ηλικίας και αφετέρου το προσδόκιμο ζωής ήταν χαμηλό. Αντίθετα, την ίδια περίοδο υπήρχαν μεγάλα νοικοκυριά διότι οι εύποροι προσελάμβαναν πολλά άτομα ως εργάτες ή υπηρέτες, οι οποίοι κατοικούσαν όλοι μέσα στο ίδιο νοικοκυριό (Θεοδωροπούλου,2003).

Γενικά, εξετάζοντας διάφορες μελέτες γίνεται κατανοητό ότι η κοινωνία γύρω μας δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς τον θεσμό της οικογένειας. Ο σημαντικός ρόλος της οικογένειας εξετάζεται από τους ειδικούς οι οποίοι αναλύουν τις υποχρεώσεις μιας οικογένειας προς τα μέλη της και την κοινωνία ως εξής:

Κοινωνικοποίηση. Η οικογένεια έχει τον πρωταρχικό ρόλο και την πιο ισχυρή επιρροή στα μέλη της για κοινωνικοποίηση. Οι γονείς είναι οι πρώτοι που διδάσκουν τα παιδιά τους πως μπορούν να συμμετέχουν ενεργά και να προσφέρουν στην κοινωνία που ζουν. Η οικογενειακή κοινωνικοποίηση

βέβαια συνεχίζεται για όλη τη διάρκεια της ζωής κάποιου. Ο ενήλικας που παντρεύεται μεγαλώνει τα παιδιά του επηρεασμένος από τον τρόπο που μεγάλωσε ο ίδιος.

Σεξουαλική δραστηριότητα. Όλες οι κοινωνίες έχουν κανόνες για τη σεξουαλική δραστηριότητα, ώστε να υπάρχει σεβασμός προς τα ανθρώπινα δικαιώματα. Ένα παράδειγμα είναι ότι σχεδόν όλες οι κοινωνίες απαγορεύουν την αιμομιξία, δηλαδή δεν επιτρέπεται η σεξουαλική επαφή και ο γάμος μεταξύ συγγενών κάποιου βαθμού, αυτός ο βαθμός διαφοροποιείται από κοινωνία σε κοινωνία. Στις σύγχρονες κοινωνίες απαγορεύεται ο γάμος μεταξύ συγγενών μέχρι και δευτέρου βαθμού. Υπάρχουν βιολογικοί και κοινωνικοί λόγοι που πρέπει να αποφεύγεται η τεκνοποίηση μεταξύ στενών συγγενών. Η αιμομιξία προκαλεί συνήθως σοβαρά προβλήματα υγείας στους απόγονους, αλλά κυρίως είναι οι κοινωνικοί λόγοι που εμποδίζουν το ανθρώπινο είδος από όλα τα είδη να αποφεύγουν την αιμομιξία.

Κοινωνική τοποθέτηση. Ο θεσμός της οικογένειας δεν είναι απαραίτητος για την αναπαραγωγή του ανθρώπινου είδους, αλλά δημιουργεί μια κοινωνική τοποθέτηση για τα παιδιά. Η κοινωνική αναγνώριση που βασίζεται στην εθνικότητα, θρησκεία και κοινωνική τάξη οφείλεται στη γέννηση μέσα σε μια συγκεκριμένη οικογένεια. Αυτή η αναγνώριση εξηγεί γιατί μια κοινωνία προτιμά τις νόμιμες γεννήσεις. Ειδικά όταν οι γονείς έχουν κοινά κοινωνικά χαρακτηριστικά κληρονομούν και μεταφέρουν τα ίδια χαρακτηριστικά και ιδέες και στα παιδιά τους, έτσι υπάρχει μια συνέχεια για τα ήθη και τα έθιμα μιας κοινωνικής ομάδας.

Υλική και συναισθηματική ασφάλεια. Οι άνθρωποι ανεξάρτητα τόπου και χρόνου πιστεύουν ότι η οικογένεια προσφέρει άσυλο για σωματική, συναισθηματική και οικονομική προστασία των μελών της. (Θεωδοροπούλου, 2003).

Συνένωση του βίου των συζύγων. Η από κοινού συμβίωση είναι απαραίτητη έτσι ώστε να αντιμετωπίζονται από κοινού όλες οι δυσκολίες που προκύπτουν καθημερινά στον αγώνα της επιβίωσης που δίνουν. Απαραίτητη είναι η ύπαρξη αγάπης και αμοιβαίας συμπαράστασης.

Ωθηση στην υγιή συναισθηματική ανάπτυξη και ισορροπία των μελών της οικογένειας.

Παροχή δυνατοτήτων. Απαραίτητη είναι η παροχή δυνατοτήτων εκ μέρους των γονέων για την ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικής ταυτότητας των νεαρών μελών, ώστε τα μέλη να είναι ικανά να ανταπεξέρχονται σ' όλες τις καινούργιες εμπειρίες (Τσιάντης, 1993).

5. Τυπολογία οικογένειας.

Μια μελέτη γύρω από την οικογένεια θα ήταν ελλιπής αν δεν αναφερόταν και στις επικοινωνιακές σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των μελών της οικογένειας και οι οποίες επικοινωνιακές σχέσεις για τους ψυχολόγους έχουν πρωταρχική και κυριότερη σημασία και από τις γεννητικές σχέσεις.

Αυτές οι επικοινωνιακές σχέσεις έχουν υπαρξιακό χαρακτήρα σε κάθε μέλος της οικογένειας, αλλά έχουν και τόση μεγάλη δύναμη, ώστε να συντελούν στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του ατόμου. Αυτή η υπαρξιακή δύναμη της οικογένειας αποδίδεται στην μεγάλη διάρκεια της συνύπαρξης και επί πλέον στην ένταση και στην ποιότητα των συναισθημάτων που καλλιεργούνται ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας (Διαμαντόπουλος, 1995).

Χρησιμοποιούμε τον όρο τυπολογία οικογένειας για να την κατατάξουμε με αυτό τον τρόπο σε συγκεκριμένες κατηγορίες ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που εμφανίζει ο καθένας.

Η ψυχοδυναμική των οικογενειακών σχέσεων εκτός από το μέγεθος της οικογένειας χαρακτηρίζεται και από την ποιότητα τους. Ψυχολογικές έρευνες έχουν εντοπίσει ορισμένες μορφές σχέσεων με τις αντίστοιχες επιπτώσεις στα παιδιά.

Η ψυχοδυναμική των οικογενειακών σχέσεων εκφράζεται κυρίως σε δυο διαστάσεις. Ο πρώτος είναι ο συναισθηματικός τόνος της οικογενειακής ζωής και ο δεύτερος ο τρόπος διαπαιδαγώγησης των παιδιών. Ο συναισθηματικός τόνος έχει στο ένα άκρο τη στοργή και στο άλλο την εχθρότητα των γονέων προς τα παιδιά. Ο τρόπος διαπαιδαγώγησης έχει στο ένα άκρο την αυτονομία και στο άλλο τον έλεγχο των παιδιών από τους γονείς (Διαμαντόπουλος, 1995).

Οι γονείς ανάλογα με την συμπεριφορά που εμφανίζουν και τον τρόπο διαπαιδαγώγησης που υιοθετούν μπορούν να διαχωριστούν σε ποικίλες κατηγορίες. Συναντάμε, επομένως, τους αυταρχικούς γονείς, τους τυρρανικούς, τους ανεκτικούς, τους αρμονικούς-στοργικούς και άλλους τύπους γονέων.

- Οι στοργικοί γονείς είναι φιλικοί προς τα παιδιά με ουσιαστική αγάπη προς αυτά. Τα επιδοκιμάζουν και τα ενισχύουν ψυχολογικά συχνά, ευχαριστούνται με τη συντροφιά των παιδιών τους και συμμετέχουν στα παιχνίδια και στις ασχολίες τους και παρέχουν ηθική συμπαράσταση στα σφάλματά τους και στις δυσκολίες. Οι στοργικοί γονείς είναι πράοι και ήρεμοι άνθρωποι, οι οποίοι προσπαθούν να δημιουργήσουν ένα ήρεμο και γαλήνιο περιβάλλον μέσα στο σπιτικό τους, και επιθυμούν να επιλύουν τυχόν διαφορές μέσα από το διάλογο. Έτσι, τα παιδιά που ανατρέφονται σε τέτοιου είδους οικογένειες, εμφανίζονται πιο ικανά, κοινωνικά ανεξάρτητα και προσανατολισμένα προς την υλοποίηση των στόχων τους (Baumrid, 2000).
- Οι εχθρικοί γονείς συχνά αποδοκιμάζουν και απορρίπτουν τα παιδιά τους και είναι φειδωλοί σε εκδηλώσεις στοργής και ηθικών αμοιβών προς τα παιδιά. Συχνά ασκούν κριτική και μεγιστοποιούν τα σφάλματά τους. Θεωρούν τα παιδιά τους ανεπιθύμητα και παρείσακτα τονίζοντας τις ατέλειες και τα ελαττώματά τους. Οι εχθρικοί γονείς δύσκολα συμφιλιώνονται μετά από κάποια διαφωνία με τα παιδιά τους και συνήθως στην καθημερινή τους συμπεριφορά είναι βίαιοι και οξύθυμοι. Οι παράγοντες που ωθούν τους εχθρικούς γονείς σε τέτοια συμπεριφορά είναι συνειδητοί, όπως είναι οι οικονομικές δυσκολίες της οικογένειας, οι αδυναμίες των παιδιών να ανταποκριθούν στις προσδοκίες των γονέων και ασυνείδητοι, ως συνέπεια ανάλογων βιωμάτων που είχαν και αυτοί από την παιδική τους ηλικία. (Διαμαντόπουλος, 1995).
- Δημοκρατικοί ή διαλεκτικοί γονείς είναι αυτοί που ενθαρρύνουν τα παιδιά τους στην αυτονομία. Οι γονείς αυτοί δείχνουν σεβασμό προς την ατομικότητα των παιδιών, αναγνωρίζουν τα δικαιώματά τους και εκτιμούν τις προτιμήσεις και τα ενδιαφέροντά τους. Επίσης, δείχνουν εμπιστοσύνη στα παιδιά τους και τους παρέχουν πρωτοβουλίες. Οι δημοκρατικοί γονείς ασκούν αυτοκριτική για τις δικές τους συμπεριφορές με σκοπό την αυτοβελτίωσή τους. Όταν μάλιστα ο γονέας αυτού του τύπου θελήσει να ασκήσει έλεγχο στο παιδί του, το κάνει με αγάπη και στοργή (Διαμαντόπουλος, 1995 – Επιστημονική ημερίδα, 2007).
- Οι αυταρχικοί γονείς παίρνουν μονομερώς τις αποφάσεις και απαιτούν υπακοή και συμμόρφωση σ' αυτές από τα παιδιά τους. Έχουν ακαμψία στη

σκέψη και εμμονή στην εκτέλεση των εντολών τους. Επίσης, έχουν την τάση να απαιτούν ακραίες λύσεις χωρίς να λαμβάνουν τις επιθυμίες, τα ενδιαφέροντα και τις ιδιοσυγκρασίες των παιδιών τους. Οι αυταρχικοί γονείς εξουσιάζουν δυναμικά με τραχύ τρόπο ελέγχου και χρησιμοποιούν ως μέσα επιβολής τις απειλές και τις τιμωρίες. Ασκούν αυστηρό έλεγχο και οι απαιτήσεις τους αλλά και οι τιμωρίες τους είναι εξίσου αυστηρές. Τέλος, αυτοί οι άνθρωποι θεωρούν τους εαυτούς τους αυθεντίες και δεν ασκούν κάποια αυτοκριτική (Διαμαντόπουλος, 1995 – Επιστημονική ημερίδα, 2007).

- Ο γονέας τύπου συναισθηματικού μέντορα συζητά με το παιδί του, το αγκαλιάζει, το χαϊδεύει, του χαμογελάει και γενικότερα του εκφράζει τα συναισθήματά του. Αφιερώνει αρκετό χρόνο για να συζητήσει με το παιδί του και προσπαθεί με λόγια και με πράξεις να το κάνει να νιώσει επιθυμητό (Επιστημονική ημερίδα, 2007).
- Οι υπερπροστατευτικοί γονείς δημιουργούν ένα παιδί εξαρτημένο απ' αυτόν. Θεωρούν απαραίτητο να ελέγχουν κάθε κίνηση του παιδιού γι' αυτό και πολλές φορές κάνουν το παιδί να νιώθει ασφυκτικά. Λογικές γι' αυτόν το τύπο γονέων είναι πράξεις τύπου: παραβίαση του προσωπικού χώρου του παιδιού κ.τ.λ
- Οι αδιάφοροι-απορριπτικοί γονείς αφήνουν το παιδί να κάνει ότι θέλει χωρίς να ζητήσει εξηγήσεις, του επιτρέπουν να βγαίνει έξω όσο συχνά θέλει και γενικότερα δεν συμμετέχουν στην ανάπτυξή του. (Επιστημονική ημερίδα, 2007).

Από την συμπεριφορά των γονέων προκύπτουν και οι ανάλογες επιπτώσεις στη διαμόρφωση της ψυχής των παιδιών. Για παράδειγμα από στοργικούς και δημοκρατικούς γονείς προκύπτουν παιδιά με συναισθηματική σταθερότητα, κοινωνικότητα, φιλικές διαθέσεις, με κίνητρα για υψηλές επιδόσεις, με αυτοπεποίθηση, δημιουργία και συνεργασία.

Από στοργικούς αλλά και αυταρχικούς γονείς συνήθως προκύπτουν παιδιά με τυρρανική συμπεριφορά, εγωκεντρικές στάσεις και συμπεριφορές, περιορισμένες κοινωνικές επαφές, με εξαρτήσεις και κοινωνικές ανασφάλειες.

Γενικά από τους εχθρικούς ή απορριπτικούς γονείς προκύπτουν συνήθως επιθετικά αντικοινωνικά παιδιά και ειδικά από τους συνδυασμούς της ενθάρρυνσης

των παιδιών για αυτονομία και ανεξαρτησία και της αδιαφορίας που χαρακτηρίζει αυτού του είδους τους γονείς, τα παιδιά ταυτίζονται με άλλα πρότυπα εκτός των γονέων. Σε περίπτωση που τα πρότυπα αυτά είναι καλά, με δημιουργικές εργασίες, τότε τα παιδιά των αδιάφορων γονέων αξιοποιούν τις δυνάμεις τους, ενθαρρύνονται στην αυτάρκεια, λαμβάνουν πρωτοβουλίες και επιτυγχάνουν στη ζωή με υψηλές επιδόσεις. Εάν όμως αρχίσουν να συναναστρέφονται με συμμορίες συνομήλικων τους τότε τα παιδιά αυτά μεταμορφώνονται σε αντικοινωνικά και εγκληματικά άτομα. Στην κατηγορία των αδιάφορων γονέων πρέπει να ενταχθεί και η περίπτωση της απουσίας των γονέων από την οικογένεια, είτε λόγω εργασίας είτε άλλων ενασχολήσεων τους (Διαμαντόπουλος, 1995).

Οι γονείς που χαρακτηρίζονται από τον συνδυασμό των εχθρικών ή απορριπτικών συναισθημάτων και συγχρόνως από αυταρχισμό είναι συνήθως σκληροί και βίαιοι. Τα παιδιά αυτών των γονέων αναπτύσσουν συναισθήματα πικρίας, αντικοινωνικότητας και επιθετικότητας στους άλλους. Άλλοτε δείχνουν εξάρτηση, συμμόρφωση και υποκριτική στάση και άλλοτε αρνητισμό, εχθρότητα και εγκληματικότητα. Τα παιδιά αυτών των γονέων δεν εντάσσονται σε συμμορίες αλλά ενεργούν μόνα τους (Διαμαντόπουλος, 1995).

6. Μεταβολές στο θεσμό της οικογένειας.

Πολλοί είναι οι κανόνες συμπεριφοράς που διέπουν την συμβίωση των μελών της οικογένειας. Στην ανώτερη βαθμίδα βρίσκεται ο σκοπός της οικογένειας. Από αυτόν απορρέουν οι βασικές αξίες, στις οποίες πηγάζουν οι ορισμοί των ρόλων για τα μέλη της. Από τους βασικούς αυτούς κώδικες όπως είναι ο σκοπός, οι αξίες και οι ρόλοι, προκύπτουν οι κανόνες συμπεριφοράς που αφορούν επιμέρους δραστηριότητες και καταστάσεις.

Οι θεωρητικές αυτές ιδέες εξελίσσονται σύμφωνα με τις μορφές οικογένειας. Στην παραδοσιακή κοινωνία, όπου η οικογένεια αποτελούσε το βασικό οικονομικό κύτταρο, ο σκοπός για την ύπαρξή της ήταν η οικονομική και βιολογική επιβίωση της ευρείας οικογένειας. Αργότερα, στην βιομηχανική εποχή, ο σκοπός της οικογένειας, λόγω της αλλαγής του τρόπου παραγωγής των αγαθών, περιορίζεται στη βιολογική και οικονομική επιβίωση, όχι πλέον της ευρείας οικογένειας, αλλά της πυρηνικής. Η δομή δηλαδή της οικογένειας άλλαξε. Η οικογένεια στην βιομηχανική εποχή δεν είναι

πια όπως στην παραδοσιακή μορφή. Η οικογένεια πλέον είναι οι γονείς και τα παιδιά τους. Η οικογένεια θα μεγαλώσει τα παιδιά της και θα τα παραδώσει στην παραγωγή. Γι' αυτό υποστηρίζεται ότι η σχολική αποτυχία μπορεί να είναι εξίσου πρόβλημα όσο και η σχολική αποτυχία. Κι αυτό γιατί η σχολική επιτυχία μπορεί να εκφράσει την υπερβολική προσήλωση του παιδιού στις επιδιώξεις της οικογένειας και να το καθλώνει σε ξεπερασμένες αντιλήψεις που δεν του επιτρέπουν να αντιδράσει και να ανακαλύψει τις δικές του ανάγκες και να προσδιορίσει τους δικούς του προσωπικούς στόχους (Καλαντζή-Αζίζι, Παρίτη, 1990).

Καθώς γίνεται η μετάβαση από τη βιομηχανική στην μεταβιομηχανική φάση της ανθρωπότητας, ο σκοπός της οικογένειας αναθεωρείται. Δηλαδή ο σκοπός της οικογένειας αποσυνδέεται σταδιακά από την βιολογική και οικονομική επιβίωση. Οι νέες οικονομικές δομές της κοινωνίας της αφθονίας επιτρέπουν στα άτομα να επιβιώνουν οικονομικά και κοινωνικά μόνα τους. Το άτομο γίνεται δηλαδή το βασικό κοινωνικό κύτταρο και οι πολλές πλέον κοινωνικές ομάδες, στις οποίες εντάσσεται το άτομο, διαδραματίζουν πολλές από τις λειτουργίες που ανήκαν ως πρόσφατα στην οικογένεια (Καλαντζή-Αζίζι, Παρίτη, 1990).

Ο σκοπός της μελλοντικής οικογένειας αποσυνδεόμενος από την οικονομική και βιολογική επιβίωση των μελών της, αρχίζει να συνδέεται όλο και περισσότερο με την ψυχοκοινωνική τους επιβίωση. Ο ρόλος της οικογένειας είναι να βοηθάει τα μέλη της να διαμορφώσουν τους στόχους τους ως μέλη της κοινωνίας. Με καθορισμένους στόχους θα μπορούν να ανταπεξέλθουν στις απαιτήσεις της σύγχρονης ζωής. Η επικοινωνία δηλαδή ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας γίνεται πλέον πιο σημαντική από την ανταλλαγή των υλικών αγαθών ανάμεσά τους.

Ενώ ο ρόλος της οικογένειας στην βιομηχανική εποχή ήταν να παραδώσει στην κοινωνία ένα εκπαιδευόμενο μέλος για να αυξηθεί και να βελτιωθεί η βιομηχανική παραγωγή, στη μεταβιομηχανική εποχή ο ρόλος της είναι να παραδώσει στην κοινωνία συγκροτημένα άτομα, που αντί να αυξάνουν την σύγχυση, να συμβάλλουν στην λειτουργικότητα των κοινωνικών ομάδων στις οποίες θα ενταχθούν. Η σημερινή βέβαια εποχή απέχει πολύ από την επίτευξη αυτού του στόχου (Καλαντζή-Αζίζι, Παρίτη, 1990).

7. Μεταβολές στη δομή της οικογένειας.

Η παραδοσιακή δομή της οικογένειας αντικατροπτίζει τον παραδοσιακά πάγιο προσδιορισμό των ρόλων ανάλογα με το φύλο και την ηλικία, αλλά και την ιεράρχηση των έτσι προσδιοριζόμενων ρόλων, ώστε οι άνδρες να έχουν εξουσία πάνω στις γυναίκες και οι γεροντότεροι πάνω στους νεότερους.

Στο μέτρο που η δομή είναι στοιχείο του θεσμού της οικογένειας, ο θεσμός αλλάζει καθώς μεταβάλλονται οι οικογενειακοί ρόλοι και η ιεράρχησή τους. Οι μεταβολές αυτές οφείλονται σε πολλούς παράγοντες όπως είναι: η μεταβολή της κοινωνικής θέσης των γυναικών και του ρόλου της συζύγου-μητέρας υπό την πίεση νέων οικονομικό-κοινωνικών δεδομένων αλλά και των φεμινιστικών διεκδικήσεων, η μεταβολή της κοινωνικής θέσης των παιδιών κυρίως λόγω της μειωμένης γεννητικότητας, αλλά και της εκπαιδευτικής έκρηξης, και τέλος, η μεταβολή της ίδιας της έννοιας της εξουσίας που δημιουργεί ο κοινωνικός εκσυγχρονισμός.

Οι σύγχρονοι άντρες και οι γυναίκες είναι υποχρεωμένοι να ανακαταναείμουν τους μεταξύ τους ρόλους και ιδιαίτερα την εξουσία, που παραδοσιακά έχουν οι άντρες, αλλά και την δύναμη, που παραδοσιακά έχουν οι γυναίκες. Η ανακατανομή αυτή είναι απαραίτητη, ώστε να διαμορφωθεί μια καινούργια ισορροπία ρόλων που να αντικαταστήσει την παραδοσιακή ισορροπία, η οποία θεωρείται έως σήμερα δεδομένη στα πλαίσια του θεσμού της οικογένειας. Χωρίς μια τέτοια διαμόρφωση και χωρίς μεταβολές ρόλων, στάσεων και συμπεριφορών που αυτή προϋποθέτει, τόσο η οικογενειακή ζωή όσο και οι σχέσεις των φύλων καθίστανται δύσκολες και προβληματικές (Μουσούρου, 2005).

Αξιόλογες μεταβολές έγιναν και ως προς την σημασία της ηλικίας και της γενεάς. Η μετατροπή της οικογένειας από πλήρη οικονομική μονάδα, δηλαδή μονάδα παραγωγής και κατανάλωσης, σε μονάδα κατανάλωσης συνδέεται και με την ουσιαστική μεταβολή του οικονομικού ρόλου των παιδιών. Τα παιδιά μεταβλήθηκαν από οικονομικά ενεργητικό σε οικονομικά παθητικό παράγοντα. Έπαψαν να είναι εργατικά χέρια και έγιναν οικονομικό βάρος. Το βάρος αυτό γίνεται υπερβολικό για την οικογένεια όταν οι φιλοδοξίες των γονιών για το παιδί είναι υπέρμετρες και όσον αφορά την εκπαίδευσή του.

Καθώς η οικογένεια αποκτά λιγότερα παιδιά από επιλογή και μόνον, η οικογένεια γίνεται όλο και πιο παιδοκεντρική. Από την άλλη μεριά εφόσον το παιδί

έγινε το επίκεντρο της ζωής και των προσδοκιών της οικογένειας, το παιδί κέρδισε σε στοργή ότι έχασε σε οικονομική χρησιμότητα.

Η οικογένεια όμως δεν αποτελείται μόνον από συζύγους/γονείς και παιδιά. Οι παππούδες έχουν επίσης θέση στην οικογένεια και αυτή η θέση έχει επίσης αλλάξει. Η σημασία των αλλαγών συνήθως υποβαθμίζεται. Προβάλλονται έτσι ιδιαιτέρως τα προβλήματα που η γήρανση του πληθυσμού δημιουργεί στην κοινωνία. Η αύξηση των γενεών και ο καινούργιος τρόπος συνύπαρξής τους δημιουργούν μια καινούργια οικογενειακή πραγματικότητα. Ο ρόλος των ηλικιωμένων στην σύγχρονη οικογένεια δεν είναι θεσμοποιημένος καθώς επικράτησε το πρότυπο της ανεξάρτητης συζυγικής οικογένειας (Μουσούρου, 2005).

Οι μεταβολές αυτές που κυριαρχούν στην οικογένεια με την πάροδο του χρόνου δημιουργούν μια καινούργια οικογενειακή πραγματικότητα που χαρακτηρίζεται από συνεχείς μετασχηματισμούς, μεταβολές δηλαδή των ρόλων : συζύγων-γονέων-παιδιών-ηλικιωμένων.

7.1 Συρρίκνωση της οικογενειακής ομάδας.

Η συρρίκνωση της οικογενειακής ομάδας οφείλεται σε δυο κυρίως παράγοντες: (α) στην μείωση του αριθμού των παιδιών αλλά και την αύξηση των μονογονεϊκών οικογενειών και (β) στη χαλάρωση των στενών σχέσεων που προσδιορίζουν τα όρια της οικογενειακής ομάδας. Η χαλάρωση αυτή έχει αποδοθεί στην ανεξαρτητοποίηση της συζυγικής οικογένειας από το ευρύτερο συγγενικό περιβάλλον, στις συνθήκες αλλά και τις απαιτήσεις τού σύγχρονου τρόπου ζωής, στην ανάληψη της φροντίδας και της προστασίας μελών της οικογένειας από εξειδικευμένους φορείς.

Η συρρίκνωση της οικογένειας που οφείλεται στη μείωση της γεννητικότητας, συνοδεύτηκε από την επέκτασή της που οφείλεται στην αύξηση της μέσης διάρκειας ζωής. Σήμερα είναι συνηθισμένο να περιλαμβάνει η οικογενειακή ομάδα τέσσερις γενεές μελών, ακόμα και πέντε. Η επέκταση αυτή της οικογένειας μεταβάλλει ουσιαστικά τις σχέσεις και τους ρόλους μέσα στην οικογένεια, επιβάλλοντας την ανάγκη ανάπτυξης άλλου είδους οικογενειακής συνοχής και αλληλεγγύης.

Στην Ελλάδα, όσον αφορά την γειτνίαση συγγενικών οικογενειών στην Αθήνα, επισημάνθηκαν στενότερες προσωπικές και τηλεφωνικές επαφές με παιδιά

και γονείς που κατοικούν στο ίδιο οίκημα ή την ίδια γειτονία αλλά και σε άλλη περιοχή, πόλη ή χώρα (Μουσούρου, 2005).

8. Ο ρόλος των γονέων σε σχέση με την ανάπτυξη του παιδιού.

Το οικογενειακό περιβάλλον θα προσδιορίσει αν το άτομο θα αναπτύξει δημοκρατική ή αυταρχική προσωπικότητα. Συγκεκριμένα, αποφασιστικό ρόλο θα παίζει η γνώμη των γονιών για τη φύση του παιδιού τους και η ανάλογη συμπεριφορά που προκύπτει. Η γνώμη τους φυσικά είναι αποτέλεσμα της κοινωνικής θέσης της οικογένειας και του γενικότερου πολιτικού και πολιτιστικού συστήματος. Οι γονείς πιστεύουν ότι το μικρό παιδί είναι ένας οργανισμός αδύναμος χωρίς ικανότητες να αντιληφθεί τον κόσμο γύρω του, πόσο μάλλον να αναλάβει κάποια πρωτοβουλία. (Chiland και Καρρά, 1994). Επομένως, έχει ανάγκη από τη καθοδήγηση των γονέων του, όσον αφορά τη ζωή του και τις επιθυμίες του, καθώς δεν γνωρίζει αρχικά τι θέλει, τι είναι καλό και κακό γι' αυτό (Ντράικωρς, 1979).

Οι γονείς είναι υπεύθυνοι κατά το μεγαλύτερο μέρος για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας και του χαρακτήρα των παιδιών τους. Υπάρχουν αρκετοί παράγοντες μέσα στο περιβάλλον που αναπτύσσονται τα παιδιά, οι οποίοι επηρεάζουν τη διαμόρφωση της προσωπικότητας τους. Ο πρώτος και ο σημαντικότερος είναι η οικογενειακή ατμόσφαιρα μέσα στην οποία μεγαλώνουν και την οποία ανακαλύπτουν σταδιακά. Το παιδί μέσα από τις σχέσεις που αναπτύσσει με τους γονείς του, κάνει την πρώτη του γνωριμία και επαφή με την κοινωνία. Οι γονείς από την πλευρά τους είναι υπεύθυνοι στο να δημιουργήσουν μια ορισμένη οικογενειακή ατμόσφαιρα η οποία πρέπει να είναι κατάλληλη για την σωστή ανάπτυξη του παιδιού τους. Μέσα από το συγκεκριμένο οικογενειακό περιβάλλον θα μεταδοθούν στο παιδί όλες οι οικονομικές, φυλετικές, θρησκευτικές και κοινωνικές πεποιθήσεις και αξίες. Το παιδί προσπαθεί να αφομοιώσει αυτά τα οικογενειακά ήθη και επιπλέον να ταυτιστεί με τα πρότυπα που του έχουν προσδιορίσει οι γονείς του (Ντράικωρς, 1979). Η οικοδόμηση υγιούς προσωπικότητας και η ενίσχυση των νοητικών ικανοτήτων συμβάλλουν κυρίως στην ατομική ολοκλήρωση και την προσωπική ευημερία και άρχισαν να επισημαίνονται και να συνειδητοποιούνται μόλις τελευταία (Παρασκευόπουλος, 1985).

Οι γονείς, λοιπόν, είναι υπεύθυνοι στο να μεταδώσουν στα παιδιά τους τις κατάλληλες αρχές, ηθικές αξίες, ιδεώδη, ιδανικά, να τα μάθουν τι σημαίνει ήθος, σεβασμός, διεκδίκηση, υποχώρηση, ανταλλαγή απόψεων αλλά και αναγνώριση σφαλμάτων. Θα πρέπει ακόμα για τη σωστή ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού, να του δίνουν ερεθίσματα, να του θέτουν όρια και στόχους, του οποίους θα οφείλει να εκπληρώσει, ώστε να αποκτήσει εμπειρίες, δύναμη και θάρρος για τη ζωή (Ντράικωρς, 1979).

Η θερμή και βαθιά κατανόηση και συμπαράσταση των γονιών θα δημιουργήσει στο παιδί από τα πρώτα του κιόλας χρόνια την εντύπωση ότι όλη η ανθρωπότητα είναι φιλική και καλοπροαίρετη μαζί του. Μια τέτοια αντίληψη για τον κόσμο θα το βοηθήσει αργότερα να εκφράζει πιο ελεύθερα την γνώμη του και να μη φοβάται να προβάλλει τις αντιρρήσεις του στις αποφάσεις των γονιών του. Έτσι αρχίζει να απομακρύνεται και να ανεξαρτητοποιείται από την εξουσία των γονιών του και αργότερα από κάθε εξουσία γενική.

Η μορφή της οικογενειακής σχέσης που θα επικρατήσει τελικά, ιδιαίτερα κατά το τέταρτο και πέμπτο έτος της ηλικίας του, θα παίξει ουσιαστικό ρόλο στη διάπλαση του χαρακτήρα του. Η ηλικία αυτή είναι αποφασιστικής σημασίας και ιδιαίτερα για το αγόρι, γιατί είναι η εποχή που αρχίζει να ξεχωρίζει ότι είναι άνδρας σαν τον πατέρα του. Η αναγνώριση αυτή τον ωθεί να του μοιάσει και του γεννά αμφιβολίες για το αν θα το καταφέρει. Ταυτόχρονα, αρχίζει να τον ανταγωνίζεται για να αποσπάσει την προσοχή της μητέρας του.

Τέτοια συναισθήματα δημιουργούν στην ψυχή του παιδιού το Οιδιπόδειο σύμπλεγμα, το οποίο παίξει αποφασιστικό ρόλο στη μετέπειτα στάση του ανθρώπου απέναντι στην πολιτική εξουσία. Παρουσιάζεται την εποχή που το παιδί αισθάνεται ψυχικά και σωματικά την ανάγκη να διευρύνει τις δραστηριότητές του. Απευθύνει τις πρώτες σεξουαλικές εκδηλώσεις αγάπης στα πλησιέστερα πρόσωπα του περιβάλλοντός του, που είναι οι γονείς του. Αγαπά τον γονέα του αντίθετου φύλου και μισεί τον γονέα του δικού του φύλου. Για να κερδίσει την προσοχή της μητέρας του θα πρέπει να ανταγωνιστεί τον πατέρα του. Έτσι, αναπτύσσονται στο παιδί πολλά είδη ψυχικών συγκρούσεων που διαταράσσουν την αρμονική ανάπτυξη της προσωπικότητας του. Μια συνηθισμένη αντίδραση είναι να το παιδί να γίνει πολύ ντροπαλό, υποτακτικό και συμμορφωμένο στις σχέσεις του με πρόσωπα που κατέχουν εξουσία. Αλλά υπάρχει και το άλλο άκρο δηλαδή η επανάσταση.

Η επαναστατική αυτή αντίδραση κατά της εξουσίας των γονιών μεταβάλλεται με την κατάλληλη μεταχείριση. Η συμπεριφοράς τους προς το παιδί θα αποβλέπει στη λογικοποίηση της προσταγής και τη δικαιολόγηση της υποταγής. Αν οι γονείς είναι άνθρωποι με κατανόηση θα δεχθούν το παιδί στην οικογένεια και θα του παραχωρήσουν ένα μεγάλο μέρος του χρόνου και της αγάπης τους. Αν ο πατέρας του είναι ήπιου χαρακτήρα και η μητέρα στοργική, λογική και αξιόπιστη, το παιδί μπορεί να αποσπάσει την προσοχή των γονιών του όχι πάντα γιατί κατανοούν τις ανάγκες του, αλλά γιατί ο πατέρας είναι μαλακός και ενδίδει στις απαιτήσεις και η μητέρα δεν φέρνει υπερβολικές αντιρρήσεις. Αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα το παιδί να μάθει ότι η πρωτοβουλία και η επιμονή του πολλές φορές δικαιώνονται.

Πολλοί γονείς όμως δεν αντιδρούν με τον ίδιο τρόπο. Παραξενεύονται από την συμπεριφορά τους που είναι αποτέλεσμα ανταγωνισμού προς τον πατέρα που εκδηλώνεται κατά την περίοδο αυτή της νηπιακής σεξουαλικότητας. Έτσι, μπορεί οι γονείς με τρόπο απότομο και σκληρό να βάλουν τα παιδιά τους στη θέση τους, γεγονός που θα τους προκαλέσει συναισθήματα απογοήτευσης. Και επειδή το παιδί δεν μπορεί να εκδηλώσει τα αισθήματα της αποστροφής, οργής και απογοητεύσεως προς τους γονείς του, μεταθέτει την εχθρότητα του σε ομάδες έξω από την οικογένειά του. Στην πραγματικότητα το κατακάθι της πίκρας παραμένει μέσα του για αρκετό καιρό μέχρις ότου διοχετευτεί στις έξω ομάδες. Οι ομάδες αυτές στην περίπτωση αυτή αντικαθιστούν τον πατέρα του. Η αυταρχική συμπεριφορά, λοιπόν, και η στάση των γονιών προετοιμάζει το κλίμα μέσα στο οποίο θα αναπτυχθεί το αυταρχικό παιδί. (Τερλέξη, 1975).

8.1 Ο ρόλος της μητέρας και η σχέση της με το παιδί.

Η μητρότητα περιλαμβάνει ένα σαρκικό δεσμό που στην αρχή είναι συνεχής και έπειτα διακόπτεται. Η μητέρα τον βιώνει περισσότερο και διαφορετικά από το παιδί αυτό τον χωρισμό, κατά τη διάρκεια της γέννας. Η διαδικασία της γέννησης επιφέρει μια αναστάτωση στη φυσιολογική λειτουργία. Το παιδί θηλάζει τον μαστό, μπορεί όμως να αναπτυχθεί εξίσου καλά θηλάζοντας ένα μπιμπερό. Είτε τραφεί από το μαστό είτε από το μπουκάλι, το στήθος παραμένει γι' αυτό το σύμβολο της μητέρας και της αγάπης της, το σύμβολο ενός καταφυγίου (Chiland και Καρρά, 1994).

Ακόμα και όταν το παιδί γίνει δύο με τριών μηνών δείχνει μια προτίμηση προς το πρόσωπο της μητέρας του από ότι σε έναν ξένο. Η προτίμησή του αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι με τη μητέρα του έρχεται πιο συχνά σε επαφή, την αντιλαμβάνεται από τη μυρωδιά της και τι άγγιγμά της που πλέον είναι σε θέση να τα συνειδητοποιεί. Επιπλέον, η μητέρα έχοντας ασχοληθεί περισσότερο με το μωρό της από ότι οι άλλοι, γνωρίζει πλέον τις ικανότητες του, τις αντιδράσεις του και τους ρυθμούς του. Ξέρει επακριβώς τι ενέργειες πρέπει να κάνει για να το καθησυχάσει ή να το κάνει να γελάσει (Χουντουμάδη, 1996).

Η μητέρα που είναι ευαίσθητη στις ανάγκες του παιδιού της και έχει εμπιστοσύνη στη φύση του παιδιού της θέλει το παιδί της να στηρίζεται στις δικές του δυνάμεις για να αντιμετωπίζει τις δυσκολίες που συναντά. Στα πρώτα στάδια της ανάπτυξης ο ρόλος της μητέρας είναι πιο αποφασιστικός στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού από ότι ο ρόλος του πατέρα. Από την μητέρα του θα αποκτήσει τα θεμελιακά του αισθήματα για τον κόσμο και τον εαυτό του. Αργότερα, μετά το τρίτο έτος της ηλικίας, ο ρόλος του πατέρα είναι πιο αποφασιστικός από το ρόλο της μητέρας (Chiland και Καρρά, 1994).

Αξιοσημείωτο είναι βέβαια, ότι η αγωγή του παιδιού και η έναρξη για τη διαμόρφωση μιας υγιούς προσωπικότητας αρχίζει από την σύλληψη κιόλας του εμβρύου. Εννέα μήνες κατά τους οποίους κυοφορείται το έμβρυο μέσα στη μήτρα της μητέρας του, μπορεί να ασκηθεί σωστή αγωγή. Σύμφωνα με την επιστήμη της προγεννητικής αγωγής, μια επιστήμη που αναπτύχθηκε τα τελευταία χρόνια, το έμβρυο αντιλαμβάνεται τα συναισθήματα και τις σκέψεις της μητέρας του μέσα από τα κύτταρά του. Η αρνητική στάση της μητέρας του γι' αυτό, το τραυματίζει βαθιά, ενώ αντίθετα η θετική στάση της μητέρας του πάνω σ' αυτό ενεργεί πολύ σημαντικά στην εξέλιξη της πορείας του (Baumrind, 2000).

Η μητέρα ,επομένως, αποτελεί το πλέον σημαντικό πρόσωπο για τη σωστή και υγιή ανάπτυξη του παιδιού της και κανένας άλλος δεν μπορεί να μιμηθεί με επιτυχία αυτό το μοναδικό ρόλο. Και αυτό γιατί η μητέρα είναι η μόνη για την οποία το παιδί της αποτελεί κάτι το μοναδικό και αναντικατάστατο. Πριν από τη γέννηση του ακόμη έχει φανταστεί γι' αυτό τόσα πράγματα, έχει επενδύσει πάνω τους τόσα όνειρα, ελπίδες και φιλοδοξίες. Η κάθε μάνα βλέπει το παιδί της ως το πιο όμορφο και επιθυμεί να γίνει πιο δυνατό από όλα τα άλλα (Κούρος, 1993).

8.2 Ο ρόλος του πατέρα και η σχέση του με το παιδί.

Είναι φανερό ότι στις διάφορες μελέτες που έχουν γίνει σχετικά με την ανατροφή των παιδιών, έχει δοθεί ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο ρόλο της μητέρας. Παλαιότερα μάλιστα υπήρχε η αντίληψη ότι η ανατροφή των παιδιών ανήκει εξ' ολοκλήρου στη μητέρα. Κάτι τέτοιο ενισχυόταν από το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος του γυναικείου πληθυσμού ασχολείτο αποκλειστικά με το νοικοκυριό και κατ' επέκταση με την ανατροφή των παιδιών. Ο άντρας-πατέρας εμφανιζόταν ως ο κουβαλητής του σπιτιού, ήταν ο αρχηγός του σπιτιού και αυτή η θέση δεν του άφηνε περιθώρια για την ανατροφή των παιδιών. Η προσφορά του άντρα στην οικογένεια μεταφραζόταν σε υλικά αγαθά, ενώ της γυναίκας σε συναισθήματα. Αυτή ήταν η νοοτροπία που επικρατούσε και για την ελληνική οικογένεια (Κατάκη, 1998).

Ο δεσμός του πατέρα με το παιδί είναι λιγότερο σαρκικός και είναι διαφορετικός από την μητέρα. Σύμφωνα με ψυχαναλύσεις που έγιναν, τα παιδιά πολύ συχνά είναι για τους άντρες πιο σημαντικά από τη γυναίκα τους. Ειδικότερα ο δεσμός του πατέρα με τον γιο είναι πρωταρχικής σημασίας. Είναι κατά κάποιο τρόπο η σπονδυλική στήλη του παιδιού. Όλος ο ναρκισσισμός ενός αγοριού εντοπίζεται γύρω από την ταύτιση με τον πατέρα και αν ο πατέρας το υποτιμά, δυσκολεύεται πολύ να εκτιμήσει τον εαυτό του. Για το κορίτσι δεν έχει το ίδιο αποτέλεσμα το να έχει έναν πατέρα που να το υποτιμά, εάν αυτός το έχει αγαπήσει ως κορίτσι. Ο δεσμός πατέρα-γιου και πατέρα-κόρης δεν είναι καθόλου ίδιος (Chiland και Καρρά, 1994).

Η επίδραση του πατέρα φαίνεται κιόλας από την βρεφική ηλικία. Μια έρευνα έδειξε ότι τα αγοράκια μόλις 5 μηνών, τα οποία είχαν πολλές επαφές με τους πατέρες τους αισθανόταν πιο άνετα όταν περιβάλλονταν από άγνωστους μεγαλύτερους σε ηλικία, καθώς έβγαζαν περισσότερους ήχους και δυσανασχετούσαν λιγότερο όταν οι άγνωστοι τα έπαιρναν αγκαλιά σε σχέση με βρέφη των οποίων οι πατεράδες τους δεν συμμετείχαν στην ανατροφή τους (Gottman, 2000).

Σύμφωνα με την θεωρία του Γιουνγκ, ο πατέρας αποτελεί ένα αρχέτυπο, μια εικόνα δηλαδή που έχει μεταφερθεί και εγκατασταθεί στο ασυνείδητο από αμέτρητες γενιές, που υπάρχει ανεξάρτητα από την ύπαρξη ενός αληθινού πατέρα. Η ερμηνεία αυτή θα μπορούσε να είχε απορριφθεί σαν μύθος αν οι ψυχαναλυτικές μελέτες δεν είχαν πείσει για την ορθότητά τους.

Η εξελικτική ψυχολογία διακρίνει τρία χρονικά στάδια που έχουν μεγάλη σημασία για τη σχέση πατέρα-παιδιού. Το πρώτο στάδιο αποκαλείται «τριγωνική

φάση» και αρχίζει με τη γέννηση του παιδιού, ενώ τελειώνει στο τέλος του τρίτου χρόνου. Το δεύτερο στάδιο αρχίζει αμέσως μετά το πρώτο στάδιο και φτάνει μέχρι το τέλος του έκτου χρόνου. Το στάδιο αυτό αποτελεί την «πρώτη οιδιπόδεια φάση» με την οποία θα ασχοληθούμε στη συνέχεια. Το τρίτο στάδιο, που αποκαλείται «δεύτερη οιδιπόδεια φάση», περιλαμβάνει τα χρόνια της εφηβείας ανάμεσα στο δωδέκατο και δέκατο-έκτο έτος της ζωής (Χορς, 2003).

Στο πρώτο στάδιο, η τριγωνική σχέση μητέρας-πατέρα-παιδιού αρχίζει με τη φάση της απελευθέρωσης του παιδιού από τη μητέρα του, που γίνεται ανάμεσα στον 9 και 14 μήνα της ζωής του. Ο πατέρας προσφέρει την απαραίτητη υποστήριξη από τη στιγμή που το παιδί θ' αρχίζει να αντιμετωπίζει δυσκολίες στην προσπάθεια του να αποκολληθεί από την μητέρα του. Η προσκόλληση του στον πατέρα θα το προστατεύσει από τις έντονες φοβίες εγκατάλειψης. Ο κύριος λόγος του πατέρα σ' αυτήν τη χρονική περίοδο είναι να βοηθήσει με την παρουσία του το παιδί να μετριάσει τους φόβους του, ώστε να μπορέσει μόνο του να μην επιθυμεί να είναι προσκολλημένο με την μητέρα του.

Πολύ σημαντικό είναι επίσης ότι στο τριγωνικό αυτό σχήμα, το παιδί έχει στη διάθεσή του δύο χωριστούς ανθρώπους, την μητέρα και τον πατέρα, που το αγαπούν και που του προσφέρουν δύο τελείως διαφορετικές δυνατότητες ταύτισης. Με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται η διαδικασία ωρίμανσης του παιδιού, αφού μόνο μ' αυτή τη διπλή ταύτιση μπορεί το παιδί να αναπτύξει μια πλήρη, θηλυκή ή αρσενική, ατομική ταυτότητα (Χορς, 2003).

Το οικογενειακό σύστημα μπορούμε να πούμε ότι βρίσκεται σε ισορροπία, όταν η μητέρα καταφέρνει να αντιδρά με κατανόηση απέναντι στις ανάγκες του παιδιού, που ξεκινούν από την επιθυμία του να είναι στενά προσκολλημένο σ' αυτή, και φτάνουν μέχρι τις τάσεις αυτονομίας του από αυτή. Το οικογενειακό σύστημα επίσης ισορροπεί όταν ο πατέρας προσφέρει αρκετή σιγουριά με την παρουσία του, ώστε το παιδί να μπορεί να απελευθερωθεί από την μητρική αγκαλιά. Καθοριστική σημασία παίζει και η σχέση των γονιών μεταξύ τους. Μόνο όταν ο άντρας αποδέχεται τη γυναίκα του ως σύντροφο και την επιβεβαιώνει στο μητρικό της ρόλο, μπορεί εκείνη να νιώθει ισορροπημένη και ν' αφήνει το παιδί της ελεύθερο. Ο άντρας αντίστροφα, εκπληρώνει καλύτερα τον πατρικό του ρόλο όταν νιώθει ότι αγαπιέται από τη γυναίκα του και ότι δεν παραγκωνίζεται απ' αυτή στην εκπλήρωση των πατρικών του καθηκόντων. Το επιτυχημένο τριγωνικό σχήμα προϋποθέτει, δηλαδή, ένα κύκλο θετικών σχέσεων (Χορς, 2003).

Επιπλέον, επειδή ο ρόλος του πατέρα είναι επίκτητος, είναι απαραίτητο να κατανοήσει το ανδρικό και καθοδηγητικό πρότυπο, ώστε να είναι σε θέση να προσφέρει και να στηρίζει τη γυναίκα του και έτσι να ανταπεξέλθει στο ρόλο του μέσα στην οικογένεια. Διότι, για τη μητέρα, εάν έχει την αποκλειστική ευθύνη για την ανατροφή και την φροντίδα των παιδιών της αποδεικνύεται ότι ο ρόλος που αναλαμβάνει είναι πιο δύσκολος από αυτόν του πατέρα. Γι' αυτό σε όλες τις οικογένειες ο πατέρας και η μητέρα θα πρέπει να διανέμουν σωστά μεταξύ τους τις ευθύνες που έχει ένα παιδί και να μπορούν να συνεργάζονται αρμονικά και ήρεμα πάνω στο θέμα της ανατροφής του (Skynner, 1997).

Στο δεύτερο στάδιο τώρα, ο Φρόιντ βρήκε πολύ κατάλληλο το μύθο του Οιδίποδα, όπου το αγοράκι ήθελε να κάνει δική του τη μητέρα, και έκανε την επαναστατική ανακάλυψη της παιδικής σεξουαλικότητας.

Κανένα παιδί, σύμφωνα με τον Φρόιντ, δεν υποφέρει από οιδιπόδειο σύμπλεγμα, αν δεν εμπλακεί σε μια παθολογική σχέση με κάποιον από τους γονείς του. Και οι παθολογικές αυτές σχέσεις προϋποθέτουν τη μη αρμονική σχέση του ζευγαριού. Η έλλειψη του πατέρα, με την έννοια της εγκατάλειψης απ' αυτόν της οικογένειας, δημιουργεί τις πιο τραγικές προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της οιδιπόδειας σύγκρουσης, τόσο στα κορίτσια όσο και στα αγόρια.

Ο πατέρας γίνεται στο παιδί πρότυπο. Με τα παιχνίδια, τη μετάδοση της γνώσης και την προτροπή για ανάπτυξη πρακτικής δράσης, εξοικειώνει το παιδί με τον γύρω κόσμο. Καθώς το παιδί ταυτίζεται λοιπόν με τις ιδιότητες του πατέρα, ανακαλύπτει τις δικές του δυνάμεις.

Νεότερες έρευνες που έγιναν σχετικά με τη σημασία του ναρκισσισμού, δείχνουν ότι κατά την πρώτη κυρίως οιδιπόδεια φάση, το μικρό αγόρι ταυτίζεται τόσο πολύ με τον πατέρα του που θέλει να γίνει όπως αυτός. Θέλει δηλαδή σ' αυτήν τη περίοδο να υπερνικήσει τη μικρότητα του, που του προκαλεί συναισθήματα ντροπής. Όμως, με το πέρασμα του χρόνου τα πράγματα αλλάζουν μορφή. Το νεαρό αγόρι αρχίζει να μην αντέχει την ανωτερότητα του πατέρα. Νιώθει ότι ζει σε ένα αδιέξοδο επειδή δεν μπορεί να φτάσει τον πατέρα του και αυτό του προκαλεί συναισθήματα οργής. Τώρα η αγάπη εναλλάσσεται με μίσος. Έτσι λοιπόν, βλέπουμε ότι ο ανταγωνισμός προς τον πατέρα δεν έχει τόση σχέση με την κατάκτηση της μητέρας, όπως υποστηρίζει η θεωρία του οιδιπόδειου συμπλέγματος, αλλά γενικότερα με τα ανταγωνιστικά συναισθήματα στη σχέση πατέρα-γιου (Χορς, 2003).

9. Δυναμική οικογενειακών σχέσεων.

Τα παιδιά για την ολοκλήρωση της ανάπτυξης τους θέλουν το στήριγμα των γονέων, το οποίο έχει αμφίδρομη κατεύθυνση δυναμικής επικοινωνιακών σχέσεων. Ακόμη και τα παιδιά από τη νηπιακή κιόλας ηλικία έχουν τη δική τους επιβλητική δύναμη προς τους γονείς οι οποίοι καθορίζει συμπεριφορές ως προς αυτά.

Έτσι, η οικογένεια αποδεικνύεται ένας δυναμικός σχηματισμός αλληλοεπιδράσεων και διαμόρφωσης συμπεριφοράς των μελών της. Η δυναμική αλληλοεπιδράσεων εξαρτάται από τις μορφές της οικογένειας καθώς επίσης και από την οικονομική κατάσταση και το μορφωτικό επίπεδο των γονέων και ακόμη από τις μορφές των οικογενειακών σχέσεων γενικά.

Ψυχολογικές έρευνες σχετικές με την επίδραση του μεγέθους της οικογένειας στη διαμόρφωση των παιδιών έδωσαν τα εξής αποτελέσματα: στην ολιγομελή οικογένεια οι συναισθηματικές σχέσεις και συμπεριφορές των γονέων προς τα παιδιά έχουν ένταση, ενώ στην πολυμελή οικογένεια έχουν έκταση. Επίσης, στην ολιγομελή οικογένεια η φροντίδα των γονέων είναι περισσότερο εξατομικευμένη, ενώ στην πολυμελή είναι ομαδική. Στην πολυμελή τώρα οικογένεια η υπερπροστασία των γονέων είναι σπάνιο φαινόμενο. Στο συγκεκριμένο είδος οικογένειας λόγω της ψυχολογικής ανάγκης για καταξίωση μέσα σ' αυτή τη μικρή κοινωνική ομάδα το κάθε παιδί διαμορφώνει το δικό του ρόλο ώστε να μπορέσει να επιτύχει τη δική του προσωπική θέση μέσα σ' αυτή.

Μια ξεχωριστή περίπτωση ολιγομελούς οικογένειας είναι και αυτή με τα μοναχοπαίδια. Το μοναχοπαιδί λόγω της συνεχούς συναναστροφής μέσα στην οικογένεια με τους γονείς του και της έλλειψης άλλων αδελφών, αναπτύσσει μεγάλη νοητική και γλωσσική ικανότητα στις σχολικές και επαγγελματικές επιδόσεις του, η έλλειψη άλλων αδελφών στερεί στο παιδί την ανάπτυξη συναισθημάτων ασφάλειας και ικανοποίησης, με αποτέλεσμα να διαμαρτύρονται προς τους γονείς, οι οποίοι παγιδεύονται συναισθηματικά αναπτύσσοντας υπερπροστατευτικές συμπεριφορές προκαλώντας άθελά τους ζημιές.

Η ορθή συμπεριφορά των γονέων προς αυτή την έλλειψη άλλων αδελφών, είναι η ενθάρρυνση, ώστε τα μοναχοπαίδια από νηπιακής ηλικίας ν' αναπτύσσουν φιλίες και άλλες κοινωνικές δραστηριότητες με συνομήλικα παιδιά και ν' αναπληρώνουν κατά κάποιο τρόπο αυτή την έλλειψη, η οποία μπορεί να οδηγήσει και σε συναισθήματα εχθρότητας προς τους γονείς (Διαμαντόπουλος, 1995).

10. Η επίδραση της τρίτης γενιάς στην οικογένεια.

Δίπλα στην παρουσία της τρίτης γενιάς, υπάρχουν άμεσες αλληλεπιδράσεις με τους παππούδες και τις γιαγιάδες, οι οποίες είναι πιο συχνές στις μέρες μας λόγω αύξησης της διάρκειας ζωής.

Αυτές οι αλληλεπιδράσεις μπορούν να έχουν ευνοϊκό αποτέλεσμα, για παράδειγμα, η πυρηνική οικογένεια δε διαθέτει μόνο τα δικά της μέσα. Οι παππούδες και οι γιαγιάδες είναι εκείνοι που προσφέρουν την προστασία τους σε στιγμές σύγκρουσης με τους γονείς.

Μπορούν όμως να έχουν και καταστρεπτικό αποτέλεσμα. Οι παππούδες και οι γιαγιάδες υποκαθιστούν τους γονείς και τους εμποδίζουν να παίξουν το ρόλο τους. Επιδρούν στα εγγόνια τους με τον ίδιο επιζήμιο τρόπο που είχαν επιδράσει και στα παιδιά τους και τα εγγόνια υφίστανται το βάρος δύο μαζί γενεών. Πρόκειται για μια διαπίστωση που κάνουν οι παιδοψυχίατροι, οι οποίοι έχουν γράψει για τον παθογενή ρόλο των παππούδων και των γιαγιάδων. Παιδιά που παρουσιάζουν σοβαρές διαταραχές είναι συχνότερα παιδιά που ανήκουν σε οικογένειες όπου οι παππούδες και οι γιαγιάδες παρεμβαίνουν ενεργά στη ζωή των εγγονών τους, κυρίως επειδή η πυρηνική οικογένεια είναι ακρωτηριασμένη ή παραμορφωμένη, όπως οι ανύπαντρες μητέρες, οι χωρισμένοι γονείς, ο θάνατος ενός γονιού κτλ. (Chiland και Καρρά, 1994).

11. Παιδιά με αντικοινωνική συμπεριφορά.

Ο Patterson ασχολήθηκε κυρίως με οικογένειες παιδιών που παρουσιάζουν αντικοινωνική συμπεριφορά. Οι «μικροκοινωνικές διεργασίες» που κυριαρχούν στις έρευνές του αντικατροπτίζουν από τη μια μεριά τις ενδοοικογενειακές μεταβλητές που εξηγούν τη γένεση και παράταση της αντικοινωνικής συμπεριφοράς των παιδιών από την άλλη δε την επίδραση εξωοικογενειακών παραγόντων.

Σύμφωνα λοιπόν με τον Patterson, αν ένα άτομο της οικογένειας, για παράδειγμα η μητέρα καυγαδίζει και συγκρούεται με τους ίδιους της τους γονείς, γίνεται ευερέθιστη και αρνητική-αποθητική, αυτό διαταράσσει τις οικογενειακές σχέσεις και οι διαπαιδαγωγητικοί χειρισμοί γίνονται σπασμωδικοί, η μητέρα αντιλαμβάνεται και ερμηνεύει όλες τις συμπεριφορές του παιδιού ως αποκλίνουσες,

απωθεί και αρνείται ουσιαστικά το παιδί, αυτό δε το γεγονός τροφοδοτεί την πιθανότητα αύξησης της προβληματικής συμπεριφοράς του παιδιού, η οποία έχει ήδη αυξηθεί λόγω των κακών χειρισμών της μητέρας. Αυτό έχει ως συνέπεια την ποιοτική διαφοροποίηση των αλληλεπιδράσεων, δηλαδή τα πρόσωπα όπως η μητέρα, εμμένουν στην ταπεινωτική συμπεριφορά η οποία εξωθεί αύξηση της «εκβιαστικής αλληλεπίδρασης», όπως την ονομάζει ο Patterson, μεταξύ μητέρας και παιδιού. Το παιδί από την άλλη μεριά εκδηλώνει όλο και πιο έντονα προβλήματα συμπεριφοράς. Αυτές λοιπόν οι «εκβιαστικές αλληλεπιδράσεις» οδηγούν σίγουρα στη διαιώνιση των προβλημάτων των παιδιών και στην εμπέδωση εσφαλμένων διαπαιδαγωγικών τεχνικών και χειρισμών.

Ο Patterson πιστεύει πως σε τέτοιες περιπτώσεις αποτελεσματική θα είναι μόνο η χρησιμοποίηση προκαθορισμένων τιμωριτικών χειρισμών όπως η απώλεια προνομίων ή δικαιωμάτων, μπορούν να επιφέρουν μακροχρόνιες αλλαγές και αυτό μπορεί να επιτευχθεί όταν καταφέρουμε να αλλάξουμε τις τεχνικές και τους χειρισμούς διαπαιδαγώγησης που επιδρούν πάνω στις μικροκοινωνικές διεργασίες. Ο Patterson υποστηρίζει πως οι γονείς χρησιμοποιούν μη αποτελεσματικά και αταίριαστα μέσα πειθαρχίας και έτσι δίνουν την δυνατότητα στο παιδί να μεγαλώσει το πρόβλημά του. Όταν όμως τα μηνύματα γίνουν ξεκάθαρα και ανάλογα με έναν τέτοιο τρόπο αντιμετώπισης τότε μειώνεται η πιθανότητα αύξησης της αρνητικής συμπεριφοράς του παιδιού προς αυτούς και τα αδέρφια του, γεγονός που οδηγεί στην μείωση των «εκβιαστικών αλληλεπιδράσεων» (Καλαντζή-Αζίζι και Παρίτσης, 1990).

12. Η τιμωρία ως μορφή συμμόρφωσης των παιδιών.

Η επιθετικότητα είναι μια μορφή ανθρώπινης συμπεριφοράς. Είναι ένα μέσο που χρησιμοποιείται, σε μικρό ή μεγάλο βαθμό, για την προστασία αυτών που την χρησιμοποιούν, για εκδίκηση ή για τιμωρία άλλων ατόμων.

Η επιθετική συμπεριφορά που εκδηλώνεται με πολλούς τρόπους από την βρεφική κιόλας ηλικία του ανθρώπου μπορεί να έχει διπλή μορφή. Μπορεί να είναι σαδιστική, δηλαδή η επιθετική συμπεριφορά του ανθρώπου να στρέφεται προς άλλο άτομο ή μαζοχιστική, όταν η επιθετική συμπεριφορά στρέφεται προς τον εαυτό του.

Οι ποικίλες μορφές των εκδηλώσεων αυτών θα εξαρτηθούν από την ιδιοσυγκρασία του ατόμου αλλά και από το περιβάλλον του (Νέστορος,1996).

Σπουδαίο ρόλο, όσον αφορά την επιθετικότητα, παίζει το οικογενειακό περιβάλλον. Οι συνθήκες ζωής του παιδιού μέσα στην οικογένεια και ιδιαίτερα η στάση των γονέων απέναντι στα παιδιά τους, καθώς και η συμπεριφορά των παιδιών προς τα άλλα μέλη της οικογένειας, μπορούν να δημιουργήσουν διάφορες μορφές επιθετικής συμπεριφοράς. Μπορεί λοιπόν να είναι τα παιδιά επιθετικά απέναντι στους γονείς και τα αδέρφια τους, αλλά μπορεί και οι γονείς να δείχνουν επιθετική συμπεριφορά προς τα παιδιά τους.

Σύμφωνα με μελέτες, η μορφή επιθετικότητας των Ελλήνων γονέων, και ιδιαίτερα πατεράδων, απέναντι στα παιδιά τους είναι η τιμωρία. Η τιμωρία είναι σαν ένα είδος προστίμου που επιβάλλεται σε κάποιο πρόσωπο για την ανάρμοστη συμπεριφορά του ή για παραβίαση ορισμένων κανόνων. Όταν βέβαια πρόκειται για παιδιά, τους κανόνες συνήθως τους επιβάλλουν οι γονείς οι οποίοι απαιτούν και την τήρησή τους. Σε περίπτωση παραβίασης των κανόνων επιβάλλονται τιμωρίες για να προλάβουν χειρότερες μορφές παιδικής συμπεριφοράς.

Πολλοί είναι οι ψυχαναλυτές που έχουν ασχοληθεί με το θέμα «τιμωρία» και τονίζουν ότι το άτομο που είναι τιμωρημένο μπορεί να εμφανίσει διάφορες εκτροπές λόγω των ισχυρών συναισθημάτων που προκαλούν οι επιβαλλόμενες ποινές. Τονίζουν μάλιστα ότι οι τιμωρίες εκτρέπουν το παιδί από την αυτοπειθαρχία. Σε πολλές περιπτώσεις ανώμαλης συμπεριφοράς, η οποία συνδέεται με νευρωτικές καταστάσεις, οι απειλές και οι τιμωρίες δεν είναι αποτελεσματικές (Νέστορος,1996).

Επομένως η τιμωρία δεν διορθώνει αλλά αντίθετα βλάπτει τον παραβάτη. Υπάρχουν και ψυχολόγοι που χαρακτηρίζουν την τιμωρία του παιδιού ως πράξη μίσους και αδικίας, ανίκανη να το κάνει καλύτερο. Αντίθετα, μάλιστα, το παιδί που τιμωρείται θα γίνεται συνεχώς χειρότερο, αλλά και αργότερα ως πατέρας ή ως μητέρα, θα τιμωρεί τα παιδιά του, διαιωνίζοντας έτσι τον «κύκλο του μίσους».

Αναμφισβήτητο είναι ότι η σχέση του παιδιού με τον τιμωρό γονέα διαταράσσεται, και μάλιστα πολύ περισσότερο όταν δεν ακολουθούν πράξεις εξισορρόπησης, οι οποίες είναι απαραίτητες για την ψυχική υγεία του παιδιού.

Έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην Παιδαγωγική Ακαδημία Ηρακλείου και στη σχολή Νηπιαγωγών Χανίων με δείγμα 400 φοιτητών οι οποίοι φοίτησαν στις σχολές αυτές από το έτος 1975-1984, σχετικά με τις τιμωρίες που οι Έλληνες πατέρες επιβάλλουν στα παιδιά τους, οδήγησε στα εξής ευρήματα:

- Οι τιμωρίες που επιβάλλουν οι Έλληνες πατέρες στα παιδιά τους είναι σωματικές, ηθικές και στέρηση της ελευθερίας.
- Οι σωματικές τιμωρίες έρχονται πρώτες σε συχνότητα. Οι παππούδες έκαναν χρήση σωματικών τιμωριών σε ποσοστό μεγαλύτερο σε σχέση με τους πατεράδες.
- Οι ηθικές ποινές συγκεντρώνουν ένα ποσοστό 36,4% στους πατέρες, ενώ το αντίστοιχο 22,7% στους παππούδες.
- Η τιμωρία με την μορφή στέρησης ελευθερίας εμφανίζει μεγαλύτερη συχνότητα στους πατέρες παρά στους παππούδες.
- Υπάρχει βέβαια και ένα μικρό ποσοστό πατεράδων αλλά και παππούδων της τάξεως τον 10% και 11,2% αντιστοίχως που δεν επιβάλλουν καμία τιμωρία στα παιδιά τους.

Οι γονείς και ιδιαίτερα μάλιστα οι πατέρες, πρέπει να είναι σταθεροί στις σχέσεις τους με τα παιδιά τους επαινώντας και ενθαρρύνοντάς τα, όταν πρέπει και όσο πρέπει. Η στάση που θα κρατήσουν απέναντι στα παιδιά τους θα προσδιορίζεται από εκείνους ανάλογα με τις περιστάσεις. Μια στάση και συμπεριφορά στα μέτρα καθενός παιδιού θα είναι ο καλύτερος τρόπος αγωγής και βοήθειάς του. Μόνο όταν οι γονείς γνωρίζουν πραγματικά τις ανάγκες και τις τάσεις του ίδιου τους του παιδιού θα μπορέσουν να έχουν μια σωστή συμπεριφορά απέναντί του. Η συμπεριφορά αυτή σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να είναι επιθετική (Νέστορος, 1996).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Θεωρία του νου

1. Η θεωρία του νου.

Η θεωρία του νου κρύβεται κάτω από τη δυνατότητα των παιδιών να εξηγήσουν και να προβλέψουν την ανθρώπινη συμπεριφορά, λαμβάνοντας υπόψη σκέψεις και συναισθήματα ενός προσώπου. Η θεωρία αυτή αναπτύσσεται στα 4-5 πρώτα έτη της ζωής. Συγκεκριμένα στο 3 έτος το παιδί καταλαβαίνει ότι υπάρχει μια διαφορά μεταξύ των σκέψεων στο μυαλό και των πραγμάτων στον κόσμο. Στο 5 έτος το παιδί καταλαβαίνει την ψεύτικη πεποίθηση και συνειδητοποιεί ότι οι σκέψεις στο μυαλό μπορούν να μην είναι αληθινές (Astington and Barriault, 2001).

Τα τελευταία 20 χρόνια οι αναπτυξιακοί ψυχολόγοι μελετούν με ενδιαφέρον την σκέψη των παιδιών προσχολικής ηλικίας. Η σχετική έρευνα έχει επικεντρωθεί στην εξέταση των διαδικασιών ανάπτυξης στα παιδιά της ικανότητας να αναγνωρίζουν ότι η σκέψη των άλλων προσδιορίζεται από νοητικές καταστάσεις και να προβαίνουν στη συνέχεια σε ερμηνείες και προβλέψεις για την συμπεριφορά των άλλων με βάση τις νοητικές αυτές καταστάσεις. Η αναπτυξιακή ψυχολογία, δηλαδή, επιχειρεί να δώσει απάντηση στο βασικό ερώτημα: Πως τα παιδιά αναπτύσσουν τη θεωρία του νου και την ικανότητα να την χρησιμοποιούν, για να προβλέπουν και να εξηγούν τη συμπεριφορά των άλλων; (Κασσωτάκη, 1997, Μισαηλίδη, 2003, Mitchell and Riggs, 2000).

Η ικανότητα της θεωρίας του νου η οποία εμφανίζεται σε παιδιά προσχολικής ηλικίας, επιτρέπει στα παιδιά να αρχίζουν να διακρίνουν τον φυσικό κόσμο πραγμάτων που τα περιβάλλει από τον νοητό κόσμο. Αρχίζουν δηλαδή να κατανοούν ότι ο πραγματικός κόσμος διαφέρει από τον κόσμο των σκέψεών τους, αλλά συγχρόνως βρίσκεται σε άμεση αλληλεξάρτηση μ' αυτόν. Έτσι, λοιπόν, τα μικρά παιδιά αρχίζουν να αναπαριστούν τον κόσμο των πραγμάτων στο νου τους και είναι πλέον σε θέση να κατανοούν ότι η συμπεριφορά των άλλων καθοδηγείται από τις νοητικές αναπαραστάσεις που έχουν για τον κόσμο. Σύμφωνα λοιπόν με την θεωρία του νου τα παιδιά δεν είναι απόλυτα εγωκεντρικά αλλά μπορούν να λαμβάνουν υπόψη τους τις απόψεις των άλλων (Κασσωτάκη, 1997, Μακρής, 1995).

Επίσης, ο όρος θεωρία του νου υποδηλώνει την ικανότητα των παιδιών να κάνουν απλούς συσχετισμούς που προϋποθέτουν στοιχειώδη αφαίρεση. Το γεγονός αυτό γίνεται φανερό από τις εκφράσεις της σκέψης τους, όπως σχέδια, προθέσεις, πεποιθήσεις που αποτελούν νοητικά σκευάσματα, και από τη δυνατότητα να

αναγνωρίζουν ότι άλλα άτομα έχουν προθέσεις, πεποιθήσεις, σχέδια, που όμως μπορεί να είναι διαφορετικά από τα δικά τους. Η απόκτηση της παραπάνω ικανότητας σημαίνει ότι το παιδί έχει διαμορφώσει μια συγκεκριμένη άποψη για τον τρόπο σκέψης των άλλων (Κασσωτάκη, 1997).

Θα δούμε, στη συνέχεια, ορισμένα βασικά χαρακτηρίστηκα των νοητικών καταστάσεων. Οι νοητικές καταστάσεις, όπως οι πεποιθήσεις, οι επιθυμίες, οι ευχές, οι προσδοκίες, οι προθέσεις, οι ελπίδες, οι αντιλήψεις κ.α, έχουν περιεχόμενο, δηλαδή αναφέρονται σε κάτι και το αναπαριστούν με συγκεκριμένο τρόπο. Αυτό το χαρακτηριστικό στη φιλοσοφία αποδίδεται με τον όρο προθετικότητα. Οι προθετικές νοητικές καταστάσεις είναι οι δομικοί λίθοι της θεωρίας του νου, οι οποίες έχουν συνθήκες ικανοποίησης. Συνθήκη ικανοποίησης μιας πεποίθησης είναι η κατάσταση στον κόσμο δυνάμει της οποίας η πεποίθηση αυτή αποδεικνύεται αληθινή. Αν για παράδειγμα κάποιος θέλει να αγοράσει ένα καινούργιο αυτοκίνητο, η επιθυμία αυτή θα ικανοποιηθεί μόνο αν μπορέσει να αποκτήσει ένα καινούργιο αυτοκίνητο.

Ωστόσο, οι κατευθύνσεις ικανοποίησης των συγκεκριμένων εννοιών διαφέρουν, και αυτό επειδή άλλες έχουν κατεύθυνση ικανοποίησης από τον νου προς τον κόσμο και άλλες κατεύθυνση ικανοποίησης από τον κόσμο προς τον νου. Η πρώτη κατεύθυνση χαρακτηρίζει τις νοητικές καταστάσεις που έχουν πληροφοριακό περιεχόμενο, όπως για παράδειγμα η πεποίθηση και η προσδοκία, ενώ η δεύτερη εκείνες που εκφράζουν τη βούληση του φορέα τους, όπως η επιθυμία, η ελπίδα, η ευχή, η πρόθεση κ.α. Όλοι σχεδόν οι αναπτυξιακοί ψυχολόγοι συμφωνούν ότι η κατανόηση του προθετικού χαρακτήρα των νοητικών καταστάσεων και των συνθηκών ικανοποίησης τους βρίσκεται στον πυρήνα της θεωρίας του νου (Μισαηλίδη, 2003).

Τα παιδιά, στη συγκεκριμένη ηλικία, έχουν ένα ενσωματωμένο σύνολο εννοιών με το οποίο κατανοούν πως λειτουργούν τα πράγματα σε μία συγκεκριμένη κατάσταση. Η συγκεκριμένη θεωρία καλείται θεωρία του νου και όχι θεωρία της συμπεριφοράς, επειδή ένα μεγάλο μέρος της συμπεριφοράς των ανθρώπων εξαρτάται από αυτό που συμβαίνει στο νου τους, στις σκέψεις τους, στα θέλω τους, στα συναισθήματα και στα σχέδια τους. Η βασική προϋπόθεση της θεωρίας του μυαλού είναι ότι οι άνθρωποι ενεργούν για να εκπληρώσουν τις επιθυμίες τους λαμβάνοντας υπόψη τις πεποιθήσεις τους (Astington and Barriault, 2001).

2. Η δομή της θεωρίας του νου.

Η θεωρία του νου δεν είναι μια ψυχολογική θεωρία, όπως για παράδειγμα η θεωρία της προγραμματισμένης συμπεριφοράς. Πρόκειται, λοιπόν, για μια θεωρία που όλοι οι άνθρωποι πρέπει να αναπτύξουν προκειμένου να γίνουν κατανοητά τα μυαλά άλλων ανθρώπων. Το καλούμε θεωρία γιατί δεν μπορούμε ποτέ πραγματικά να το συνδέσουμε με το μυαλό του άλλου. Δεν υπάρχει κανένας αντικειμενικός τρόπος να ελεγχθεί το περιεχόμενο της συνείδησής του ή να αξιολογηθούν τα κίνητρα και οι επιθυμίες τους. Αντ' αυτού, όταν αλληλεπιδράμε με άλλους ανθρώπους μπορούμε μόνο να υποθέσουμε σε αυτά τα πράγματα, χρησιμοποιώντας τη θεωρία του νου μας για να αντιληφθούμε τι ξέρουν, τι σκέφτονται ή τι αισθάνονται (Frye and Moore, 1991).

Τα τελευταία χρόνια έχουν πραγματοποιηθεί πολλές έρευνες που σχετίζονται με την ικανότητα της σκέψης των παιδιών με σκοπό την επανεξέταση της θεωρίας του Piaget. Η θεωρία του νου αναφέρεται στην ικανότητα του παιδιού να σκέφτεται τη νοητική κατάσταση των άλλων και να μπορεί να ερμηνεύει και να προβλέπει τη συμπεριφορά τους (Cole & Cole, 2002). Ο Piaget ήταν ο πρώτος που ερεύνησε την παιδική κατανόηση του μυαλού ή τουλάχιστον την κατανόηση μερικών διανοητικών φαινομένων τους, όπως οι σκέψεις και τα όνειρα. Κατέληξε λοιπόν στο συμπέρασμα ότι τα παιδιά είχαν μικρή δυνατότητα κατανόησης πριν από την ηλικία των 6 ετών. Εντούτοις, η πρόσφατη έρευνα για τη θεωρία του νου των παιδιών, στηρίχθηκε πάρα πολύ στη δυνατότητα των παιδιών να εκφράσουν με λόγια την κατανόηση τους και αναθεώρησε το συμπέρασμά του. Τώρα γνωρίζουμε ότι η συνειδητοποίηση των παιδιών της διανοητικής ζωής αρχίζει πολύ νωρίς (Astington and Barriault, 2001).

Ένα μεγάλο μέρος της έρευνας έχει εστιάσει στο χρόνο μεταξύ γέννησης και 5 ετών. Κατ' αρχάς, σκεφτόμαστε, γνωρίζουμε, θέλουμε, αλλά και αισθανόμαστε πράγματα, δηλαδή, έχουμε τις πεποιθήσεις, επιθυμίες, προθέσεις, συγκινήσεις, αλλά και τις αποδίδουμε κιόλας. Επίσης, δεν αναμένουμε τα παιδιά για να είμαστε σε θέση να εξηγήσουμε τη θεωρία του νου. Πρέπει να συμπεράνουμε τη θεωρία τους από αυτό που λένε και κάνουν και στις φυσιοκρατικές και πειραματικές καταστάσεις. Χρειάζεται να τις παρατηρήσουμε και τις δυο επειδή μερικές φορές μπορούμε να δούμε τόσα πολλά στη συμπεριφορά ενός παιδιού σε μια φυσική κατάσταση. Ενώ σε μια πειραματική κατάσταση μπορούμε να ασκήσουμε έλεγχο και να είμαστε πιο ακριβείς γι' αυτό που το παιδί κάνει και δεν καταλαβαίνει. Παρ' όλα αυτά, μερικές

φορές η απόδοση ενός παιδιού σε ένα πείραμα δεν παρουσιάζει όλα αυτά που μπορεί να κάνει (Astington and Barriault, 2001).

Η δομή της θεωρίας του νου έχει ως βάση της τον πυρήνα της συγκεκριμένης θεωρίας ο οποίος βρίσκεται στις τρεις έννοιες : πεποιθήσεις, επιθυμίες, δράση. Οι έννοιες αυτές συνδέονται μεταξύ τους αλλά και με περιφερειακές μονάδες, όπως οι αντιλήψεις, τα βασικά συναισθήματα, οι νευροφυσιολογικές καταστάσεις και οι συναισθηματικές αντιδράσεις. Οι αντιλήψεις, όπως για παράδειγμα η όραση, η ακοή, η μυρωδιά, δημιουργούν εισροές από τον εξωτερικό κόσμο των αντικειμένων και των καταστάσεων. Τα βασικά συναισθήματα, όπως: η αγάπη, το μίσος, η ικανοποίηση, ο φόβος, η πείνα, η δίψα, ο πόνος, και οι νευροφυσιολογικές καταστάσεις δημιουργούν εισροές από καταστάσεις έξω από το μυαλό αλλά μέσα από τον οργανισμό. Οι πεποιθήσεις, όπως για παράδειγμα : η πίστη, η γνώση, η υπόθεση, η προσδοκία, η αμφιβολία, η υποψία, προέρχονται από αντιληπτικές ή και άλλες καταστάσεις, και τέλος, οι επιθυμίες προέρχονται από εισροές του οργανισμού και από άλλες επιθυμίες.

Η δράση ενός ανθρώπου συνήθως κατευθύνεται προς ένα συγκεκριμένο στόχο και η επίτευξη ή η αποτυχία του προκαλεί συναισθηματικές αντιδράσεις, όπως για παράδειγμα : η χαρά, η λύπη, ο θυμός, η έκπληξη, η απορία κτλ. Αυτός λοιπόν που έχει θεωρία του νου κατανοεί ότι η δράση των άλλων όπως και η δική του κατευθύνεται από πεποιθήσεις και επιθυμίες. Η ανάπτυξη της θεωρίας του νου διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της κοινωνικής συμπεριφοράς των ατόμων, επειδή διευκολύνει την κατανόηση σχετικών αντιδράσεων όπως: κάνω λάθη, λέω αστεία, εξαπατώ τον άλλο, και βοηθά στην ερμηνεία του τρόπου ανάπτυξης της κοινωνικής συμπεριφοράς του παιδιού.

Η ικανότητα ερμηνείας και πρόβλεψης συμπεριφοράς των άλλων με βάση τις νοητικές τους καταστάσεις είναι αναγκαία στην επικοινωνία με τους άλλους. Ο τρόπος με τον οποίο προσπαθούμε να ερμηνεύσουμε την συμπεριφορά των άλλων είναι ανάλογος με τον τρόπο κατά τον οποίο οι ψυχολόγοι προσπαθούν να κατανοήσουν την ανθρώπινη συμπεριφορά. Σε σύγχρονες θεωρίες για άτομα ηλικίας 12-16 ετών , η θεωρία του νου αναφέρεται στην ικανότητα που έχουν τα άτομα να αντιλαμβάνονται τις γνωστικές ικανότητες που έχουν, αλλά και τις μεταξύ τους σχέσεις κατά την διάρκεια επεξεργασίας διαφόρων ερεθισμάτων (Μισαηλίδη, 2003).

3. Εκδηλώσεις της θεωρίας του νου.

Τα παιδιά προσχολικής ηλικίας βρίσκονται στην αρχή πολλών αλλαγών όσον αφορά την θεωρία το νου. Στην αρχή αυτής της περιόδου η δυνατότητα των παιδιών να διαπραγματευτούν τις διαφορετικές αντιληπτικές και γνωστικές προοπτικές, είναι στην καλύτερη περίπτωση περιορισμένη. Μέχρι τα πέντε περίπου πρώτα τους χρόνια, μια αρχική εκτίμηση από την υποκειμενικότητα της διανοητικής ζωής έχει αρχίσει να προκύπτει. Τα παιδιά αρχίζουν να κατανοούν ότι οι ανθρώπινες δράσεις προέρχονται από τις νοητικές καταστάσεις τις οποίες αντιλαμβάνονται όταν εμφανίζονται οι πρώτες εκδηλώσεις της θεωρίας του νου. Οι εκδηλώσεις αυτές είναι η εστίαση της προσοχής του παιδιού αλλά και η συναισθηματική αναφορά. Η κοινή εστίαση της προσοχής του βρέφους με ένα άλλο άτομο αρχίζει να παρατηρείται ανάμεσα στους 9 και 14 μήνες, όπου το βρέφος αρχίζει να ακολουθεί με το βλέμμα του την κατεύθυνση του βλέμματος ενός άλλου ατόμου και να προσηλώνει την προσοχή του στο αντικείμενο που εκείνος παρατηρεί. Το συγκεκριμένο φαινόμενο, σύμφωνα με τους ερευνητές δηλώνει ότι το βρέφος κατανοεί την νοητική κατάσταση, δηλαδή την προσοχή του ενήλικα για το αντικείμενο, αλλά και ότι ο ενήλικας και το ίδιο μοιράζονται αυτή την ψυχολογική σχέση με το συγκεκριμένο αντικείμενο (Baumrind, 2000, Μισαηλίδη, 2003).

Στην ίδια περίπου χρονική περίοδο, τα βρέφη αρχίζουν να ανιχνεύουν τις συναισθηματικές εκφράσεις στα πρόσωπα των άλλων για να αντιληφθούν αβέβαιες καταστάσεις. Πειράματα ορισμένων ερευνητών έδειξαν ότι όταν βρέφη δώδεκα μηνών παρατηρήσουν ένα νέο παιχνίδι, διαφορετικό από τα άλλα, τότε ελέγχουν το πρόσωπο της μητέρας. Αν η μητέρα εκδηλώνει χαρά, το πλησιάζουν και το εξερευνούν, αν όμως δείχνει φόβο, απομακρύνονται. Ορισμένοι ερευνητές στη προσπάθειά τους να εξηγήσουν τις συγκεκριμένες συναισθηματικές εκδηλώσεις, υποστηρίζουν ότι αυτές εκφράζουν την πρώιμη ικανότητα του βρέφους να κατανοεί (1) το συναίσθημα της μητέρας απέναντι σε μια αβέβαιη κατάσταση και (2) ότι το βρέφος και η μητέρα μπορούν να μοιραστούν τα συναισθήματά τους για ένα αντικείμενο που ανήκει στον εξωτερικό κόσμο.

Πολλοί λοιπόν είναι αυτοί που υποστηρίζουν ότι η από κοινού εστίαση της προσοχής και η συναισθηματική αναφορά υποδηλώνουν πως το βρέφος έχει αναπτύξει τη θεωρία του νου.

Κάποιοι ερευνητές προσπάθησαν να μελετήσουν αν τα βρέφη είναι σε θέση να κατανοούν τις επιθυμίες και τις προθέσεις των άλλων. Μετά λοιπόν από πραγματοποίηση ερευνών, οι Repacholi και Gornik υποστήριξαν ότι από την ηλικία των 18 μηνών τα βρέφη κατανοούν τις επιθυμίες των άλλων και αρχίζουν να χρησιμοποιούν τις συναισθηματικές εκδηλώσεις των άλλων για να τους πραγματοποιήσουν επιθυμίες. Υπάρχουν επίσης στοιχεία που δείχνουν ότι από την ίδια περίπου ηλικία τα βρέφη αρχίζουν να κατανοούν τις προθέσεις των άλλων. Έπειτα από σχετικά πειράματα που πραγματοποίησε ο Meltzoff, το συμπέρασμα που βγήκε ήταν ότι τα βρέφη ηλικίας 18 μηνών κατανοούν τις ανικανοποίητες προθέσεις των άλλων, καθώς και ότι προθέσεις έχουν μόνον οι άνθρωποι και όχι τα μηχανήματα.

Γενικότερα, ανάμεσα στο δέκατο έκτο και δέκατο όγδοο μήνα της ηλικίας τους, τα βρέφη αρχίζουν να κατανοούν ότι οι ενέργειες των άλλων ανθρώπων ελέγχονται και κατευθύνονται από εσωτερικές καταστάσεις. Στο συγκεκριμένο χρονικό διάστημα τα βρέφη αρχίζουν: (1) να εκφράζουν επιθυμίες με βάση τις συναισθηματικές εκδηλώσεις στα πρόσωπα των άλλων, (2) να κατανοούν ότι οι άνθρωποι τυπικά ενεργούν σύμφωνα με τις επιθυμίες τους που δεν είναι τυπικά εκφρασμένες, και (3) να αναγνωρίζουν ότι οι άνθρωποι, σε αντίθεση με τα άψυχα αντικείμενα, έχουν προθέσεις. Παρόλα αυτά όμως, η ικανότητα των βρεφών να κατανοούν τις επιθυμίες και τις προθέσεις των άλλων ίσως διαφέρει από την αντίστοιχη ικανότητα των μεγαλύτερων παιδιών και των ενηλίκων. Όπως επίσης, και η ικανότητα να κατανοούν τα βρέφη την επιθυμία και την πρόθεση ως ξεχωριστές νοητικές καταστάσεις την αποκτούν στην ηλικία των 4 ή 5 ετών (Μισαηλίδη, 2003).

4. Μεμονωμένες διαφορές στην ανάπτυξη της θεωρίας του νου.

Σχετικά με την έρευνα που τεκμηριώνει τα ηλικιακά στάδια στην ανάπτυξη της θεωρίας του νου, θα αναφέρουμε και την μελέτη των μεμονωμένων διαφορών των παιδιών, όσον αφορά την κατανόηση των δικών τους, αλλά και άλλων, σκέψεων και συναισθημάτων. Η μεμονωμένη έρευνα διαφοράς δεν αξιολογεί εάν ένα παιδί έχει περισσότερη ή λιγότερη «θεωρία του νου», όπως θα συνέβαινε για μια ψυχολογική ιδιότητα όπως η νοημοσύνη. Είναι μια έρευνα η οποία ενδιαφέρεται για την ηλικία στην οποία το παιδί αναπτύσσει μια ιδιαίτερη κατανόηση, όπως η απόκτηση της

έννοιας της διαστρέβλωσης. Η κύρια εστίαση της έρευνας αυτής μέχρι τώρα ήταν η ανάπτυξη της κατανόησης της λανθασμένης πεποίθησης, η οποία είναι το κρίσιμο αποκορύφωμα της ανάπτυξης της θεωρίας του νου στα προσχολικά έτη. Οι ερευνητές στοχεύουν να ανακαλύψουν τους παράγοντες οι οποίοι μπορεί να αφορούν το πόσο γρήγορα τα παιδιά μπορούν να αποκτούν αυτή τη πτυχή της θεωρίας του νου. Η έμφαση επομένως έχει δοθεί στο να βρουν τις αιτίες για τις οποίες σε μερικά παιδιά η κατανόηση της διαστρέβλωσης καθυστερεί ή παρεκκλίνει από τη προσδοκώμενη ηλικία και τι μπορεί να σημαίνει μια τέτοια καθυστέρηση στις καθημερινές ζωές των παιδιών (Astington and Barriault, 2001).

«Οι μελετητές λοιπόν ερευνούν τους παράγοντες οι οποίοι σχετίζονται με την πρόωρη και καθυστερημένη ανάπτυξη της θεωρίας του νου. Παραδείγματος χάριν, σχέσεις μεταξύ του είδους πρόωρης επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης της εμπειρίας των παιδιών και της πιο πρόσφατης απόδοσης της ψεύτικης πεποίθησης, μπορεί να υποστηρίξει μια άποψη που τονίζει τη σημασία της κοινωνικοποίησης στην ανάπτυξη της θεωρίας του νου, ενώ η σχετική ανεξαρτησία της απόδοσης λανθασμένης πεποίθησης από τα άλλα γνωστικά μέτρα μπορεί να κάνει την άποψη ότι η θεωρία του μυαλού εξαρτάται από τις έμφυτες μορφωτικές δομές πιο εύλογη.»

Η μελέτη, λοιπόν, των παραγόντων οι οποίοι ενθαρρύνουν ή αποθαρρύνουν την κατανόηση των παιδιών της διαστρέβλωσης έχει επικεντρωθεί στην πρόωρη εμπειρία των παιδιών με τη γλώσσα, στη προσποίηση του παιχνιδιού και στην οικογενειακή αλληλεπίδραση (Astington and Barriault, 2001).

Η θεωρία του νου είναι μια συγκεκριμένη γνωστική δυνατότητα για να ερμηνευθούν τα μυαλά άλλων από την άποψη των θεωρητικών εννοιών, όπως οι πεποιθήσεις και οι επιθυμίες. Η συγκεκριμένη δυνατότητα, σύμφωνα και με τη φιλοσοφία, είναι αλληλένδετη και εξαρτώμενη από την γλωσσική δυνατότητα (Flavel, 1986). Είναι καθιερωμένο στη τυπική ανάπτυξη των παιδιών ότι υπάρχει μια ισχυρή σχέση μεταξύ των γλωσσικών δεξιοτήτων και της ανάπτυξης της θεωρίας του νου ανεξαρτήτου ηλικίας. Επιπλέον, είναι αρκετά πιθανό να υπάρχει μια αιτιώδη σχέση, έτσι ώστε η γλωσσική ανάπτυξη των παιδιών να υποστηρίζει την ανάπτυξη της θεωρίας του νου τους. Σύμφωνα με μια μελέτη εξεταστήκαν παιδιά 3 ετών, τρεις φορές κατά τη διάρκεια επτά μηνών σε σχέση με την αξιολόγηση γλωσσικής ικανότητας και με τη απόδοση λανθασμένων πεποιθήσεων. Οι αλλαγές στη θεωρία του νου των παιδιών προβλέφθηκαν από τη γλωσσική τους ικανότητα, αλλά δεν υπήρχε καμία αμοιβαία σχέση, δηλαδή η γλωσσική ανάπτυξη δεν προβλέφθηκε από

τα αποτελέσματα του τεστ της θεωρίας του νου. Άλλη μια απόδειξη για να κατανοήσουμε τον ακέραιο ρόλο της γλώσσας στην παιδική κατανόηση του νου, προέρχεται από μελέτες που έχουν γίνει σε κωφά παιδιά με κατάλληλη ηλικία και κοινωνική προσαρμογή αλλά με καθυστέρηση στη γλωσσική ανάπτυξη, οι οποίες αποτυγχάνουν στους στόχους λανθασμένης πεποίθησης ακόμα και αν οι στόχοι προσαρμόζονται στον τρόπο επικοινωνίας τους (Astington and Barriault, 2001).

Η προσποίηση του παιχνιδιού αποτελεί ένα πλαίσιο στο οποίο τα παιδιά μπορούν να μιμηθούν τα συναισθήματα και τις επιθυμίες και να φανταστούν τις καταστάσεις του κόσμου όχι στην υπάρχουσα περίοδο. Διάφοροι ερευνητές υποστηρίζουν ότι η προσποίηση του παιχνιδιού ενθαρρύνει την ανάπτυξη της θεωρίας του νου. Παιδιά 3-4 ετών που έφτασαν υψηλότερα σε ένα σύνθετο μέτρο της θεωρίας του νου, συμμετείχαν σε περισσότερη φαντασία και προσποίηση. Οι Youngblade και Dunn διαπίστωσαν ότι παιδιά 2 ετών που εύκολα ανάλαβαν να προσποιηθούν ρόλους, απέδωσαν καλύτερα στην ηλικία των τριών ετών σε έναν στόχο όπου έπρεπε να εξηγήσουν τη δράση βασισμένη στη λανθασμένη πεποίθηση. Η θεωρία του νου προέβλεψε τον προγραμματισμό ενώσεων και την ανάθεση ρόλου κατά τη διάρκεια του χρόνου. Μια εξήγηση αυτής της εύρεσης είναι ότι τα παιδιά πρέπει να καταλάβουν ότι άλλοι άνθρωποι έχουν διαφορετικές πεποιθήσεις για τον κόσμο εάν πρόκειται να καταστήσουν την άποψή τους ή το ρόλο τους σαφή. Επιπλέον, ο συντονισμός των διανοητικών καταστάσεων του εαυτού του και άλλων, όπως βιώνονται κατά τη διάρκεια της προσποίησης του παιχνιδιού, είναι σημαντικός για την αύξηση των αλληλεπιδράσεων συνεργασίας (Astington and Barriault, 2001).

Τέλος, όσον αφορά την οικογενειακή αλληλεπίδραση, όταν οι γονείς συζητούν με τα παιδιά τους, τους εξηγούν πράγματα που τα δυσκολεύουν και συζητούν ακόμα και για τις αιτίες των συναισθημάτων τους, σημειώνουν καλύτερα αποτελέσματα στους στόχους λανθασμένης πεποίθησης απ' ότι σημειώνουν παιδιά που βιώνουν συνεχώς τιμωρίες για την παραβατική τους συμπεριφορά. (Astington and Barriault, 2001).

Ιδιαίτερα τα παιδιά από μεγαλύτερες οικογένειες, αναπτύσσουν την ικανότητα κατανόησης λανθασμένης πεποίθησης πιο σύντομα. Ίσως αυτό συμβαίνει επειδή έχουν περισσότερη εμπειρία με τα τεχνάσματα, τα αστεία και το πείραγμα λόγω των αδελφών τους ή ίσως επειδή είναι πιο εκτεθειμένοι για να μιλήσουν για τις σκέψεις τους και τα θέλω τους δεδομένου ότι οι γονείς προσπαθούν να επιλύσουν τις διαφωνίες μεταξύ των παιδιών. Η σχέση μεταξύ του οικογενειακού μεγέθους και της

απόδοσης στους στόχους της θεωρίας του νου είναι ισχυρότερη στην περίπτωση των παιδιών με τις φτωχότερες γλωσσικές δεξιότητες. Αυτό σημαίνει ότι τα παιδιά με φτωχή γλωσσική ικανότητα μπορούν να επιτύχουν την κατανόηση λανθασμένης πεποίθησης μέσω της παρουσίας των αδερφών στο σπίτι. Άλλη έρευνα έχει παρουσιάσει παρόμοια επίδραση για τα παιδιά που αλληλεπιδρούν με περισσότερους ενήλικους και περισσότερα παιδιά όπως είναι τα αδέρφια. (Astington and Barriault, 2001).

Όλα τα παραπάνω συμπεράσματα αναδεικνύουν ισχυρές, και σε μερικές περιπτώσεις, αιτιώδεις σχέσεις μεταξύ της κατανόησης της λανθασμένης πεποίθησης εκ μέρους των παιδιών και της πρόωρης εμπειρία τους με τη γλώσσα, της προσποίησης του παιχνιδιού αλλά και της αλληλεπίδραση τους με την οικογένεια. Το οικογενειακό περιβάλλον μπορεί να αποκαλύπτει στα παιδιά με περισσότερες εξηγήσεις τις περιστάσεις στις οποίες οι σκέψεις και τα συναισθήματα συνδέονται με τη συμπεριφορά. Ομοίως, η πρόωρη συζήτηση για τις αιτίες των διανοητικών καταστάσεων, πιθανών βοηθά τα παιδιά στη σύνδεση μεταξύ του μυαλού και του κόσμου και η προσποίηση του παιχνιδιού είναι ένα φυσικό μέσο στο οποίο τα παιδιά μπορούν να πειραματιστούν με τις δικές τους αλλά και με άλλες διανοητικές καταστάσεις (Astington and Barriault, 2001).

5. Η φύση της θεωρίας του νου.

Η θεωρία του νου, εκτός από μια μικρή ομάδα φιλοσόφων που αμφισβητεί την αξία της, γίνεται ευρέως αποδεκτή ως η πιο επιτυχημένη προσέγγιση του ατόμου για να εξηγήσει ή να προβλέψει τόσο την συμπεριφορά την δική του όσο και των άλλων. Η φύση της θεωρίας του νου προσπαθεί να ερμηνευτεί από τρεις προσεγγίσεις οι οποίες είναι οι εξής:

5.1 Θεωρία για τη θεωρία.

Η πρώτη ερμηνευτική προσέγγιση της ικανότητας των παιδιών ανάπτυξης θεωρίας του νου είναι η λεγόμενη <θεωρία για τη θεωρία>. Πρόκειται για ένα υπόδειγμα το οποίο χρησιμοποιεί μια αναλογία ανάμεσα στην θεωρία του νου και τις επιστημονικές θεωρίες. Οι δυο βασικές θέσεις του είναι ότι : (1) η θεωρία του νου

έχει κοινά χαρακτηριστικά με τις επιστημονικές θεωρίες και (2) οι αλλαγές στη θεωρία του νου είναι ανάλογες των υποδειγμάτων στην ιστορία της επιστήμης.

Ως προς την πρώτη θέση, υποστηρίζουν ότι η θεωρία του νου έχει τρία κοινά χαρακτηριστικά με τις επιστημονικές θεωρίες: την αφαίρεση, την συνοχή και την εξήγηση-πρόβλεψη. Καταρχήν, οι επιστημονικές θεωρίες είναι αφηρημένες, περιλαμβάνουν δηλαδή οντότητες οι οποίες είναι αποσπασμένες από τα δεδομένα που εξηγούν. Έτσι και η θεωρία του νου είναι αφηρημένη, γιατί συντίθεται από νοητικές καταστάσεις, αποσπασμένες από άμεσες μαρτυρίες. Όσον αφορά τη συνοχή, οι επιστημονικές θεωρίες έχουν συνοχή, οι αφηρημένες δηλαδή οντότητες που τις απαρτίζουν δεν είναι ασύνδετες, αλλά συγκροτούν ένα καλά οργανωμένο σύστημα που χαρακτηρίζεται από νόμους και δομή. Έτσι λοιπόν, και οι νοητικές καταστάσεις που συνθέτουν τη θεωρία ενός ατόμου για το νου αποτελούν και αυτές μέρη ενός συστήματος, το οποίο χαρακτηρίζεται από νόμους και δομή. Τέλος, οι επιστημονικές θεωρίες μπορούν επίσης να εξηγούν και να προβλέπουν. Δεν περιγράφουν απλά, αλλά εξηγούν τα δεδομένα. Και η θεωρία του νου όμως έχει ρόλο επεξήγησης και όχι απλής, μόνο, περιγραφής της συμπεριφοράς. Παρέχει, επιπλέον, τη δυνατότητα στα άτομα να προβλέπουν συμπεριφορές σε μεγάλο εύρος καταστάσεων, ακόμη και σε καταστάσεις των οποίων δεν είχαν άμεση εμπειρία (Μισαηλίδη, 2003).

Ως προς την δεύτερη θέση, οι θεωρητικοί της θεωρίας του νου δέχονται ότι η συγκεκριμένη θεωρία δεν είναι στατική, αλλά μπορεί να αντικατασταθεί από μια νέα θεωρία. Συγκεκριμένα, η θεωρία του νου αλλάζει σύμφωνα με τις αλλαγές των επιστημονικών θεωριών. Η πρόοδος στην ιστορία των επιστημών επέρχεται μέσα από συνεχείς ανατροπές, αναθεωρήσεις, διαψεύσεις, όπως και μέσα από αντικατάσταση παλαιότερων θεωριών από νέες με μεγαλύτερη εξηγητική και προβλεπτική ισχύ. Κατά τον ίδιο τρόπο η θεωρία των παιδιών για τον νου αναδιοργανώνεται ριζικά με την ηλικία. Η βασική ιδέα είναι ότι, με την πρόοδο της ηλικίας, τα παιδιά διαμορφώνουν μια σειρά από θεωρίες για το νου (Μισαηλίδη, 2003).

Συγκεκριμένα η αρχική θεωρία που έχουν τα παιδιά, για να εξηγούν ή να προβλέπουν τη συμπεριφορά, έρχεται σε πολλές περιπτώσεις αντιμέτωπη με δεδομένα αντίθετα προς αυτής ή σε άλλες περιπτώσεις, κάνει προβλέψεις που αποτυγχάνουν. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την αντικατάσταση αυτής της θεωρίας από μια νέα, η οποία έχει μεγαλύτερη εξηγητική και προβλεπτική ισχύ από εκείνη της παλαιάς.

Στην συνέχεια θα ασχοληθούμε με τις αλλαγές στη θεωρία των παιδιών για το νου που λαμβάνουν χώρα κατά την προσχολική ηλικία. Οι δυο βασικοί εκπρόσωποι της θεωρίας για την θεωρία, Gornik και Wellman, έχουν προτείνει ότι η θεωρία του νου αλλάζει ριζικά ανάμεσα στις ηλικίες των 2 και 4 ή 5 ετών. Έτσι, το παιδί των 2 ετών συγκρινόμενο με το παιδί των 4 ή 5 ετών διαθέτει θεωρία εντελώς διαφορετική όσον αφορά στη δομή, στα περιεχόμενά της αλλά και στον τρόπο με τον οποίο προβλέπει ή εξηγεί την συμπεριφορά. Συγκεκριμένα, στο παραπάνω χρονικό διάστημα, σύμφωνα με τους Gornik και Wellman, η θεωρία του νου περνά από τρεις διαδοχικές φάσεις-θεωρίες: της επιθυμίας, της επιθυμίας-πεποίθησης και της πεποίθησης-επιθυμίας (Μισαηλίδη, 2003).

Πρώτον, η θεωρία της επιθυμίας αναπτύσσεται στην ηλικία των 2 ετών και ισοδυναμεί με την κατανόηση απλών επιθυμιών και αντιλήψεων. Απλές νοητικές καταστάσεις είναι, κατά τον Wellman, αυτές που νοούνται από το παιδί ως στάσεις απέναντι σε συγκεκριμένες καταστάσεις του εξωτερικού κόσμου. Αυτό σημαίνει ότι ενώ το παιδί κατανοεί πως οι άνθρωποι συνδέονται νοητικά με συγκεκριμένες εξωτερικές καταστάσεις, δεν κατανοεί ακόμα ότι τις αναπαριστούν στο νου τους σαν να υφίστανται με συγκεκριμένο τρόπο.

Δεύτερον, η θεωρία της επιθυμίας-πεποίθησης είναι μια νέα θεωρία η οποία αναπτύσσεται στην ηλικία των 3 ετών, σύμφωνα με την οποία τα παιδιά αρχίζουν να κατανοούν τον προθετικό χαρακτήρα των επιθυμιών και αρχίζουν επίσης να κατανοούν τις πεποιθήσεις, οι οποίες είναι για τα παιδιά πιστά αντίγραφα της πραγματικότητας. Οι πεποιθήσεις εξακολουθούν να έχουν περιφερειακό ρόλο στην εξήγηση και πρόβλεψη της συμπεριφοράς.

Τρίτον, η θεωρία της πεποίθησης-επιθυμίας είναι μια ώριμη θεωρία του νου που αναπτύσσεται από την ηλικία των 4 ετών. Αυτή η θεωρία αποδίδει κεντρικό ρόλο στις πεποιθήσεις και τις χρησιμοποιεί από κοινού με τις επιθυμίες στην εξήγηση και στην πρόβλεψη της συμπεριφοράς. Σ' αυτή τη νέα θεωρία για τον νου, τόσο οι επιθυμίες όσο και οι πεποιθήσεις είναι νοητικές καταστάσεις που αναφέρονται σε αναπαραστάσεις της πραγματικότητας και όχι στην ίδια την πραγματικότητα (Μισαηλίδη, 2003).

Για τους υποστηρικτές της θεωρίας για τη θεωρία, οι αλλαγές στη θεωρία του νου δεν είναι έμφυτες, ούτε είναι αποτέλεσμα διαδικασιών ωρίμανσης, αντίθετα προκαλούνται κυρίως από την εμπειρία. Η εμπειρία είναι σημαντική γιατί παρέχει στα μικρά παιδιά όλα τα νέα δεδομένα που θέτουν υπό αμφισβήτηση στις αρχικές

θεωρίες τους και τελικά τα ωθεί να αναπτύξουν μια θεωρία όμοια μ' αυτή των ενηλίκων. Σύμφωνα και με τον Piaget, «η εμπειρία δημιουργεί ανισορροπία και τελικά ένα νέο γνωστικό στάδιο, μια νέα θεωρία του νου» (Μισαηλίδη, 2003).

5.2 Θεωρία της νοητικής προσομοίωσης.

Στην άλλη πλευρά της θεωρίας για την θεωρία βρίσκεται το θεωρητικό υπόδειγμα της νοητικής προσομοίωσης, το οποίο απορρίπτει την ιδέα ότι η θεωρία του νου είναι θεωρητική στη φύση της. Οι φιλόσοφοι Harris, Goldman και Gordon υποστηρίζουν ότι μπορούμε να έχουμε άμεση πρόσβαση στα περιεχόμενα του νου μας. Ο νους σύμφωνα με τους συγκεκριμένους φιλοσόφους είναι διαφανής στον ίδιο του τον εαυτό, δηλαδή τίποτα δεν μπορεί να μείνει κρυφό. Αυτό έχει ως συνέπεια ότι μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε τον δικό μας νου για να κατανοήσουμε τις νοητικές καταστάσεις των άλλων.

Μια ολοκληρωμένη θεωρία του νου απαιτεί ένα αντιπροσωπευτικό σύστημα το οποίο επιτρέπει την αντιπροσωπευτική χαρτογράφηση των συναισθηματικών καταστάσεων των άλλων. Όταν, λοιπόν, χρειάζεται να κατανοήσουμε την συμπεριφορά των άλλων, αυτό το κάνουμε με σημείο αναφοράς τον εαυτό μας. Προσομοιάζουμε, δηλαδή, τις νοητικές καταστάσεις των άλλων στις δικές μας και έτσι ανακαλύπτουμε τι θα πρέπει να αισθάνεται ή να σκέφτεται ο άλλος. Αυτή είναι και η θεωρία της προσομοίωσης, η οποία σύμφωνα με τον Paul Harris βελτιώνεται μέσω της εμπειρίας, ενώ η ενεργοποίησή της γίνεται από τα πρώτα κιόλας χρόνια της ηλικίας (Baumrind, 2000, Κωσταρίδου, 2005).

Οι Huttenlocher και Smiley τονίζουν την προτεραιότητα της γνώσης για τον εαυτό έναντι της γνώσης για τους άλλους. Υποστηρίζουν ότι στα παιδιά ηλικίας δυο ετών η γνώση για το νου επικεντρώνεται αρχικά στις δικές τους εσωτερικές καταστάσεις, όπως είναι οι επιθυμίες και οι στόχοι. Οι πληροφορίες για τους άλλους ξεκινούν από την παρατήρηση εξωτερικών στοιχείων της συμπεριφοράς τους, όπως οι πράξεις, τα λόγια, οι εκφράσεις του προσώπου. Σε αυτή τη φάση τα παιδιά συνδέουν τα άτομα με αυτό που κάνουν, δηλαδή με τις πράξεις τους. Αργότερα, στην ηλικία περίπου των τριών ετών, τα παιδιά αρχίζουν να αποδίδουν στους άλλους εσωτερικές καταστάσεις, όπως συναισθήματα, προθέσεις κ.α. Συνεπώς, η αναγνώριση νοητικών καταστάσεων στους άλλους γίνεται μέσα από διεργασίες που

αποδίδουν στους άλλους εσωτερικές καταστάσεις αντίστοιχες με τις δικές μας (Κωσταρίδου, 2005).

5.3 Θεωρία του εξειδικευμένου πεδίου.

Το συγκεκριμένο θεωρητικό υπόδειγμα αναπτύχθηκε σύμφωνα με την άποψη ότι «... ο νους, στο μεγαλύτερο μέρος του, αποτελείται από εξειδικευμένα πεδία». Το κάθε πεδίο που είναι γενετικά προσδιορισμένο περιλαμβάνει έννοιες από μια συγκεκριμένη γνωστική περιοχή όπως είναι τα μαθηματικά, η φυσική και η γλώσσα. Κάθε τέτοιο πεδίο, είναι εξειδικευμένο και επεξεργάζεται συγκεκριμένους τύπους πληροφοριών, ενώ υπάρχουν και άλλες πληροφορίες που τις αγνοεί. Ένα τέτοιο πεδίο είναι και τι πεδίο της θεωρίας του νου.

Η άποψη ότι η θεωρία του νου είναι εξειδικευμένο πεδίο διαφέρει από τις προηγούμενες θεωρίες. Σ' αυτό το υπόδειγμα οι νοητικές καταστάσεις δεν κατασκευάζονται με την εμπειρία αλλά προϋπάρχουν και αποτελούν μέρος της γενετικής μας κληρονομιάς. Το πεδίο της θεωρίας του νου ενεργοποιείται στα πρώτα χρόνια της ηλικίας και η ανάπτυξή του είναι γενετικά προσδιορισμένη. Με άλλα λόγια, οι τροποποιήσεις του πεδίου της θεωρίας του νου από περιβαλλοντικές επιδράσεις κατά τη διάρκεια του βίου είναι περιορισμένες.

Ο Alan Leslie, ένας από τους κύριους εκφραστές της θεωρίας του εξειδικευμένου πεδίου, υποστηρίζει ότι η ανάπτυξη του πεδίου που εξειδικεύεται στην επεξεργασία των πληροφοριών για τον νου προϋποθέτει την ωρίμανση δυο έμφυτων μηχανισμών. Ο πρώτος ωριμάζει μεταξύ του έκτου και όγδοου μήνα και δίνει τη δυνατότητα στο βρέφος να κατανοεί ότι οι άνθρωποι έχουν αντιλήψεις και ότι η δράση τους κατευθύνεται προς συγκεκριμένους στόχους. Ο δεύτερος μηχανισμός ωριμάζει περίπου τον 18 μήνα και δίνει στο παιδί τη δυνατότητα να κατανοήσει ότι οι άνθρωποι έχουν νοητικές καταστάσεις.

Οι εκπρόσωποι, λοιπόν, της θεωρίας του εξειδικευμένου πεδίου υποστηρίζουν ότι η θεωρία του νου είναι έμφυτο και εξειδικευμένο πεδίο, το οποίο τελειοποιείται κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης, ανεξάρτητα από την επίδραση περιβαλλοντικών παραγόντων (Μισαηλίδη, 2003).

6. Η γενική χρήση της θεωρίας του νου για τα παιδιά.

Οι περισσότεροι τρόποι με τους οποίους η ανακάλυψη της θεωρίας του νου εισάγει τη ζωή του παιδιού μπορεί να διαχωριστεί σε δυο κατηγορίες. Η θεωρία του νου είναι καταρχήν προφανέστατα, ένα αποτελεσματικό κοινωνικό εργαλείο. Επιτρέπει την επεξήγηση, την πρόβλεψη και την παραπλάνηση στη συμπεριφορά των άλλων. Κατά δεύτερον, η επίκτητη θεωρία του νου μπορεί να είναι χρήσιμη τόσο στην ανακάλυψη της ολοκληρωτικής ανάπτυξης της λογικής, όσο και στην γνωστική ανάπτυξη.

6.1 Κοινωνική λειτουργία.

Κατά βάση, η κοινωνική συμπεριφορά μπορεί να αναλυθεί σε συνεργασία και σε ανταγωνισμό. Όλοι προσπαθούν να δουλέψουν και να συνεργαστούν με άλλους για να επιτύχουν στόχους με αμοιβαίο όφελος ή προσπαθούν να βελτιώσουν τη θέση τους με την εκμετάλλευση των άλλων. Το κοινό στοιχείο της διανοητικής, ψυχολογικής κατάστασης, απόψεις-επιθυμίες-στόχοι, παίζουν σημαντικό ρόλο στην ανταγωνιστική και συνεργατική κοινωνική συμπεριφορά. Μια σύγκρουση μπορεί να επέλθει όταν οι επιθυμίες ανθρώπων μπλοκάρουν. Μια από τις πρώτες ανταγωνιστικές στρατηγικές που δημιουργούνται στην συμπεριφορά του παιδιού είναι η απάτη, η οποία περιλαμβάνει το ψέμα. Το σημαντικό στοιχείο στο ψέμα είναι να δώσεις στον άλλο μια ψεύτικη άποψη, μια ψεύτικη απόδοση της πραγματικότητας. Αποτελεσματικό ψέμα σημαίνει να λες στον άλλον κάτι που ο ίδιος θέλει να ακούσει. Συνεπώς, το ψέμα απαιτεί την γνώση ότι οι άλλοι μπορεί να έχουν λανθασμένες απόψεις και να έχουν ιδέες από τις οποίες μια επιθυμούν να αποδεχθούν (Frye and Moore, 1991).

6.2 Γνωστική λειτουργία.

Είναι γενικά αποδεκτό ότι η θεωρία του νου διεγείρει την ικανότητα αναπαράστασης διανοητικών καταστάσεων και διαδικασιών. Η μεταγνώσια συνήθως δηλώνει γνώση σχετικά με το γνωστικό σύστημα, συμπεριλαμβανομένου και της μνήμης. Από το 1960 είναι γνωστό ότι τα παιδιά κατανοούν ότι παρατηρούνται αλλαγές στη μνήμη με την ηλικία και ότι η μνήμη τους πραγματοποιεί εμφανίσεις για να είναι δεμένη με την γνώση τους των μνημονικών στρατηγικών (Frye and Moore, 1991).

7. Η ανάπτυξη της σκέψης.

7.1 Σκέψη και νοημοσύνη.

Συχνά στο νου των ανθρώπων, αλλά και στην έρευνα της νοημοσύνης η σκέψη θεωρείται ταυτόσημη με την νοημοσύνη. Και αυτό διότι η σκέψη είναι το ισχυρότερο εργαλείο του ανθρώπου για την αντιμετώπιση των αναγκών που προκύπτουν κατά την προσαρμογή του στο περιβάλλον. Η νοημοσύνη από την άλλη δεν είναι τίποτα άλλο παρά ικανότητα προσαρμογής.

Όπως είναι γνωστό, είναι πολύ δύσκολο να δοθεί ένας ορισμός της νοημοσύνης που να μπορεί να περιγράψει με ακρίβεια τις διάφορες απόψεις της και τις ικανότητες που περιλαμβάνει. Ένας γενικός ορισμός που έχει δοθεί προσδιορίζει την νοημοσύνη ως κατευθυνόμενη προς στόχο προσαρμοστική συμπεριφορά (Κωσταρίδου- Ευκλείδη, 1997).

Ορισμένοι επιστήμονες, όπως ο Stern και ο Claparede, σύμφωνα με τον Piaget, δέχονται ότι η νοημοσύνη είναι μια νοητική προσαρμογή σε νέες καταστάσεις. «Ο Claparede με τον τρόπο αυτό αντιδιαστέλει την νοημοσύνη με το ένστικτο. Θεωρεί ότι η νοημοσύνη αρχίζει με την εμφάνιση του στοιχειωδέστερου εμπειρικού ψηλαφίσματος». (σελ.19, J.Piaget, 1999).

7.2 Η σταθερότητα και η συνοχή του μυαλού.

Για να μελετηθεί η ανάπτυξη της σκέψης του παιδιού σύμφωνα με αυτή τη θεωρία χρησιμοποιήθηκαν κάποιες μέθοδοι οι οποίες βασίζονται στην ικανότητα του παιδιού να αντιλαμβάνονται ότι κάποιος έχει λανθασμένη άποψη σε σχέση με την πραγματικότητα. Οι μέθοδοι αυτές είναι γνωστές ως έργα λανθασμένης πεποίθησης (Κασσωτάκη, 1997 – Wimmer & Perner, 1983).

Μια μικρογενετική έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε σχολείο ψυχολογίας, όπου συμμετέχοντες ήταν 42 παιδιά ηλικίας 3-4 ετών, θέμα είχε την κατανόηση λανθασμένων πεποιθήσεων. Τα σχεδιαγράμματα της απόδοσης έδειξαν ότι για μια λανθασμένη κατανόηση, οι πεποιθήσεις αναπτύσσονται βαθμιαία και η ανάπτυξη είναι σχετικά σταθερή. Σύμφωνα με την εξέταση που πραγματοποιήθηκε σε διάφορους τύπους παιδιών, στις δοκιμές κατανόησης λανθασμένης πεποίθησης,

έδειξαν ότι αρχικά στηρίζονται στη πραγματικότητα, έπειτα μεσολαβεί μια περίοδος σύγχυσης όπου δεν παρέχουν μια εξήγηση και στο τελικό στάδιο είναι σε θέση να εξηγήσουν κάποια συμπεριφορά με την αναφορά στην ψεύτικη πεποίθηση ενός ατόμου.

Η πλειοψηφία της έρευνας της θεωρίας του νου έχει επικεντρωθεί στην κατανόηση των ψεύτικων πεποιθήσεων, η οποία εμφανίζεται χαρακτηριστικά μεταξύ των ηλικιών 3 και 5 ετών. Γίνεται πλέον ευρέως αποδεκτό ότι τα παιδιά 4 περίπου και άνω ετών, δίνουν τις σωστές απαντήσεις στις δοκιμές κατανόησης λανθασμένης πεποίθησης (Flynn, 2006). Μια από τις μεθόδους αυτές έχει περιεχόμενο μια «απροσδόκητη μετατόπιση». Παρουσιάζεται, λοιπόν, στα παιδιά μια ιστορία και στη συνέχεια τους τίθεται η ερώτηση πως θα συμπεριφερθεί ο ήρωας της ιστορίας για να διαπιστωθεί αν αντιλαμβάνονται τη νοητική κατάσταση των άλλων (Wimmer & Perner, 1983). Στις δοκιμές που έγιναν, τα πιο μικρά παιδιά αναφέρονται στην πραγματικότητα και δηλώνουν ότι ο χαρακτήρας θα ψάξει για το αντικείμενο στην αληθινή του θέση.

Τα παιδιά ηλικίας πάνω από 4 ετών όμως υποστήριζαν ότι θα ψάξουν όχι εκεί που βρίσκεται αληθινά, αλλά εκεί όπου ο χαρακτήρας της ιστορίας θεωρεί ότι βρίσκεται. Επομένως τα παιδιά κατά την ηλικία αυτή μπορούν να αποδώσουν διαφορετική άποψη από τη δική τους σε άλλα άτομα, δηλαδή, η σκέψη τους δεν είναι απόλυτα εγωκεντρική, όπως υποστήριζε ο Piaget (Wimmer & Perner, 1983, Flynn, 2006).

Πολλές πτυχές της λανθασμένης πεποίθησης έχουν ερευνηθεί, συμπεριλαμβανομένου σχετικές γνωστικές δεξιότητες, επιρροές από το περιβάλλον ενός παιδιού και παράμετροι λανθασμένης πεποίθησης. Λίγες είναι οι μελέτες που εξετάζουν πως η θεωρία του νου του ίδιου του παιδιού αλλάζει κατά τη διάρκεια του χρόνου. Για τα χαρακτηριστικά που πρόκειται να αναπτύξουν τα παιδιά, υπάρχει μια προβλέψιμη ακολουθία. Λίγα όμως είναι γνωστά για τη συγκεκριμένη αναπτυξιακή πορεία (Flynn, 2006).

Ο Wellman (2001) πραγματοποίησε μια μετανάλυση 178 χωριστών μελετών η οποία παρήγαγε διάφορα σημαντικά συμπεράσματα σχετικά με την λανθασμένη πεποίθηση σε σχέση με τις διαφορετικές ηλικίες, τις χώρες και τους στόχους. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι τα μικρά παιδιά έκαναν το κλασικό ψεύτικο λάθος πεποίθησης με την αναφορά στην αληθινή κατάσταση της πραγματικότητας για να προβλέψουν τις ενέργειες ενός χαρακτήρα. Μεταξύ των ηλικιών 3 και 5 ετών, υπήρξε μια περίοδος συγκεχυμένη, όπου τα παιδιά απέδιδαν στην πιθανότητα. Αφενός, η

πιθανότητα σημαίνει ότι θα μπορούσε να αντιπροσωπεύσει μια ομάδα παιδιών στην οποία το μισό καταλαβαίνει τις λανθασμένες πεποιθήσεις, αλλά το άλλο μισό δεν καταλαβαίνει και κάνει συστηματικά λάθη. Επομένως, η κατανόηση λανθασμένης πεποίθησης είναι σταθερή από μια ποιοτική μετατόπιση του συνόλου χωρίς κατανόηση, στο σύνολο που καταλαβαίνει. Αφετέρου, όλα τα παιδιά παρουσιάζουν πρόοδο κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης. Μια τέτοια πρόοδος είναι ουσιαστικά σταθερή και συνεχής.(Flynn, 2006).

7.3 Η ανάπτυξη της σκέψης σύμφωνα με τον Piaget.

Ο Piaget ήταν ένας από τους συστηματικότερους μελετητές του τρόπου ανάπτυξης της σκέψης από την γέννηση μέχρι την εφηβική ηλικία. Ήταν ο μόνος που κατέληξε σε μια ολοκληρωμένη άποψη για την ανάπτυξη της σκέψης. Προηγούμενες προσπάθειες διερεύνησης του συγκεκριμένου θέματος έγιναν και από εκπροσώπους της σχολής συμπεριφοράς και από οπαδούς της Γενετικής Θεωρίας (Κασσωτάκη, 1997).

Μια βασική αδυναμία στη θεωρία του Piaget είναι ότι δεν ελάμβανε υπόψη του τις ατομικές διαφορές που μπορούσαν να επηρεάσουν τη δομή στη σκέψη του ατόμου. Οι μελέτες του θεωρούσαν το άτομο στα πειράματά του αποκομμένο από τον κοινωνικό του περίγυρο, ανεπηρέαστο από το περιβάλλον του και τις αλλαγές που γίνονται σε αυτό. Ο Piaget το μόνο που είπε για τις διαφορές του κάθε ατόμου ως προς την ανάπτυξη της σκέψης είναι ότι τα άτομα μπορούν να εισέρχονται στα στάδια ανάπτυξης σε διαφορετικές ηλικίες ανάλογα με τις πολιτιστικό-κοινωνικές, προσωπικές και βιολογικές επιδράσεις.

Ο Piaget υποστήριξε ότι το παιδί είναι υπεύθυνο για την ανάπτυξη της προσωπικότητάς του. Η θεωρία, όμως, του πλαισίου έρχεται να συμπληρώσει ότι και το περιβάλλον συμμετέχει στη διαδικασία ανάπτυξής του. Το περιβάλλον του αποτελείται από το χώρο του σχολείου του, τις πεποιθήσεις των γονιών του, αλλά και από το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο ζει (Cole & Cole, 2002 – Κασσωτάκη, 1997 – Flavel, 1986).

Οι Συμπεριφοριστές υποστήριξαν ότι η σκέψη είναι αποτέλεσμα της εσωτερίκευσης των αντιδράσεων του ατόμου στα ερεθίσματα που δέχεται από το περιβάλλον του. Δεν έδωσαν όμως ιδιαίτερη σημασία στο τι συμβαίνει στο εσωτερικό

του οργανισμού που σκέπτεται. Οι εκπρόσωποι της σχολής της συμπεριφοράς όμως, επειδή αδυνατούσαν να παρατηρήσουν αντικειμενικά τις εσωτερικές διεργασίες που προσδιορίζουν την συμπεριφορά, παρέμειναν στην εξέταση της εξωτερικής σχέσης μεταξύ ερεθισμάτων και αντιδράσεων. Αντίθετα, οι οπαδοί της βιολογικής προσέγγισης της συμπεριφοράς, θεωρούν ότι το περιβάλλον δεν παίζει τόσο σημαντικό ρόλο στη διαδικασία ανάπτυξης της σκέψης όσο οι έμφυτες ικανότητες των ατόμων, οι οποίες καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από γενετικούς παράγοντες.

Σύμφωνα με τον Piaget, η σκέψη αναπτύσσεται μέσα από την συνεχή ενεργητική ανταπόκριση του ατόμου στα περιβαλλοντικά ερεθίσματα που δέχεται. Με το να αντιδρά σε αυτά διαμορφώνει νοητικές δομές. Δηλαδή, για να φτάσει η σκέψη στην ολοκλήρωση της διέρχεται από διάφορα στάδια, κάθε ένα από τα οποία συμπίπτει με ορισμένους περιόδους της ζωής. Κάθε στάδιο χαρακτηρίζεται από ορισμένες νοητικές δυνατότητες των ατόμων, οι οποίες είναι αποτέλεσμα αντίστοιχων διεργασιών της σκέψης. Η απόκτηση των νοητικών αυτών δυνατοτήτων είναι αποτέλεσμα ποιοτικών αλλαγών που γίνονται στην δομή της σκέψης (Κασσωτάκη, 1997).

Δυο λειτουργίες του μυαλού είναι η αφομοίωση και η συμμόρφωση. Η αφομοίωση αναφέρεται στην διαδικασία κατά την οποία γίνεται ενσωμάτωση νέων πληροφοριών στις υπάρχοντες γνώσεις, ενώ συμμόρφωση είναι η διαδικασία με την οποία τα άτομα τροποποιεί τις ήδη υπάρχουσες γνωστικές δομές του για να τις προσαρμόσει σε νέα δεδομένα.

Η προσαρμογή σε μια νέα περιβαλλοντική κατάσταση προϋποθέτει, σύμφωνα με τον Piaget, ισορροπία ανάμεσα στις λειτουργίες της αφομοίωσης και της συμμόρφωσης. Έτσι, όταν τα άτομα με την βοήθεια ενός μηχανισμού αυτορρύθμισης επιτύχουν ισορροπία ανάμεσα στην αφομοίωση και στη συμμόρφωση, έχουν εισέλθει σε ανώτερο στάδιο νοητικής ανάπτυξης. Η ανάπτυξη της σκέψης, κατά τον Piaget, διέρχεται από διάφορα στάδια, τα οποία συμπίπτουν με ορισμένες περιόδους της ζωής για να φθάσει στην ολοκλήρωσή της. Τα στάδια είναι τρία: (1) το αισθησιοκινητικό στάδιο, που αντιστοιχεί σε βρέφη από τη γέννηση έως δυο ετών, (2) το προεγνωσιολογικό στάδιο, που αντιστοιχεί σε παιδιά από ηλικία δυο μέχρι έξι ετών, (3) το στάδιο των συγκεκριμένων λογικών πράξεων από έξι έως 12 ετών και (4) το στάδιο των τυπικών λογικών πράξεων από 12 ετών και πάνω.

Η χρονική περίοδος που κατά την οποία διαρκεί κάθε φάση εξέλιξης της σκέψης ποικίλει από άτομο σε άτομο, ανάλογα με την ιδιοσυγκρασία του, τις

βιολογικές του καταβολές και τα ερεθίσματα που δέχεται από το περιβάλλον στο οποίο ζει. Το στάδιο που αντιστοιχεί σε παιδιά προσχολικής ηλικίας και με το οποίο θα ασχοληθούμε είναι το προεγνωσιολογικό στάδιο.

Κύριο γνώρισμα του προεγνωσιολογικού ή προσυλλογιστικού σταδίου είναι η εμφάνιση της συμβολικής λειτουργίας της σκέψης. Το παιδί χρησιμοποιεί σύμβολα για να δηλώσει συγκεκριμένα αντικείμενα που υπάρχουν γύρω του. Έχει την ικανότητα να μιλάει και να σκέπτεται πράγματα, γεγονότα και καταστάσεις που δεν βρίσκονται στο άμεσο περιβάλλον του ή δεν εξελίσσονται εκείνη τη στιγμή. Παρόλα αυτά όμως, η σκέψη του έχει περιορισμένες δυνατότητες. Οι περιορισμοί αυτοί προσδιορίζουν τη σκέψη του παιδιού σε αυτό το στάδιο, στο οποίο η σκέψη του παιδιού είναι: μεταγωγική, αδυνατεί να θέτει κατηγορίες ιεραρχικής μορφής, δεν μπορεί να αποκεντρωθεί, και είναι εγωκεντρική (Κασσωτάκη, 1997).

Καταρχήν όταν λέμε ότι η σκέψη του παιδιού είναι μεταγωγική εννοούμε ότι το νήπιο δυσκολεύεται να διατυπώνει επαγωγικούς και παραγωγικούς συλλογισμούς, να βγάζει δηλαδή γενικά συμπεράσματα από ορισμένα στοιχεία ή να προχωρά από το γενικό στο μερικό. Έχει την ικανότητα να προβαίνει μόνο σε αναλογικές ή μεταγωγικές διαπιστώσεις, να καταλήγει δηλαδή σε συμπεράσματα με βάση αναλογικές συγκρίσεις και να προχωρά από μερικές σε μερικές κρίσεις χωρίς να κάνει γενικεύσεις.

Έπειτα, το παιδί δεν είναι σε θέση να εντοπίσει τα επιμέρους γνωρίσματα αντικειμένων ή καταστάσεων και στη συνέχεια να τα εντάσσει σε ευρύτερα σύνολο. Δυσκολεύεται δηλαδή να κατανοήσει τις σχέσεις που υπάρχουν ανάμεσα στο σύνολο και τα μέρη που το απαρτίζουν.

Η σκέψη των παιδιών της προσχολικής ηλικίας δεν μπορεί να αποκεντρωθεί, δηλαδή μπορούν να επικεντρώσουν την προσοχή τους σε ένα μόνο γνώρισμα ή σε μια διάσταση του αντικειμένου και αδυνατούν να υπολογίσουν τον συνδιασμό πολλών γνωρισμάτων. Σύμφωνα με τον Piaget, τα παιδιά που βρίσκονται στο στάδιο αυτό αδυνατούν να κατακτήσουν την έννοια της διατήρησης φυσικών μεγεθών, όπως της ποσότητας, του βάρους, του όγκου κτλ. Η σκέψη του παιδιού δεν μπορεί να ακολουθήσει αντίστροφη πορεία από αυτή που ακολούθησε για να φτάσει σε κάποιο αποτέλεσμα και να ξαναβρεθεί στην αρχική κατάσταση.

Τέλος, σύμφωνα με τον Piaget, η σκέψη του παιδιού προσχολικής ηλικίας είναι εγωκεντρική, δηλαδή το παιδί δυσκολεύεται να τοποθετήσει τον εαυτό του στη θέση άλλου προσώπου και να αντιληφθεί ότι η άποψή του μπορεί να είναι

διαφορετική από τη δική του. Το νήπιο αντιλαμβάνεται ότι συμβαίνει γύρω του με βάση τις δικές του απόψεις και τα προσωπικά του βιώματα. Ο Piaget αναφέρει δυο είδη εγωκεντρισμού, τον άμεσο και τον έμμεσο. Ο άμεσος εγωκεντρισμός εκδηλώνεται ως τάση του παιδιού να υποτάσσει τα πάντα στις δικές του επιθυμίες, ενώ ο έμμεσος είναι η ερμηνεία των διαφόρων φαινομένων με βάση τα προσωπικά βιώματα του ατόμου. Παραλλαγές του έμμεσου εγωκεντρισμού που εμφανίζονται σε νήπια είναι η απόδοση ψυχής στα διάφορα φαινόμενα και πράγματα και η απόδοση σκέψεων και, αισθημάτων και ιδιοτήτων του ανθρώπου σε άψυχα πράγματα.

Εξ αιτίας των συγκεκριμένων περιορισμών της σκέψης, τα παιδιά ηλικίας κάτω των 6 ετών δεν είναι σε θέση να διακρίνουν ότι υπάρχουν δυο ξεχωριστοί κόσμοι, ο φυσικός και ο νοητός. Τα παιδιά της ηλικίας αυτής κατά τον Piaget, είναι ρεαλιστές, γιατί ερμηνεύουν τα πάντα με βάση την άμεση αντίληψη της πραγματικότητας, η οποία ικανοποιεί τα ενδιαφέροντά τους (Κασσωτάκη, 1997).

8. Αντίληψη παιδιών προσχολικής ηλικίας.

Αντίληψη είναι μια σύνθετη λειτουργία του ατόμου, με την οποία γίνονται κατανοητές οι πληροφορίες που προσλαμβάνονται μέσω των αισθήσεων. Είναι, δηλαδή, μια διαδικασία κατά την οποία το άτομο συλλέγει και ταξινομεί τα ερεθίσματα, τις πληροφορίες που δέχεται, δηλαδή η αίσθηση που μας πληροφορεί σχετικά με την εσωτερική κατάσταση του σώματός μας (Παρασκευόπουλος, 1985).

Χαρακτηριστικό γνώρισμα στη διαδικασία της αντίληψης είναι ότι το άτομο συμμετέχει ενεργά σε αυτή τη διαδικασία. Αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός ότι τα μικρότερα παιδιά χρειάζονται περισσότερο χρόνο για την ανάλυση των πληροφοριών που δέχονται και επίσης δεν έχουν την ικανότητα να επεξεργάζονται αποτελεσματικά πολύπλοκα ερεθίσματα (Παρασκευόπουλος, 1985).

Η αντίληψη είναι συνδεδεμένη με την συνολική αντίληψη, δηλαδή με τη σύνθεση όλων των χαρακτηριστικών παρά με την ανάλυση των αισθητικών ιδιοτήτων που εκφράζονται συνήθως με τα επίθετα. Τα παιδιά 4-5 ετών έχουν μια τάση στο είδος αυτής της ονομασίας με την εξής μορφή: π.χ το κεράσι είναι κόκκινο.

Η χρήση του λόγου έστω και με τη μορφή απλής πρότασης είναι προκαταρκτικό στάδιο για τον εμπλουτισμό του λόγου, που θα δώσει την πληρέστερη περιγραφή των αντιλήψεων του παιδιού. Η περιγραφή είναι η αναγνώριση των

σχέσεων των αντικειμένων που εκφράζεται με πιο σύνθετες προτάσεις (Debesse,1957).

9. Νηπιακή ηλικία.

9.1 Ανάγκες νηπιακής ηλικίας.

Οι ανάγκες των μικρών παιδιών τα πέντε πρώτα χρόνια δεν μεταβάλλονται και είναι έμφυτες. Η πορεία από το νεογέννητο βρέφος μέχρι το παιδί των πέντε χρονών, σε ότι αφορά την ανάπτυξη της προσωπικότητας και της συναισθηματικής ζωής, είναι πολύ μεγάλη. Η πορεία αυτή μπορεί να καλυφθεί με δεδομένου κάποιες προϋποθέσεις. Οι προϋποθέσεις για την ατομική ανάπτυξη του παιδιού δεν είναι καθορισμένες αλλά αλλάζουν ποιοτικά και ποσοτικά σε σχέση με την ηλικία του παιδιού και τις μεταβαλλόμενες ανάγκες του (Binnikot, 1976).

Αν παρατηρήσουμε ένα αγοράκι ή κοριτσάκι τεσσάρων χρονών κατά τη διάρκεια της ημέρας, δείχνουν σημεία αντιμετώπισης του κόσμου ανάλογα με εκείνα των ενηλίκων. Το αγοράκι ταυτίζεται με τον πατέρα, το κοριτσάκι με την μητέρα και υπάρχουν ακόμα και διασταυρούμενες ταυτίσεις. Αυτή η ικανότητα που έχουν να ταυτίζονται φανερώνεται στην ίδια τους την συμπεριφορά και στις ευθύνες που αναλαμβάνουν για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα και σε μια ορισμένη περιοχή.

Αυτά είναι μερικά από τα στοιχεία ωριμότητας του τετράχρονου παιδιού, σε σχέση πάντα με την ένταση με την οποία βιώνει το παιδί τη ζωή του. Η ένταση αυτή πηγάζει από τα ένστικτά του τα οποία αποτελούν τη βάση των διεγέρσεων, οι οποίες αυξάνονται σε ένταση και όταν ικανοποιηθούν στο τέλος χαλαρώνουν (Binnikot, 1976).

Μια βασική ανάγκη που έχει το καλά αναπτυσσόμενο τετράχρονο παιδί, είναι να έχει γονείς με τους οποίους να μπορεί να ταυτιστεί. Σ' αυτή την κρίσιμη ηλικία δεν ωφελεί να εμφυτεύει κανείς στο παιδί ηθικούς κανόνες και πολιτιστικά πρότυπα. Ο ενεργός παράγοντας είναι ο γονιός, η συμπεριφορά των γονιών και η σχέση μεταξύ των γονιών όπως την αντιλαμβάνεται το παιδί. Αυτό εσωτερικεύει μέσα του το παιδί και μιμείται, και σε κάτι ενάντια σ' αυτό αντιδρά.

Η οικογένεια άλλωστε που στηρίζεται στη σχέση ανάμεσα στους γονείς οφείλει να υπάρχει και να επιβιώνει. Το μίσος που εκφράζει το παιδί και που

εμφανίζεται σαν καταστροφικότητα στα όνειρά του, γίνεται ανεκτό από το παιδί ακριβώς επειδή η οικογένεια συνεχίζει να λειτουργεί παρόλα τα κακά και χάρη στα καλά που συμβαίνουν.

Αλλά το παιδί που είναι ορισμένες στιγμές απίστευτα ώριμο στα τεσσεράμισι χρόνια του, γίνεται ξαφνικά δύο χρονών μόλις χρειαστεί να το καθησυχάσουμε, γιατί έκοψε το δάχτυλό του ή έπεσε τυχαία και ενδέχεται να γίνει τελείως μωρό μόλις πάει για ύπνο. Ένα παιδί οποιασδήποτε ηλικίας, που δείχνει πως χρειάζεται μια στοργική αγκαλιά, ουσιαστικά έχει ανάγκη από τη φυσική μορφή αγάπης που του έδινε αυθόρμητα η μητέρα του, όταν το έφερε στη μήτρα της ή στην αγκαλιά της. (Binnikot, 1976).

9.2 Η φυσιολογική ψυχολογία της νηπιακής ηλικίας.

Στην χρονική περίοδο από δύο μέχρι πέντε ετών, κάθε φυσιολογικό νήπιο βιώνει τις πιο έντονες ψυχοσυγκρούσεις που είναι αποτελέσματα των ισχυρών ενστίκτων που εμπλουτίζουν τα αισθήματα και τις προσωπικές σχέσεις. Η ποιότητα του ενστίκτου τώρα, μοιάζει περισσότερο με την ποιότητα που αναγνωρίζεται αργότερα, στην εφηβεία παρά με αυτήν της βρεφικής ηλικίας. Η συνειδητή και ασυνειδήτη φαντασιωτική ζωή του παιδιού αποκτά μια νέα ποιότητα που επιτρέπει τις ταυτίσεις με την μητέρα και τον πατέρα. Σ' αυτή την ηλικία το παιδί μαθαίνει να αντιλαμβάνεται την εξωτερική πραγματικότητα και να καταλαβαίνει πως η μητέρα έχει δική της ζωή και πως δεν μπορεί να αποτελεί κτήμα του, αφού ανήκει σε κάποιον άλλο (Binnikot, 1976).

Σαν αποτέλεσμα αυτής της ανάπτυξης, οι ιδέες αγάπης εναλλάσσονται με ιδέες μίσους, με ζήλια και συναισθηματικές συγκρούσεις. Η έκφραση των συναισθημάτων είναι κατά κύριο λόγο άμεση, αλλά καθώς αναπτύσσεται το παιδί μπορεί περισσότερο να αυτοεκφράζεται μέσα από το παιχνίδι και την ομιλία.

Σ' αυτά τα θέματα το νηπιαγωγείο έχει σημαντικά καθήκοντα. Ένα από αυτά είναι να προσφέρει μερικές ώρες την ημέρα μια συναισθηματική ατμόσφαιρα που να διαφέρει από την υπερφορτισμένη ατμόσφαιρα του σπιτιού. Κάτι τέτοιο δίνει στο παιδί περιθώρια για την προσωπική του ανάπτυξη. Μπορούν ακόμα να αναπτυχθούν νέες σχέσεις λιγότερο φορτισμένες από το σπίτι, που να εκφράζονται ανάμεσα στα ίδια τα παιδιά.

Το σχολείο που αντιπροσωπεύει την οικογένεια, χωρίς βέβαια να είναι και υποκατάστατό της, προσφέρει στο παιδί την ευκαιρία να δημιουργήσει μια βαθιά προσωπική σχέση με κάποιον άλλο έξω από τους γονείς. Η ευκαιρία αυτή προσφέρεται από το διδακτικό προσωπικό και από τα άλλα παιδιά.

Δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε πως το παιδί του νηπιαγωγείου έχει αναπτύξει εντελώς την ικανότητά του να διατηρεί ταυτόχρονα αισθήματα αγάπης και μίσους για το ίδιο πρόσωπο. Η μητέρα του παιδιού που αναπόφευκτα έχει προκαλέσει στο παιδί τόσο αγάπη όσο και οργή, συνεχίζει να υπάρχει και να είναι ο εαυτός της, πράγμα που επιτρέπει στο παιδί να συμβιβάσει σιγά-σιγά το καλό με το κακό στοιχείο πάνω της. Έτσι, το παιδί αρχίζει να έχει αισθήματα ενοχής και να νοιάζεται γι' αυτήν επιθετικότητά του (Binnikot, 1976).

Το νηπιαγωγείο συνεχίζει το έργο της μητέρας με τη σταθερότητα που δείχνει το προσωπικό του ιδρύματος και με την ευκαιρία που προσφέρει για δημιουργικό παιχνίδι, πράγμα που επιτρέπει σε κάθε παιδί να βρει ένα τρόπο αντιμετώπισης της ενοχής που πηγάζει από τις επιθετικές και καταστρεπτικές παρορμήσεις.

Η ικανότητα του παιδιού να νιώσει ότι το σώμα είναι η έδρα της ψυχής, δεν θα μπορούσε να αναπτυχθεί χωρίς το συνεπή χειρισμό των φυσικών του αναγκών. Και όταν το νηπιαγωγείο συνεχίζει να παρέχει ένα φυσικό περιβάλλον και μια σωματική φροντίδα στα παιδιά, πραγματοποιεί ένα σημαντικό έργο ψυχοδιαφορικής υγιεινής. Η διατροφή δεν αποτελεί μια απλή παροχή τροφής σ' έναν οργανισμό, αλλά αποτελεί άλλον έναν τρόπο με τον οποίο η δασκάλα συνεχίζει το έργο της μητέρας. Το σχολείο όπως και η μητέρα, δείχνει αγάπη ταΐζοντας το παιδί και περιμένει από το παιδί τόσο την άρνησή του όσο και την αποδοχή του, δηλαδή την εμπιστοσύνη του. Στο νηπιαγωγείο δεν υπάρχει θέση για απρόσωπη ή μηχανική συμπεριφορά, γιατί κάτι τέτοιο για το παιδί σημαίνει εχθρότητα ή αδιαφορία. (Binnikot, 1976).

10. Νηπιαγωγείο.

Η λειτουργία του νηπιαγωγείου δεν αποβλέπει στην αντικατάσταση της μητέρας που απουσιάζει, αλλά στη συμπλήρωση και επέκταση του ρόλου που παίζει αποκλειστικά η μητέρα, στα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού. Το νηπιαγωγείο πρέπει να θεωρείται σαν μια προέκταση της οικογένειας.

10.1 Νηπιαγωγείο και οικογένεια.

Πολλοί γονείς έχουν την αδικαιολόγητη φιλοδοξία να δουν το παιδί τους να πηγαίνει το συντομότερο δυνατόν στο πανεπιστήμιο, χωρίς να υπολογίζουν τις δυνατότητες του παιδιού τους. Γι' αυτό, καταπιέζουν το παιδί να μάθει γρήγορα ανάγνωση, πράξεις κτλ., με μεθόδους αψυχολόγητες και διαφορετικές απ' του σχολείου. Η καταναγκαστική αυτή επέμβαση των γονέων δημιουργεί μια σύγχυση στο παιδικό μυαλό και δυσκολεύει την πραγματική πρόοδο του παιδιού (Debesse,1957).

Οικογενειακό και σχολικό περιβάλλον ασκούν την επίδρασή τους πάνω στο παιδί, ανάλογα με τη σύστασή τους και την ποιότητά τους. Οι γονείς ξέρουν καλύτερα από τους δασκάλους πως συμπεριφέρεται το παιδί τους στο εξωσχολικό περιβάλλον, από την άλλη όμως οι δάσκαλοι γνωρίζουν καλύτερα από τους γονείς πως αντιδρά το παιδί στο σχολικό περιβάλλον. Γι' αυτό, είναι απαραίτητη η συνεργασία μεταξύ γονέων και νηπιαγωγού (Ηλεκτρονική πηγή 1). Χωρίς τη σύμφωνη στάση αυτών, η αγωγή του μικρού παιδιού περιπλέκεται πολύ και το αποτέλεσμα δεν μπορεί να είναι ποτέ ικανοποιητικό. (Debesse,1957).

Η μητέρα συγκεκριμένα, δεν χρειάζεται να έχει διανοητική επίγνωση του έργου της, γιατί είναι προικισμένη γι' αυτό από το ίδιο της το βιολογικό προσανατολισμό προς το βρέφος της. Περισσότερο η αφοσίωση που έχει για το βρέφος της την βοηθάει να είναι αρκετά καλή, ώστε να πετύχει στις πρώτες φάσεις της βρεφικής και νηπιακής ανατροφής.

Η νηπιαγωγός δεν είναι προσανατολισμένη βιολογικά προς κανένα από τα παιδιά, παρά μόνο έμμεσα, στο βαθμό που ταυτίζεται με τη μητρική μορφή. Είναι απαραίτητο, λοιπόν, η νηπιαγωγός να μάθει σταδιακά πως υπάρχει μια περίεργη ψυχολογία της νηπιακής ανάπτυξης και προσαρμογής και παράλληλα ανάγκη για ειδικές συνθήκες περιβάλλοντος.

Ο ρόλος του πατέρα είναι ζωτικά σημαντικός, αρχικά με την υλική και συναισθηματική υποστήριξη της γυναίκας του και αργότερα με την άμεση σχέση του προς το παιδί του. Στην ηλικία που το παιδί πηγαίνει στο νηπιαγωγείο, ο πατέρας μπορεί να αποκτήσει μεγαλύτερη σημασία από την μητέρα.

Τα χρόνια του νηπιαγωγείου είναι σημαντικά για το παιδί, γιατί σ' αυτή την περίοδο περνάει ένα μεταβατικό στάδιο. Αν και, σύμφωνα με μερικές απόψεις το παιδί των δύο με πέντε, φτάνει σε μια ωριμότητα ανάλογη με εκείνη του εφήβου,

σύμφωνα με άλλες απόψεις το ίδιο παιδί είναι ανώριμο και φέρεται σαν νήπιο. Μόνο όταν η πρώιμη βρεφική φροντίδα είναι πετυχημένη και όταν οι γονείς συνεχίζουν να παρέχουν τα ουσιώδη, από πλευράς περιβάλλοντος, μπορεί η νηπιαγωγός να δώσει στην μητρική της λειτουργία δευτερεύουσα σημασία σε σχέση με την καθαυτή προσχολική εκπαίδευση.

Στην πράξη, κάθε παιδί στο νηπιαγωγείο γίνεται σε ορισμένες στιγμές ένα νήπιο που έχει ανάγκη από μητρική φροντίδα. Κι επειδή μπορεί η μητέρα να έχει αποτύχει ως ένα βαθμό, το νηπιαγωγείο καλείται να συμπληρώσει και να επανορθώσει τη μητρική αποτυχία, αν βέβαια δεν είναι πολύ σοβαρή. Για τους λόγους αυτούς η νηπιαγωγός πρέπει να εκπαιδεύεται σε θέματα μητρικής φροντίδας και έχει την ευκαιρία για κάτι τέτοιο με τις συζητήσεις και τις παρατηρήσεις που κάνει στη μητέρα των παιδιών. (Binnikot, 1976).

10.2 Λόγοι καθιέρωσης προσχολικής αγωγής.

Οι λόγοι οι οποίοι καθιέρωσαν και διέδωσαν την προσχολική αγωγή είναι πολλοί αλλά θα αναφέρουμε τους τέσσερις κυριότερους:

Ο πρώτος λόγος είναι η διαπίστωση ότι τα μειονεκτικά παιδιά από κοινωνικής, οικονομικής, σωματικής και πνευματικής απόψεως, έχουν ανάγκη από ειδική φροντίδα προκειμένου να αναπτυχθούν ομαλά. Η άποψη των προγραμμάτων που κινήθηκαν από τον λόγο αυτό είναι ότι όσο πιο σύντομα πλησιάζει τα παιδιά αυτά η παιδαγωγική μέριμνα τόσο πιο εύκολο είναι να ξεπεραστούν οι δυσκολίες που συνήθως αντιμετωπίζουν τα παιδιά αυτής της κατηγορίας κατά τη βασική τους εκπαίδευση. Έτσι, τα προσχολικά εκπαιδευτικά προγράμματα θεωρούνται ως λύση για την σχολική αποτυχία των στερημένων παιδιών και ταυτόχρονα αποτελεσματικό μέτρο για τον έγκαιρο εντοπισμό, αλλά και τη θεραπεία κάθε μορφής σωματικών αναπηριών, σε λογικό βέβαια πλαίσιο.

Ο δεύτερος λόγος που επέδρασε στην εξάπλωση του θεσμού της προσχολικής αγωγής είναι οι διάφορες αλλαγές που έγιναν στη δομή των βιομηχανιών κυρίως χωρών μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. Τέτοιες είναι, η αύξηση των γυναικών που εργάζονται εκτός σπιτιού, η αύξηση των οικογενειών με ένα γονέα και η δημιουργία πυκνοκατοικημένων πόλεων. Ακόμη, η αστικοποίηση και η εκβιομηχάνιση, καθώς επίσης και άλλες κοινωνικό-πολιτικές αλλαγές, που έγιναν

τις τελευταίες δεκαετίες, στέρησαν την σύγχρονη οικογένεια από τον παππού και την γιαγιά καθώς και από άλλα ενήλικα συγγενικά πρόσωπα τα οποία παλαιότερα αποτελούσαν αναπόσπαστο κομμάτι της ευρύτερης οικογένειας και αναλάμβαναν συνήθως την φροντίδα των παιδιών. Τα ιδρύματα προσχολικής ηλικίας, λοιπόν, καλούνται να καλύψουν το κενό που δημιουργήσε αυτή η αλλαγή της οικογένειας.

Τρίτος λόγος εξάπλωσης των προγραμμάτων προσχολικής αγωγής είναι η υιοθέτησή τους από διάφορα πολιτικοοικονομικά συστήματα σοσιαλιστικής κυρίως κατευθύνσεως. Σε μια μελέτη που πραγματοποιήθηκε από Αμερικανούς παιδαγωγούς σχετικά με τα προσχολικά προγράμματα, αναφέρουν ότι τα συστήματα αυτά δίνουν προληπτική σημασία στην προσχολική αγωγή και την προωθούν για να καταπολεμήσουν προβλήματα ανεργίας, κακής διατροφής, ψυχικών νόσων και νοητικών ανικανοτήτων. Τα προσχολικά εκπαιδευτικά ιδρύματα λοιπόν, επιχορηγούνται από το κράτος και γι' αυτό δεν επηρεάζονται από τις προτιμήσεις των γονέων.

Τέλος, ο τέταρτος λόγος καθιέρωσης της προσχολικής αγωγής είναι η κοινή διαπίστωση επιστημόνων, ότι τα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού είναι η περίοδος των ραγδαίων φυσικών και νοητικών αναπτύξεων. Ευρέως αποδεκτό και τεκμηριωμένο είναι ότι σε καμία άλλη περίοδος της ζωής του δεν είναι ο άνθρωπος τόσο δεκτικός σε εξωτερικές επιδράσεις που ανάλογα προάγουν ή παρακωλύουν την πολύπλευρη ανάπτυξή του. Ο συγκεκριμένος λόγος τονίζει τη θετική συμβολή της προσχολικής αγωγής στην πορεία ανάπτυξης κάθε παιδιού, στερημένου ή μη (Ματσαγγούρας, 1982).

11. Ο ρόλος της νηπιαγωγού.

Η είσοδος του μικρού παιδιού στο νηπιαγωγείο, αποτελεί μια μεγάλη αλλαγή στις καθημερινές του συνήθειες. Γι' αυτό οι αντιδράσεις και οι θυμοί του είναι δικαιολογημένοι. Χρειάζεται λοιπόν υπομονή και μελετημένη μεταχείριση για να προσαρμοστεί το παιδί στο καινούργιο περιβάλλον. Η αγάπη ή η αδιαφορία, οι αμοιβές ή οι τιμωρίες, οι διάφοροι χαρακτηρισμοί από την νηπιαγωγό έχουν μεγάλη απήχηση στο συναισθηματικό κόσμο του παιδιού (Debesse, 1957).

Το νηπιαγωγείο, όπως αναφέραμε και προηγουμένως, συμπληρώνει και επεκτείνει τη λειτουργία της καλής οικογενειακής εστίας. Ο ρόλος της νηπιαγωγού είναι να αναλαμβάνει μερικές από τις ιδιότητες και τα καθήκοντα της μητέρας στο διάστημα της σχολικής περιόδου, να διατηρεί, να ενισχύει και να εμπλουτίζει την προσωπική σχέση που έχει το παιδί με την οικογένεια του, ενώ ταυτόχρονα να εισάγει το παιδί σε έναν ευρύτερο κόσμο ανθρώπων και ευκαιριών. Έτσι, από την πρώτη στιγμή που το παιδί πηγαίνει στο νηπιαγωγείο, η ειλικρινής σχέση μεταξύ της μητέρας και της νηπιαγωγού θα δημιουργήσει ένα αίσθημα εμπιστοσύνης στο παιδί. Μια τέτοια σχέση θα βοηθήσει και την νηπιαγωγό να εντοπίσει τις διαταραχές των παιδιών που οφείλονται σε οικογενειακές συνθήκες και σε πολλές περιπτώσεις θα δώσει την ευκαιρία στη νηπιαγωγό να βοηθήσει τις μητέρες να αποκτήσουν περισσότερη εμπιστοσύνη στον εαυτό τους (Binnikot, 1976).

Η νηπιαγωγός αναλαμβάνει τον ρόλο του καλού φίλου που όχι μόνο αποτελεί το στήριγμα της ζωής των παιδιών έξω από το σπίτι, αλλά και ένα πρόσωπο αποφασιστικό και συνεπές στην συμπεριφορά του με τα παιδιά, ικανό να διακρίνει τις προσωπικές τους χαρές και λύπες, ανεκτικό στις ασυνέπειές τους και ικανό να τα βοηθήσει σε στιγμές ιδιαίτερης ανάγκης. Σε αντίθεση με την μητέρα, έχει μια τεχνική γνώση που απέκτησε κατά την εκπαίδευσή της και μια στάση αντικειμενικότητας απέναντι στα παιδιά τα οποία φροντίζει.

Εκτός από την νηπιαγωγό και τις σχέσεις της με τα παιδιά και τους γονείς, το περιβάλλον στο νηπιαγωγείο συμβάλλει σημαντικά στην ψυχολογική ανάπτυξη του παιδιού. Παρέχει ένα φυσικό περιβάλλον πιο κατάλληλο για τις ικανότητες του παιδιού απ' ότι είναι το περιβάλλον του σπιτιού, όπου όλοι ασχολούνται με την λειτουργία του νοικοκυριού παρά με την δημιουργία μιας κατάστασης στην οποία θα μπορούσε το παιδί να αναπτύξει νέες ικανότητες με το παιχνίδι, μια δημιουργική δραστηριότητα απαραίτητη για την ανάπτυξη κάθε παιδιού.

Το νηπιαγωγείο παρέχει ακόμα στο παιδί την συντροφικότητα των συνομηλίκων του. Το παιδί για πρώτη φορά ζει την εμπειρία να ανήκει σε μια ομάδα ίσων ατόμων, οπότε νιώθει την ανάγκη να αναπτύξει την ικανότητα του για αρμονικές σχέσεις στα πλαίσια της ομάδας (Binnikot, 1976).

Επίσης, επειδή τα παιδιά προσχολικής ηλικίας πέφτουν συχνά θύματα των ιδίων τους των ισχυρών συναισθημάτων και της επιθετικότητάς τους, η νηπιαγωγός προστατεύει μερικές φορές τα παιδιά από τον ίδιο τους τον εαυτό και ασκεί τον έλεγχο που απαιτείται. Επιπλέον, φροντίζει να εξασφαλίζει ικανοποιητικές

δραστηριότητες στο παιχνίδι, για να βοηθήσει τα παιδιά να διοχετεύσουν την επιθετικότητά τους σε δημιουργικές διεξόδους και να αποκτήσουν αποτελεσματικές ικανότητες.

Στην προσχολική ηλικία το παιχνίδι είναι το βασικότερο μέσο του παιδιού για να λύνει τα συναισθηματικά προβλήματα της ανάπτυξης. Το παιχνίδι αποτελεί ακόμα έναν από τους τρόπους έκφρασης του παιδιού για να πει ή να ζητήσει κάτι. Η νηπιαγωγός πρέπει να έχει μια διαισθητική επίγνωση όλων αυτών, ώστε να μπορεί να βοηθήσει το παιδί στα προβλήματα που αναπόφευκτα υπάρχουν και συχνά αγνοούν οι ενήλικοι (Binnikot, 1976).

Εκτός βέβαια από το παιχνίδι, είναι ποικίλες οι ενασχολήσεις στο χώρο του νηπιαγωγείου οι οποίες αφυπνίζουν τα παιδιά και τους αναπτύσσουν τις δεξιότητες. Στα παιδιά 2-4 ετών προέχει η δημιουργία ενός ευνοϊκού περιβάλλοντος. Στα παιδιά 4-6 ετών, πρέπει το περιβάλλον του σχολείου να παρέχει ερεθίσματα στη δημιουργική ενεργητικότητα του παιδιού, στην περιέργειά του και στην αφυπνιζόμενη σκέψη του. Στην περίοδο αυτή πρέπει να βοηθήσουμε τα παιδιά να μυηθούν στις δεξιότητες της ανάγνωσης και της γραφής. Ο τρόπος εργασίας δεν είναι εξ' ολοκλήρου ατομικός, αλλά η εργασία αρχίζει σε ομάδες. Τα παιδιά πλέον δείχνουν ικανότητες κοινωνικές, συνεργατικές, αλληλοβοήθειας. Οι ενασχολήσεις των παιδιών όπως είπε και ο Declory, πρέπει να παίρνονται από την ζωντανή πραγματικότητα του παιδιού (Debesse, 1957).

12. Γνωρίσματα παιδικής ηλικίας.

Είναι προφανές ότι ακόμη και τα νέα νήπια έχουν πεποιθήσεις, επιθυμίες και προθέσεις, αλλά είναι διαφορετικό από το να έχεις οποιαδήποτε κατανόηση πεποιθήσεων, επιθυμιών, προθέσεων και αποδόσεων, όπως σε καταστάσεις των άλλων. Υπάρχει κάποια διαφωνία μεταξύ των εξελικτικών ψυχολόγων για το πόσα πράγματα μπορούμε να δούμε στη συμπεριφορά των νέων νηπίων. Εντούτοις, όλοι συμφωνούν ότι τα νήπια μπορούν να κάνουν διακρίσεις μεταξύ ανθρώπων και πραγμάτων. Γεγονός είναι ότι τα νήπια μιμούνται τους ανθρώπους από μια πολύ νεαρή ηλικία, πράγμα που οδήγησε τους Meltzoff και Gopnik να υποστηρίξουν ότι τα παιδιά αυτής της ηλικίας έχουν μια έμφυτη προδιάθεση να μιμούνται,

χαρτογραφώντας τις ενέργειες άλλων ανθρώπων επάνω στις ενέργειες του σώματος τους. Δηλαδή, τα νήπια αναγνωρίζουν ότι υπάρχει κάτι εδώ που είναι σαν αυτά, το οποίο παρέχει μια πρώτη θεμελιώδη δομική μονάδα στη δικιά τους θεωρία του νου (Astington and Barriault, 2001).

Πολλές σημαντικές αλλαγές κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης της θεωρίας του μυαλού υπάρχουν στο τελευταίο τέταρτο του πρώτου έτους. Μέχρι την ηλικία των 9 μηνών, τα βρέφη αλληλεπιδρούν με κάποιο πρόσωπο μόνο χαμογελώντας ή βγάζοντας ήχους από το στόμα, ή με κάποιο αντικείμενο, όπως ένα παιχνίδι με ήχους. Μάλλον, συντονίζουν την αλληλεπίδραση τους με τους ανθρώπους και τα πράγματα έτσι ώστε να αρχίζουν να μοιράζουν την προσοχή τους σε πράγματα στον κόσμο. Εάν ο ενήλικος τώρα, κοιτάξει κάτι γύρω του, το παιδί γυρίζει να κοιτάξει επίσης και αν δεν υπάρχει τίποτα εκεί, το νήπιο κοιτάζει στο πρόσωπο της μητέρας τους για να ελέγξει. Εάν επίσης υπάρχει ένα νέο, άγνωστο για το παιδί αντικείμενο, όπως ένα περίεργο παιχνίδι, το παιδί θα στραφεί πάλι προς το πρόσωπο της μητέρας του. Σε περίπτωση που η μητέρα φανεί χαρούμενη ή ενθαρρυντική, το παιδί θα το πλησιάσει, αλλά εάν φανεί έντρομη, το παιδί θα παραμένει μακριά. Αυτό που είναι σημαντικό εδώ είναι ότι οι συγκεκριμένες συμπεριφορές είναι ουσιαστικά τα πρώτα βήματα για την ανάπτυξη της θεωρίας του νου. Εντούτοις, δεν είναι σαφές ότι τα νήπια γνωρίζουν τις σκέψεις των ανθρώπων, το οποίο είναι η ουσία της θεωρίας του νου (Astington and Barriault, 2001).

12.1 Γνωρίσματα πρώτης προσχολικής περιόδου.

Σημαντικές αλλαγές σε ένα παιδί εμφανίζονται περίπου στους 18 μήνες της ηλικίας του με την ανάπτυξη των συμβολικών δραστηριοτήτων. Αν και τα νήπια σκέφτονται για πράγματα στον κόσμο, δεν σκέφτονται τις εναλλακτικές πιθανές ή υποθετικές πραγματικότητες. Μια δραματική αλλαγή εμφανίζεται γύρω στα μέσα του δεύτερου έτους, όταν τα παιδιά πλέον αρχίζουν να σκέφτονται για τις εναλλακτικές λύσεις στην πραγματικότητα. Κατόπιν, δεν περιορίζονται στη σκέψη για τον κόσμο μόνο όπως είναι, αλλά μπορούν να σκεφτούν για τις απουσίες και υποθετικές καταστάσεις. Η γλωσσική ανάπτυξη επίσης είναι πολύ σημαντική. Τα μικρά παιδιά μπορούν να μιλήσουν και για γεγονότα που δεν έχουν δει. Παρ' όλα αυτά, η δυνατότητα να φανταστεί μια πιθανή εναλλακτική πραγματικότητα ίσως φαίνεται

καλύτερα στο προσποιητό παιχνίδι των μικρών παιδιών, το οποίο αρχίζει να αναπτύσσεται σε αυτή την ηλικία. Στην προσποίηση τα παιδιά δείχνουν ότι μπορούν να ξεχωρίσουν πράγματα και σκέψεις σχετικά μ' αυτά (Astington and Barriault, 2001).

Περίπου στην ηλικία των 3 ετών, τα παιδιά μπορούν να διακρίνουν μεταξύ σκέψεων και πραγμάτων, πειραματικούς στόχους. Παραδείγματος χάριν, μπορούν να πουν τη διαφορά μεταξύ ενός αγοριού που σκέφτεται ένα μπισκότο και ενός αγοριού που έχει ένα μπισκότο. Δηλαδή, ξέρουν ποιο αγόρι μπορεί να δει, να αγγίξει, να μοιραστεί ή να φάει το μπισκότο. Ξέρουν ότι οι σκέψεις των ανθρώπων είναι ιδιωτικές, και δεν μπορούν να φανούν ή να αγγιχτούν. Μερικές φορές, όπως με τις διανοητικές εικόνες, οι σκέψεις μπορούν να γίνουν για να έρθουν και να φύγουν (Astington and Barriault, 2001).

Τα μικρά παιδιά παρουσιάζουν επίσης κάποια συνειδητοποίηση των διανοητικών καταστάσεων των ανθρώπων. Περίπου στην ηλικία των 18 μηνών μπορούν να χρησιμοποιήσουν την κατεύθυνση του βλέμματος ενός ομιλητή για να συμπεράνουν την αναφορά μιας νέας λέξης. Δηλαδή, παιδιά αυτής της ηλικίας σαφώς έχουν την ιδιότητα να αποδίδουν επικοινωνιακές προθέσεις σε άλλο πρόσωπο. Επίσης, στην ίδια ηλικία τα παιδιά είναι ικανά να συμπεράνουν την πρόθεση στη συμπεριφορά ενός ενηλίκου. Μιμούνται τις ενέργειες ενηλίκων, αλλά σε περίπτωση που ο πειραματιστής προσπαθεί να κάνει κάτι και αποτύχει, τα μικρά παιδιά θα μιμηθούν το στόχο, το τι δοκιμαζόταν δηλαδή, και όχι την αποτυχημένη προσπάθεια. Δηλαδή, γνωρίζουν τι προσπαθεί κάποιος να επιτύχει. Μπορούν επίσης να αναγνωρίσουν ότι μπορεί να υπάρξει μια διαφορά ανάμεσα σ' αυτό που θέλουν και ανάμεσα σ' αυτό που θέλει ένα άλλο πρόσωπο. Παραδείγματος χάριν, σε ένα πείραμα ένας ενήλικος εξέφρασε μια προτίμηση για ένα είδος τροφίμων ανάμεσα σε άλλα, λέγοντας «μμμ» όταν έτρωγε μπρόκολο και «μπλιαχ» όταν έτρωγε κράκερ-chips. Παρ' όλο που όλα τα παιδιά προτίμησαν τα κράκερς, όταν ο πειραματιστής τοποθέτησε στο μισό πιάτο μπρόκολο και στο άλλο μισό κράκερ, τα 18 μηνών παιδιά προτίμησαν το μπρόκολο, το οποίο τα ίδια το αντιπαθούσαν (Astington and Barriault, 2001).

Γύρω στην ηλικία των 2 ετών τα παιδιά αρχίζουν να μιλούν για το ποιους ανθρώπους θέλουν και συμπαθούν. Ο Bartsch και ο Wellman ανέλυσαν τη συζήτηση 10 παιδιών. Όλα τα παιδιά μιλούσαν συχνά για την επιθυμία και παρήγαγαν τις ρητές αντιθέσεις που διακρίνουν ανάμεσα σ' αυτό που θέλησαν και αυτό που πήραν ή τι

συνέβη. Τα μικρά παιδιά μίλησαν επίσης για το πώς οι άνθρωποι αισθάνονται ευτυχείς, λυπημένοι, κουρασμένοι κτλ. Περίπου στην ηλικία των 3 ετών μπορούν να διαλογιστούν σχετικά με τα θέλω και τα συναισθήματα στους πειραματικούς στόχους. Εάν ξέρουν τι θέλει ένας χαρακτήρας της ιστορίας, μπορούν να προβλέψουν τι θα κάνει ο χαρακτήρας για να έχει το επιθυμητό αποτέλεσμα, και αναγνωρίζουν ότι οι άνθρωποι θα είναι χαρούμενοι όταν εκπληρώνονται οι επιθυμίες τους και λυπημένοι όταν δεν εκπληρώνονται (Astington and Barriault, 2001).

Πριν από την ηλικία των 3 ετών, τα παιδιά σπάνια αναφέρονται στο τι νομίζουν και γνωρίζουν οι άνθρωποι, αν και ένα παιδί 2 χρονών καταλαβαίνει κάτι σχετικά με το πώς οι άνθρωποι έχουν την ικανότητα να γνωρίζουν τα πράγματα. Παραδείγματος χάριν, δείχνουν πράγματα σε άλλους και γνωρίζουν ότι όταν παρουσιάζουν κάτι πρέπει να το προσανατολίσουν προς το πρόσωπο που το δείχνουν. Επίσης, γνωρίζουν ότι πρέπει να δώσουν περισσότερες πληροφορίες σε κάποιον που δεν έχει μοιραστεί το γεγονός μαζί τους. Περίπου στην ηλικία των 3 ετών καταλαβαίνουν ότι εάν ένα αντικείμενο είναι κρυμμένο σε ένα κιβώτιο, κάποιος που έχει κοιτάξει στο κιβώτιο ξέρει τι περιέχει και κάποιος που δεν έχει κοιτάξει δεν μπορεί να ξέρει. Έτσι, στην ηλικία των 3 ετών τα παιδιά συνειδητοποιούν ότι υπάρχει μια διαφορά ανάμεσα σε σκέψεις του μυαλού και σε πράγματα του κόσμου, και γνωρίζουν τα θέλω, τα συναισθήματα και τις αντιλήψεις των ανθρώπων (Astington and Barriault, 2001).

12.2 Γνωρίσματα πρόσφατης προσχολικής περιόδου.

Υπάρχουν, εντούτοις, σημαντικές εξελίξεις οι οποίες συμβαίνουν μετά το τρίτο έτος όταν τα παιδιά συνειδητοποιούν ότι οι σκέψεις στο μυαλό μπορούν να μην είναι αληθινές. Αν και τα παιδιά αυτής της ηλικίας δείχνουν να καταλαβαίνουν σε μεγάλο βαθμό ότι μπορείς να έχεις μια πραγματική συνομιλία μ' αυτά, μερικές φορές λένε πράγματα που σε κάνουν να σταματάς και να σκέφτεσαι ότι ίσως δεν γνωρίζουν τόσα πολλά τελικά. (Astington and Barriault, 2001).

Παρά το ότι τα παιδιά αυτής της ηλικίας καταλαβαίνουν ότι οι άνθρωποι κάνουν σκέψεις, δεν αντιλαμβάνονται ότι μερικές φορές οι σκέψεις των ανθρώπων και οι πεποιθήσεις τους μπορεί να είναι διαφορετικές από τις δικές τους σκέψεις και

πεποιθήσεις. Αυτή είναι ίσως η πιο μελετημένη ανάπτυξη στη θεωρία του νου των παιδιών, δηλαδή η κατανόηση της ψεύτικης πεποίθησης τους. Αυτή η έρευνα άρχισε στις αρχές της δεκαετίας του '80 με τους πειραματικούς στόχους που αξιολόγησαν τη δυνατότητα των παιδιών να προβλέψουν τη συζήτηση και τη δράση των χαρακτήρων της ιστορίας λαμβάνοντας υπόψη τη διανοητική τους κατάσταση (Astington and Barriault, 2001).

Το συμπέρασμα που βγαίνει από τα παραπάνω που έχουν ειπωθεί είναι τοι τα μικρά παιδιά είναι εγωκεντρικά. Το παιδί 3 ετών δεν καταλαβαίνει τι σκέφτονται οι άλλοι άνθρωποι και πως μπορούν να έχουν διαφορετικές πεποιθήσεις από τις δικές του. Αξιοσημείωτο θα ήταν να αναφέρουμε ότι το παιδί μπορεί να αποδώσει τις πεποιθήσεις του σε άλλους μόνο όταν το ίδιο τις έχει κατανοήσει. Δηλαδή, τα παιδιά μπορεί να βρίσκουν δυσκολία στην κατανόηση πεποιθήσεών τους καθώς επίσης και σε άλλες, και να μην αναγνωρίζουν ότι η πεποίθησή τους είχε αλλάξει όταν ανακάλυψαν πως έκαναν λάθος (Astington and Barriault, 2001).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Σχέση ανάμεσα στην ανάπτυξη της θεωρίας του νου και στα χαρακτηριστικά της οικογένειας

Σύμφωνα με μια έρευνα που πραγματοποιήθηκε εξετάστηκαν οι στρατηγικές των γονέων σε σχέση με τη θεωρία του νου συμπεριλαμβανομένου τα μέτρα της αντίληψης, της επιθυμίας, της πεποίθησης και της συγκίνησης 142 παιδιών προσχολικής ηλικίας. Στις αναλύσεις συσχέτισης η μητρική εκπαίδευση και σε μικρότερη κλίμακα το εισόδημα συνδέθηκαν με έναν αριθμό από τις πτυχές της θεωρίας του νου.

Η παρούσα μελέτη επεδίωξε να διευκρινίσει τις σχέσεις μεταξύ του οικογενειακού υποβάθρου και της θεωρίας του νου σε παιδιά νηπιακής ηλικίας. Η θεωρία του νου συνδέεται με δημογραφικές μεταβλητές για διάφορους λόγους. Τέτοιες μεταβλητές είναι: το χαμηλό εισόδημα, η μονογονεϊκή οικογένεια, το μεγάλο οικογενειακό μέγεθος και ιδιαίτερα η χαμηλή μητρική εκπαίδευση η οποία συνδέεται με χαμηλότερο δείκτη νοημοσύνης παιδιών ο οποίος επηρεάζει άμεσα την θεωρία του νου. Ομοίως, η μητρική εκπαίδευση συνδέεται θετικά με τις γλωσσικές δυνατότητες των παιδιών τα οποία στη συνέχεια συνδέονται με μεγαλύτερη κατανόηση της θεωρίας του νου. Επιπλέον, το κατά πόσον οι μητέρες μιλούν για τα αισθήματά τους σχετίζεται με την κατανόηση των συγκινήσεων και των πεποιθήσεων των παιδιών καθώς επίσης και με τη συζήτηση των αισθημάτων τους. Όσον αφορά το οικογενειακό εισόδημα και την οικογενειακή δομή, εάν και οι δύο γονείς έχουν υψηλό εισόδημα και είναι παρόντες στο σπίτι μπορούν να αφιερώσουν περισσότερο χρόνο με τα παιδιά τους και συνεπώς περισσότερες ευκαιρίες για να μιλήσουν για τα συναισθήματά τους. Ομοίως, σε οικογένειες με πολλά παιδιά αυξάνεται η πιθανότητα διαφωνιών γεγονός που αναγκάζει τα παιδιά να συνειδητοποιούν ότι υπάρχουν διαφορετικές επιθυμίες και πεποιθήσεις από τις δικές τους. Σχετικά με την κοινωνικοοικονομική θέση των οικογενειών βρέθηκε ότι τα παιδιά των εργατικών τάξεων είχαν το χαμηλότερο μέσο όρο στα αποτελέσματα της θεωρίας του νου από τα παιδιά μεσαίων τάξεων ακόμα και όταν ελέγχθηκε η γλωσσική τους δυνατότητα. Τα συγκεκριμένα συμπεράσματα είναι σύμφωνα με την ιδέα ότι τα παιδιά αποκτούν τη θεωρία από τις δεξιότητες του νου μέσω των μαθητειών στα παλαιότερα μέλη του πολιτισμού τους. Οι Jenkins και Astington διαπίστωσαν ότι η ένωση μεταξύ της θεωρίας του νου και του συνολικού αριθμού των αδελφών ήταν ισχυρός όταν οι

γλωσσικές δυνατότητες των παιδιών ήταν χαμηλές, αλλά πιο αδύνατος όταν αυτές οι δυνατότητες ήταν υψηλές (Pears and Moses, 2003).

Έρευνα για τη σχέση μεταξύ των στρατηγικών πειθαρχίας των γονέων και των γνωστικών δυνατοτήτων τείνει να εστιάζει στη γονική χρήση του ισχυρισμού δύναμης. Κατηγορηματικές τεχνικές δύναμης όπως η τιμωρία, οι φωνές, οι άμεσες εντολές συνδέονται αρνητικά με γνωστικές εκβάσεις όπως η ακαδημαϊκή επίδοση, η γλώσσα και ο δείκτης νοημοσύνης ακόμα και όταν ελέγχονται τα δημογραφικά χαρακτηριστικά. Τέτοιες τεχνικές μπορούν να έχουν επιβλαβείς συνέπειες για την γνωστική ανάπτυξη, επειδή δεν επιτρέπουν στα παιδιά να μάθουν να λύνουν μόνοι τους τα προβλήματά τους. Οι κατηγορηματικές στρατηγικές δύναμης πρέπει επίσης να είναι λιγότερο αποτελεσματικές στην προώθηση της θεωρίας του νου από τις στρατηγικές που βοηθούν τα παιδιά για να καταλάβουν τις επιπτώσεις της συμπεριφοράς τους. Ειδικότερα η χρήση των επιπλήξεων αφορούσε αρνητικά την ψεύτικη απόδοση πεποίθησης, αν και αυτή η σχέση δεν ήταν πλέον σημαντική μετά από τις λεκτικές δεξιότητες (Pears and Moses, 2003).

Οι μελέτες που εξετάζουν τα δημογραφικά χαρακτηριστικά και τη θεωρία του νου επικεντρώνουν κυρίως σε τρία δημογραφικά που πρέπει να μετρηθούν: (α) οικογενειακό εισόδημα ως δείκτης φυσικών πόρων, (β) γονική εκπαίδευση ως δείκτης διανοητικής υποκίνησης που λαμβάνεται έξω από το σχολείο και (γ) διαθεσιμότητα των ενηλίκων στην οικογένεια για να συνδέονται τα παιδιά με τον εξωτερικό κόσμο. Ο αριθμός των αδελφών περιλήφθηκε επίσης ως χωριστό μέτρο το οποίο αφορά θετικά την θεωρία του νου (Pears and Moses, 2003).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 : ΣΚΟΠΟΣ, ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

4.1. Σκοπός και στόχοι της έρευνας

Σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν η παρουσίαση των Ελληνικών τύπων γονέων που συναντάμε και η συσχέτιση τους με την ικανότητα ανάπτυξης της θεωρίας του νου σε παιδιά προσχολικής ηλικίας. Πιο συγκεκριμένα, μελετήθηκαν οι συνήθειες των γονέων σε θέματα που αναφέρονται στην καθημερινότητα και στην ανατροφή των παιδιών σε σχέση με τις επιδόσεις τους στα έργα με τα οποία αξιολογείται η ικανότητα απόδοσης λανθασμένων πεποιθήσεων. Απώτερος σκοπός της έρευνας ήταν αφενός να διαχωριστούν οι γονείς σε διάφορους τύπους, με βάση τις παραπάνω συνήθειες και τη νοοτροπία τους έτσι ώστε να προκύψει μια τυπολογία γονέων της περιοχής της Μαγνησίας, και αφετέρου να αξιολογηθεί σε ποιο ποσοστό επηρεάζει η τυπολογία των γονέων την ικανότητα απόδοσης λανθασμένων πεποιθήσεων των παιδιών προσχολικής ηλικίας.

4.2. Δειγματοληψία- Περιγραφή του δείγματος

Το δείγμα που χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα μελέτη ήταν τυχαίο. Αποτελείται από 90 γονείς οι οποίοι είχαν παιδιά προσχολικής ηλικίας. Από τις συγκεκριμένες οικογένειες βρέθηκαν οι 45 μητέρες και οι 45 πατέρες, καθώς υπήρξαν και άτομα διαζευγμένα γεγονός που δυσκόλεψε την έρευνα. Πέρα από τους γονείς, όπως αναφέραμε, το δείγμα αποτελείται και από 45 παιδιά νηπιακής ηλικίας 4 και 5 ετών. Οι μέσοι όροι ηλικίας των μητέρων ήταν 35,4 χρόνια (τυπική απόκλιση=4,8 χρόνια), των πατέρων ήταν 38,6 χρόνια (τυπική απόκλιση=5,1 χρόνια) και των παιδιών 4,6 χρόνια.

4.3. Ερευνητικά μέσα και διαδικασία συλλογής δεδομένων.

Για τη συλλογή των δεδομένων χρησιμοποιήθηκαν 2 ερωτηματολόγια, οι ερωτήσεις των οποίων αποσκοπούσαν στο να δώσουν μια σαφή εικόνα για τους υπό εξέταση γονείς και τους υπό εξέταση μαθητές στο θέμα που μελετάται.

Το ερωτηματολόγιο που απευθυνόταν στους γονείς αποτελείται από δύο μέρη. Το πρώτο μέρος του ερωτηματολογίου περιλαμβάνει ερωτήσεις που αναφέρονται σε προσωπικά στοιχεία των συμμετεχόντων γονέων, όπως είναι η ηλικία

τους, η οικογενειακή τους κατάσταση, ο αριθμός των παιδιών που έχουν αποκτήσει καθώς και η ηλικία τους, το μορφωτικό τους επίπεδο, το επάγγελμα τους και ο τόπος στον οποίο διαμένουν. Το δεύτερο μέρος του ερωτηματολογίου αποτελείται από 70 ερωτήσεις με τις οποίες ελέγχεται κατά πόσο οι γονείς συμμετέχουν στις πρακτικές της καθημερινότητας και της φροντίδας του σπιτιού, σε ενέργειες που αφορούν την φροντίδα του παιδιού και σε πράξεις που δείχνουν την αγάπη τους και το ενδιαφέρον τους για το παιδί. Από τις παραπάνω ερωτήσεις μπορεί να διαπιστωθεί ο κάθε τύπος πατέρα.

Το ερωτηματολόγιο που απευθυνόταν στα παιδιά προσχολικής ηλικίας αποτελείται επίσης από δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος αναφέρονται προσωπικά στοιχεία των παιδιών, όπως η ηλικία τους, τα επαγγέλματα των γονέων τους, ο αριθμός των αδελφών τους καθώς και η σειρά γέννησης τους. Το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει 3 έργα λανθασμένης πεποίθησης σύμφωνα με τα οποία ελέγχεται η ικανότητα που έχουν τα παιδιά ηλικίας 4-5 ετών να αναγνωρίζουν ότι η σκέψη των άλλων προσδιορίζεται από νοητικές καταστάσεις όπως πεποιθήσεις, προθέσεις, επιθυμίες, συναισθήματα και να προβαίνουν στη συνέχεια σε ερμηνείες και προβλέψεις για την συμπεριφορά των άλλων με βάση τις νοητικές αυτές καταστάσεις. Τα ερωτηματολόγια παρατίθενται στο παράρτημα.

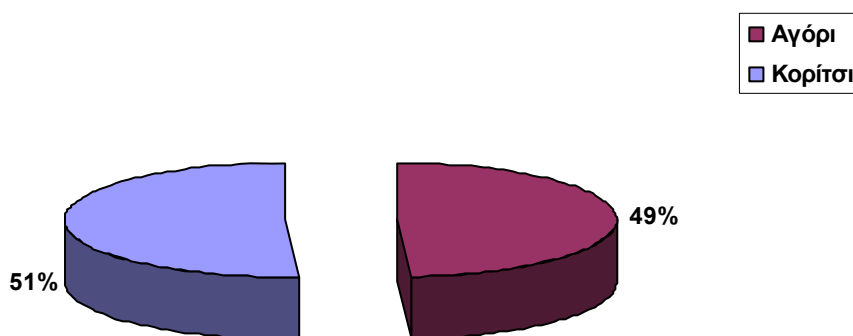
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

5.1. Περιγραφική ανάλυση των δεδομένων της έρευνας

Α. Δημογραφικά στοιχεία

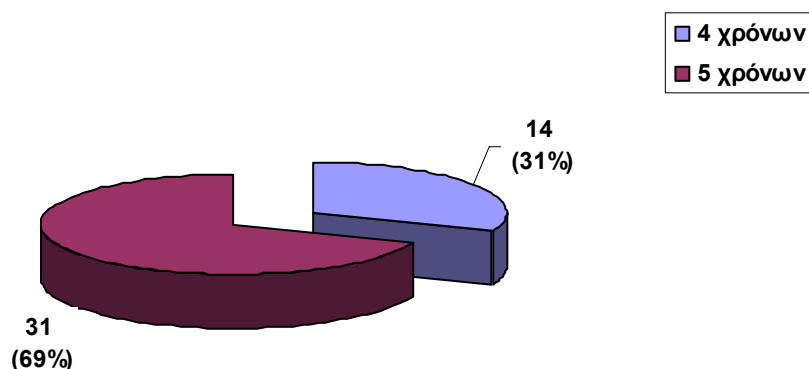
Η ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας έγινε με τη χρήση του στατιστικού πακέτου SPSS και του Microsoft EXCEL. Παρακάτω παρατίθενται οι απαντήσεις που δόθηκαν από τους γονείς και τα παιδιά προσχολικής ηλικίας στις πιο σημαντικές για την έρευνα ερωτήσεις των ερωτηματολογίων.

ΕΡΩΤΗΣΗ 1 : Φύλο παιδιού.

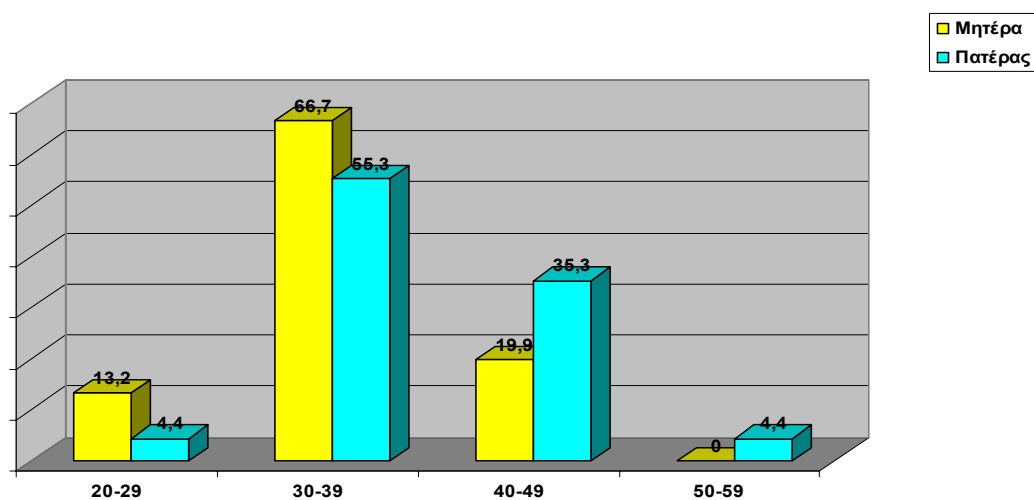
Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε 45 παιδιά νηπιαγωγείου. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα που φαίνονται και στο άνωθεν διάγραμμα, τα κορίτσια που ερωτήθηκαν ήταν 23 και τα αγόρια 22.

ΕΡΩΤΗΣΗ 2 : *Ηλικία παιδιού.*

Από το συνολικό δείγμα των μαθητών που κλήθηκαν να απαντήσουν, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι το 31,1% ήταν τεσσάρων χρόνων και το 68,9% που αντιστοιχεί σε 31 μαθητές ήταν πέντε χρόνων.

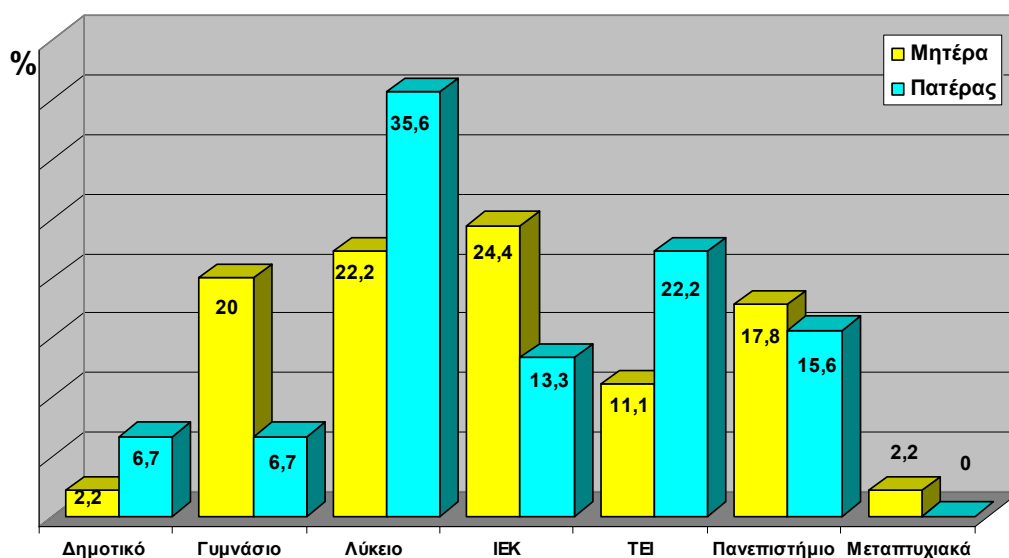
ΕΡΩΤΗΣΗ 3 : *Ηλικία μητέρας- ηλικία πατέρα.*

Από τις 45 μητέρες που περιέχει το συνολικό δείγμα ο μέσος όρος ηλικίας τους είναι 35 χρονών. Συγκεκριμένα, το 13,2% που αντιστοιχεί σε 6 από αυτές είναι από 20 έως 29 χρόνων, το 66,7% το οποίο είναι και το μεγαλύτερο ποσοστό των απαντήσεων δηλώνει ότι είναι από 30-39 χρόνων, το 19,9% των μητέρων είναι από 40 έως 49 χρόνων ενώ καμία από τις μητέρες που ερωτηθήκαν δεν είναι πάνω από 50 ετών. Από τους 45 πατέρες που ερωτήθηκαν μόλις το 4,4% ανήκει στην ομάδα

ηλικίας 20-29, το 55,2% είναι από 30 έως 39 ενώ το 35,3% από τους πατέρες που απάντησαν είναι από 40-49 χρόνων. Τέλος, μόνο 2 από 45 πατέρες που κλήθηκαν να απαντήσουν είναι πάνω από 50 χρόνων, ενώ ο μέσος όρος των πατέρων είναι 38,5.

ΕΡΩΤΗΣΗ 4 : Μορφωτικό επίπεδο μητέρας-πατέρα.

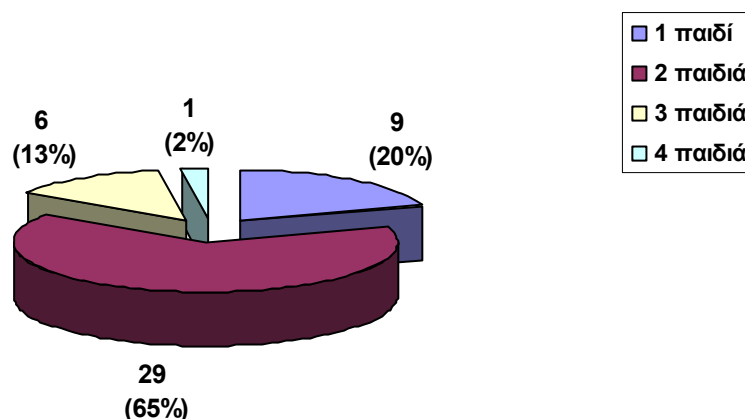

Αναγκαία κρίθηκε για την διεξαγωγή της έρευνας αλλά και για να έχουμε μια σφαιρική αντίληψη και το επίπεδο μόρφωσης της μητέρας. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, λοιπόν, το 2,2% που αντιστοιχεί σε 1 μόλις μητέρα είναι απόφοιτος δημοτικού, το 20% που αντιστοιχεί σε 9 μητέρες είναι απόφοιτοι γυμνασίου, το 22,2% δηλαδή 10 μητέρες έχουν τελειώσει το λύκειο, 8 από αυτές (17,8%) είναι απόφοιτοι κάποιου ανώτατου εκπαιδευτικού ιδρύματος ενώ 5 (11,1%) έχουν αποφοιτήσει από κάποιο τεχνολογικό εκπαιδευτικό ίδρυμα. Αξιοσημείωτο είναι το μεγαλύτερο ποσοστό της τάξεως του 24,4% που αντιστοιχεί σε 11 μητέρες οι οποίες είναι απόφοιτες άλλων σχολών και κατά το πλείστον απόφοιτες κάποιου ΙΕΚ. Τέλος, μόλις 1 μητέρα παιδιού προσχολικής ηλικίας είναι κάτοχος μεταπτυχιακού διπλώματος.

Μόλις 3 πατέρες, που αντιστοιχούν στο 6,7%, είναι απόφοιτοι δημοτικού, καθώς επίσης το ίδιο ποσοστό πατεράδων αντιστοιχεί και στους απόφοιτους γυμνασίου. Το μεγαλύτερο μέρος των πατέρων που ερωτήθηκαν είναι απόφοιτοι λυκείου, με ποσοστό 35,6% ενώ 7 είναι αυτοί που έχουν αποφοιτήσει από

πανεπιστημιακό ίδρυμα οι οποίοι αντιστοιχούν στο 15,6% του συνόλου των πατέρων. Το δεύτερο μεγαλύτερο ποσοστό ανήκει στους πατέρες που είναι απόφοιτοι τεχνολογικού εκπαιδευτικού ιδρύματος και μιλάμε για ποσοστό της τάξεως του 22,2% που αντιστοιχεί σε 10 άτομα. Τέλος, το 13,3%, δηλαδή 6 από τους ερωτηθέντες, έχουν αποφοιτήσει από κάποια άλλη σχολή όπως τα ΙΕΚ.

ΕΡΩΤΗΣΗ 5 : *Αριθμός παιδιών στην οικογένεια.*

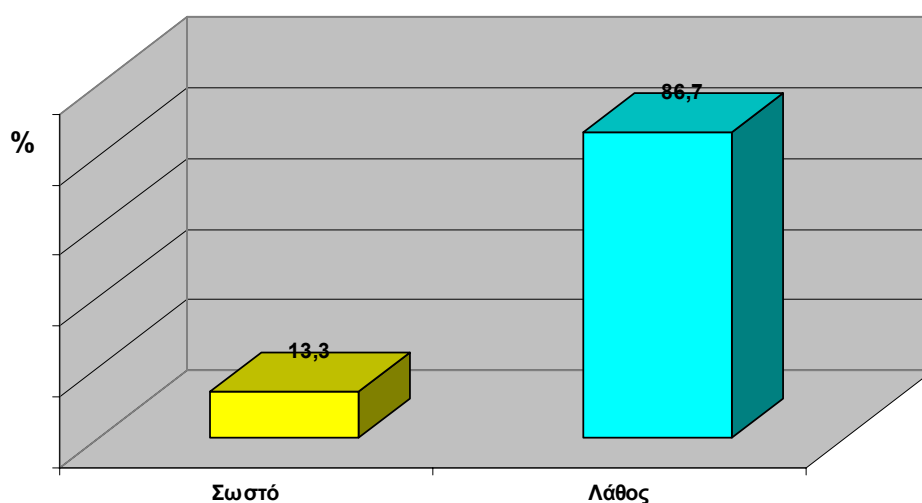
Στη συγκεκριμένη ερώτηση από το σύνολο των μητέρων που ερωτήθηκαν το 65% που αντιστοιχεί σε 29 μητέρες έχει 2 παιδιά, το 20% που αντιστοιχεί σε 9 μητέρες έχει 1 παιδί, το 13,3% από αυτές έχουν 3 παιδιά ενώ μόλις το 2% έχει 4 παιδιά. Όπως διαπιστώνουμε, λοιπόν, ο μέσος όρος αριθμού παιδιών στην οικογένεια είναι 2 παιδιά.

Β. Θεωρία του νου

Στην συνέχεια πραγματοποιήθηκαν κάποιες πειραματικές διαδικασίες με τις οποίες αξιολογούνται τα έργα λανθασμένης πεποίθησης, τα οποία είναι τα ακόλουθα:

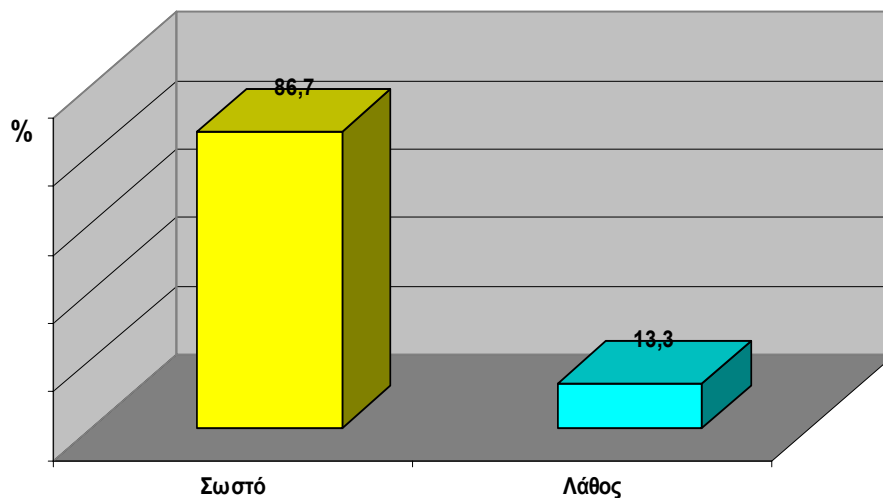
1) Η απροσδόκητη μετατόπιση, 2) Το κουτί που εξαπατάει, και 3) Το αντικείμενο που εξαπατάει. Τα αποτελέσματα που διεξείχθησαν παρατίθενται στη συνέχεια.

ΕΡΩΤΗΣΗ 6 : «Που νομίζει ο Νίκος ότι είναι η μπάλα του;»

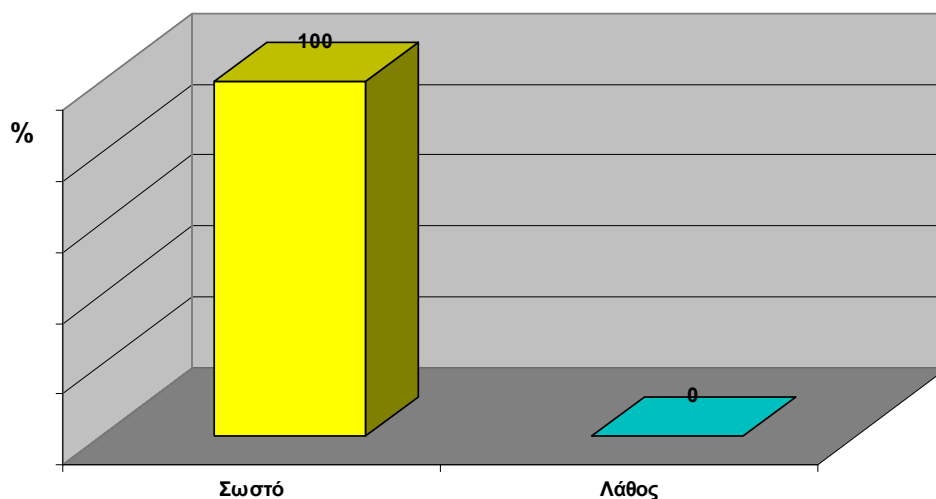
Στη πρώτη ερώτηση σχετικά με το πείραμα της απροσδόκητης μετατόπισης, μόνο το 13,3% απάντησε σωστά, δηλαδή μόνο 6 ήταν τα παιδιά που μπόρεσαν να αποδώσουν την λανθασμένη πεποίθηση στους άλλους. Το υπόλοιπο 86,7% που αντιστοιχεί σε 39 νήπια απάντησαν λανθασμένα στην συγκεκριμένη ερώτηση.

ΕΡΩΤΗΣΗ 7 : *«Που έβαλε ο Νίκος τη μπάλα του;»*

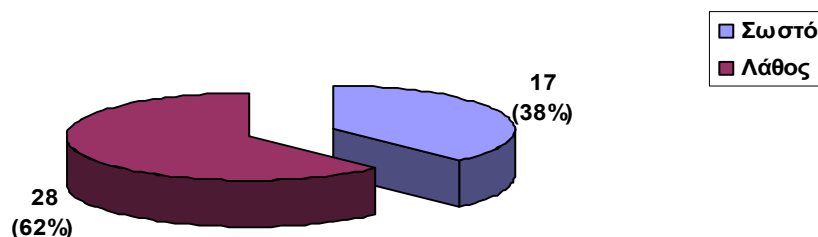
Στη δεύτερη ερώτηση της απροσδόκητης μετατόπισης που ελέγχει την μνήμη των παιδιών το 86,7% που αναλογεί σε 39 παιδιά απάντησαν σωστά με ιδιαίτερη ευκολία ενώ το 13,3%, δηλαδή 6 από τα νήπια απάντησαν λανθασμένα.

ΕΡΩΤΗΣΗ 8 : *«Που είναι η μπάλα του τώρα;»*

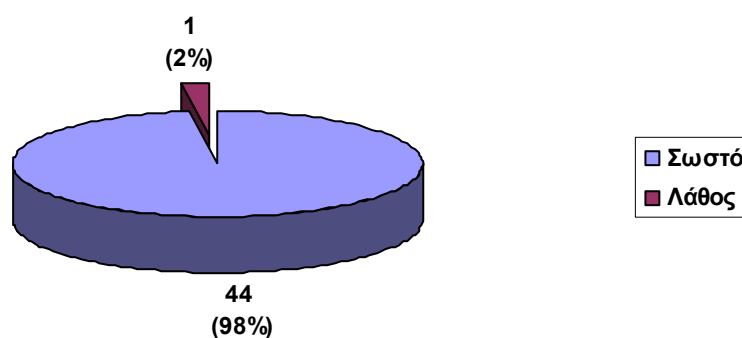
Στη τρίτη και τελευταία ερώτηση που σχετίζεται με την απροσδόκητη μετατόπιση κρίνεται η ικανότητα των παιδιών αυτής της ηλικίας να αποδώσουν την πραγματικότητα. Όπως φαίνεται και από το διάγραμμα, το 100% των νηπίων που ερωτηθήκαν μπόρεσαν να απαντήσουν σωστά.

ΕΡΩΤΗΣΗ 9 : «Όταν είδες το κουτί τι νόμιζες ότι είχε μέσα προτού το ανοίξω;»

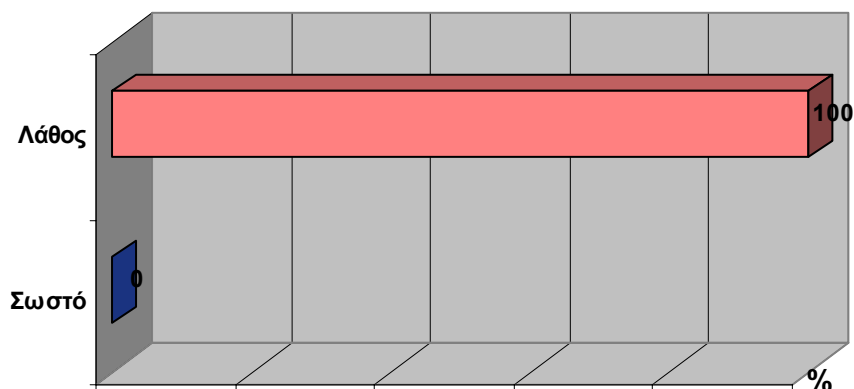
Το 62,2% των παιδιών φαίνεται ότι αδυνατεί να αποδώσει την λανθασμένη πεποίθηση στον ίδιο του τον εαυτό. Δηλαδή 28 από τα 45 παιδιά απάντησαν λάθος στην συγκεκριμένη ερώτηση.

ΕΡΩΤΗΣΗ 10 : «Μπορείς να θυμηθείς τι υπήρχε μέσα στο κουτί;»

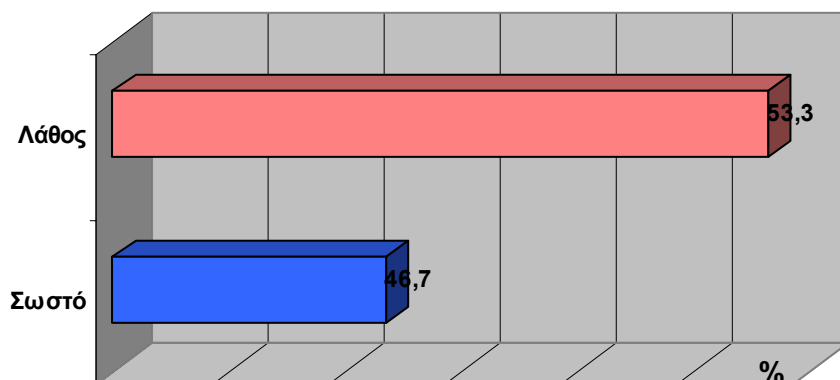
Σε μια ερώτηση η οποία επιδιώκει να αποσπάσει από το παιδί την αλήθεια του πειράματος, δηλαδή την πραγματικότητα, το 97,8% απάντησε σωστά ενώ μόλις το 2,2% που αντιστοιχεί σε ένα μόνο νήπιο απάντησε λανθασμένα.

ΕΡΩΤΗΣΗ 11 : «Τι πιστεύεις ότι είναι αυτό;»

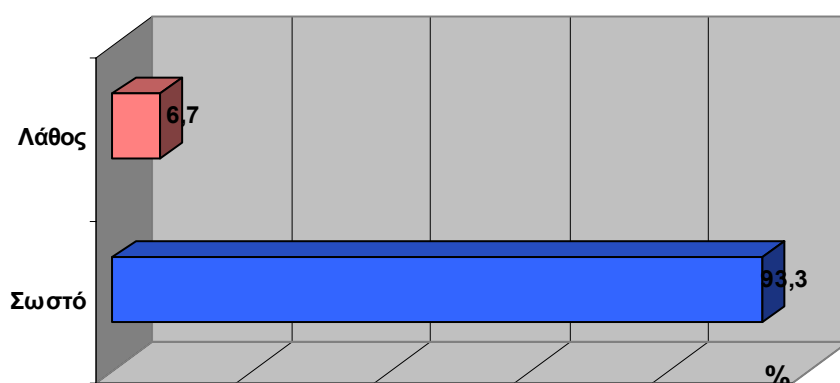
Στο συγκεκριμένο έργο το οποίο αποτελεί παραλλαγή του προηγούμενου, κανένα από τα παιδιά που ερωτήθηκαν δεν αντιλήφθηκε, πριν να το αγγίξουν, ότι το αντικείμενο που τους εμφάνισα ήταν ψεύτικο, δηλαδή ότι ήταν ένα ομοίωμα ενός ψωμιού και όχι ένα αληθινό ψωμί. Γι' αυτό και όταν τους ζητήθηκε να ονομάσουν το υποφαινόμενο αντικείμενο το σύνολο το νηπίων παραπλανήθηκε και απάντησε λανθασμένα.

ΕΡΩΤΗΣΗ 12 : «Τι νόμιζες ότι ήταν αυτό προτού το αγγίξεις;»

Όταν πλέον τα παιδιά είχαν αγγίξει το αντικείμενο και τους ζητήθηκε να απαντήσουν για το τι νόμιζαν ότι ήταν αυτό πριν το αγγίξουν με σκοπό τον έλεγχο της ικανότητας απόδοσης λανθασμένης πεποίθησης στον εαυτό τους, το μεγαλύτερο ποσοστό των νηπίων 53,3%, που αντιστοιχεί σε 24 νήπια απάντησαν λάθος ενώ το υπόλοιπο 46,7%, δηλαδή 21 νήπια απάντησαν σωστά. Παρά το ότι η μεγαλύτερη μερίδα των παιδιών απάντησε λάθος, η διαφορά σε σχέση με τα υπόλοιπα παιδιά είναι μικρή.

ΕΡΩΤΗΣΗ 13 : «Τι είναι αυτό στα αλήθεια;»

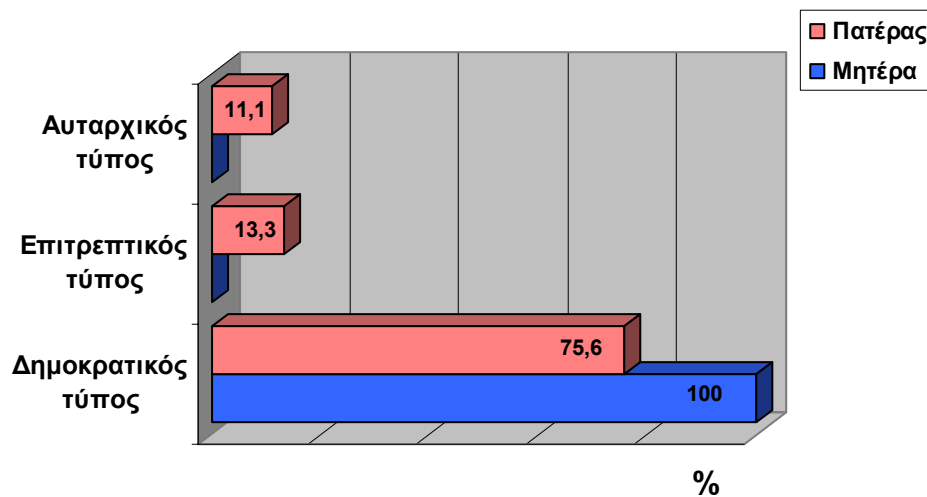

Στην τρίτη και τελευταία ερώτηση που ζητείται ξανά από τα παιδιά να αποδώσουν την πραγματικότητα, το 93,3% που αντιστοιχεί σε 42 παιδιά απάντησαν

σωστά χωρίς ιδιαίτερη δυσκολία ενώ μόλις 3 παιδιά (6,7%) έδωσαν λανθασμένη απάντηση.

Γ. Τυπολογία οικογένειας

Τέλος, από τις ερωτήσεις που περιείχαν τα ερωτηματολόγια τα οποία απευθυνόταν στους γονείς, καταλήξαμε στους σημαντικότερους, κατά την γνώμη μας, τύπους γονέων που κυριαρχούν στην Ελληνική κοινωνία. Τα ποσοστά των τριών τύπων γονέων παρατίθενται στο διάγραμμα που ακολουθεί.

5.2. Πίνακας και ανάλυση συσχετίσεων δεδομένων της έρευνας.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1		0,056	0,222	0,046	-0,009	0,099		0,12	-0,147		0,024	-0,261		-0,086	0,294	-0,143	-0,171	0,065	-0,245	0,087
2	0,056		-0,107	0,206	0,149	0,257		0,074	0,089		-0,193	,326*		-0,026	0,172	-0,016	-0,134	-0,072	-0,17	,331*
3	0,222	-0,107		-0,099	-0,19	-0,027		0,066	-0,253		,305*	-0,165		0,048	-0,084	0,049	0,219	0,226	0,161	-0,248
4	0,046	0,206	-0,099		0,164	0,07		0,226	0,102		-0,066	0,071		-0,19	0,137	0,116	-0,176	-0,092	-0,048	0,098
5	-0,009	0,149	-0,19	0,164		0,154		0,234	0,059		0,026	0,105		-0,066	,348*	-0,051	0,077	-0,119	-0,116	0,055
6	0,009	0,257	-0,027	0,07	0,154			-0,099	,384**		0,105	-0,105		-0,026	0,023	0,061	-0,208	0,099	-0,242	0,252
7																				
8	0,12	0,074	0,066	0,226	0,234	-0,099			-0,193		0,282	0,208		-0,241	,372*	-0,027	-0,23	-0,2	-0,057	0,161
9	-0,147	0,089	-0,253	0,102	0,059	,384**		-0,193			0,141	-0,04		0,099	-0,087	0,058	-,301*	-0,146	-0,209	0,163
10																				
11	0,024	-0,193	,305*	-0,066	0,026	0,105		0,282	0,141			-0,286		-0,188	0,119	-0,117	-0,21	-0,097	-,313*	0,04
12	-0,261	,326*	-0,165	0,071	0,105	-0,105		0,208	-0,04		-0,286			-0,093	0,169	-0,09	-0,027	-0,231	0,113	0,144
13																				
14	-0,086	-0,026	0,048	-0,19	-0,066	-0,126		-0,241	0,099		-0,188	-0,093			-,552**	,437**	0,055	0,255	,426**	-,303*
15	0,294	0,172	-0,084	0,137	,348*	0,023		,372*	-0,087		0,119	0,169		-,552**		-,328*	-0,22	-0,146	-,330*	,489**
16	-0,143	-0,016	0,049	0,116	-0,051	0,061		-0,027	0,058		-0,117	-0,09		,437**	-,328*		-0,076	0,051	0,152	-0,233
17	-0,171	-0,134	0,219	-0,176	0,077	-0,208		-0,23	-,301*		-0,21	-0,027		0,055	-0,22	-0,076		,367*	,503**	-,683**
18	0,065	-0,072	0,226	-0,092	-0,119	0,099		-0,2	-0,146		-0,097	-0,231		0,255	-0,146	0,051	,367*		,368*	-0,192
19	-0,245	-0,17	0,161	-0,048	-0,116	-0,242		-0,057	-0,209		-,313*	0,113		,426**	-,330*	0,152	,503**	,368*		-,535**
20	0,087	,331*	-0,248	0,098	0,055	0,252		0,161	0,163		0,04	0,144		-,303*	,489**	-0,233	-,683**	-0,192	-,535**	

Επεξήγηση αριθμών

- 1 = φύλο παιδιού
- 2 = μορφωτικό επίπεδο μητέρας
- 3 = αριθμός παιδιών στην οικογένεια
- 4 = μορφωτικό επίπεδο πατέρα
- 5 = Απροσδόκητη μετατόπιση, ερώτηση 1
- 6 = Απροσδόκητη μετατόπιση, ερώτηση 2
- 7 = Απροσδόκητη μετατόπιση, ερώτηση 3
- 8 = Το κουτί που εξαπατάει, ερώτηση 1
- 9 = Το κουτί που εξαπατάει, ερώτηση 2
- 10 = Το αντικείμενο που εξαπατάει, ερώτηση 1
- 11 = Το αντικείμενο που εξαπατάει, ερώτηση 2
- 12 = Το αντικείμενο που εξαπατάει, ερώτηση 3
- 13 = τυπολογία μητέρας
- 14 = αυταρχική μητέρα
- 15 = δημοκρατική μητέρα
- 16 = επιτρεπτική μητέρα
- 17 = τυπολογία πατέρα
- 18 = επιτρεπτικός πατέρας
- 19 = αυταρχικός πατέρας
- 20 = δημοκρατικός πατέρας

Στην παρούσα εργασία που σχετίζεται με την θεωρία του νου των παιδιών προσχολικής ηλικίας και την τυπολογία οικογένειας, προσπάθησα να συλλέξω κάποια στατιστικά στοιχεία τα οποία να επιβεβαιώνουν το θεωρητικό μέρος. Μετά την συλλογή των συγκεκριμένων δεδομένων τα οποία παρουσιάσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, κρίθηκε απαραίτητο να σχολιαστούν το κατά πόσο ορισμένα δεδομένα από τα ερωτηματολόγια για την τυπολογία γονέων συσχετίζονται με δεδομένα για τη θεωρία του νου. Οι συσχετίσεις που εντοπίστηκαν δίδονται συνοπτικά παρακάτω.

Αρχικά, το μορφωτικό επίπεδο της μητέρας συσχετίζεται με την ερώτηση που σχετίζεται με την ικανότητα του παιδιού να αποδώσει την πραγματικότητα μέσα σε σ' ένα πείραμα που σημαίνει ότι πιθανόν όσο υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο έχει η μητέρα τόσο το παιδί αναπτύσσει ταχύτερα την ικανότητα του να αποδίδει την πραγματικότητα σε διάφορες καταστάσεις.

Μια άλλη συσχέτιση που εντοπίστηκε στα δεδομένα έχει να κάνει με τον αριθμό των παιδιών στην οικογένεια και με την ικανότητα του παιδιού να αποδώσει μια λανθασμένη πεποίθηση από ένα άτομο στον ίδιο του τον εαυτό. Τα ευρήματα έδειξαν ότι η παρουσία αδελφών στην οικογένεια επηρεάζει θετικά την ανάπτυξη της ικανότητας απόδοσης λανθασμένων πεποιθήσεων.

Στη συνέχεια, μπορούμε να συσχετίσουμε την ικανότητα των παιδιών να αποδώσουν μια λανθασμένη πεποίθηση στους άλλους με τον τύπο του δημοκρατικού πατέρα. Σύμφωνα με τα στατιστικά δεδομένα, λοιπόν, συμπεραίνουμε ότι ο συγκεκριμένος τύπος πατέρα μπορεί να επηρεάσει θετικά σε μεγάλο βαθμό την ικανότητα αυτή ενός παιδιού προσχολικής ηλικίας.

Από τα συμπεράσματα των στατιστικών δεδομένων μπορούμε να εντοπίσουμε άλλη μια συσχέτιση τύπου γονέα με θεωρία του νου. Η ικανότητα απόδοσης ενός νηπίου μιας λανθασμένης πεποίθησης από ένα άτομο στον ίδιο του τον εαυτό παρουσιάζει αρκετά μεγάλη συσχέτιση με τον τύπο της δημοκρατικής μητέρας. Γεγονός που υποδεικνύει ότι μια μητέρα με δημοκρατική συμπεριφορά και ιδεολογία ανατρέπει το παιδί της με τέτοιο τρόπο ώστε αυτό στην νηπιακή μόλις ηλικία να έχει αναπτυγμένη την συγκεκριμένη ικανότητα.

Παρατηρώντας τα δεδομένα του δείγματός μας διαπιστώνουμε ότι υπάρχει συσχέτιση μεταξύ της ικανότητας των παιδιών να αποδώσουν μία λανθασμένη πεποίθηση από ένα άτομο στον ίδιο τους τον εαυτό με τον τύπο της δημοκρατικής μητέρας. Αυτό σημαίνει ότι όσο επικρατεί στο οικογενειακό περιβάλλον το

δημοκρατικό πρότυπο της μητέρας, το παιδί θα αναπτύσσει περισσότερο τη συγκεκριμένη ικανότητα.

Αρνητική συσχέτιση παρουσιάστηκε σε ερώτηση ελέγχου της πραγματικότητας που πραγματοποιήθηκαν στα παιδιά από συγκεκριμένο πείραμα που παρακολούθησαν με την τυπολογία πατέρα, που σημαίνει ότι ανάλογα με τον τύπο πατέρα που έχει ως πρότυπο το κάθε παιδί έχει και την ανάλογη απόδοση σε πειράματα που περιέχουν την εξέλιξη κάποιου έργου μπροστά τους από το οποίο τα παιδιά θα κληθούν να απαντήσουν σε συγκεκριμένες ερωτήσεις.

Αρνητική όμως είναι η συσχέτιση της ικανότητας απόδοσης των νηπίων λανθασμένης πεποίθησης σε άλλους με τον τύπο του αυταρχικού πατέρα, γεγονός που υποδεικνύει ότι όσο πιο αυταρχική είναι η συμπεριφορά του πατέρα τόσο μικρότερη είναι η ικανότητα των παιδιών να αποδίδουν μια λανθασμένη πεποίθηση από ένα άτομο στον ίδιο του τον εαυτό. Στοιχεία αυταρχισμού είναι υπαίτια για την ελλιπή ανάπτυξη ορισμένων ικανοτήτων κατά περίοδο της νηπιακής ηλικίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι το οικογενειακό περιβάλλον και οι συνθήκες που επικρατούν μέσα σ' αυτό επηρεάζει σημαντικά την ικανότητα των παιδιών 4-5 ετών να αποδίδουν λανθασμένες πεποιθήσεις στους άλλους. Τα αποτελέσματα αυτά επιβεβαιώνουν και διευρύνουν προηγούμενα ερευνητικά δεδομένα για τα οποία έγινε λόγος παραπάνω, τα οποία τονίζουν τη σχέση ανάμεσα στην ανατροφή και διαπαιδαγώγηση των παιδιών από τους γονείς και την ικανότητα κατανόησης των πεποιθήσεων των άλλων κατά τη νηπιακή ηλικία.

Σύμφωνα με το εμπειρικό-ερευνητικό μέρος της εργασίας τα ευρήματα έδειξαν ακόμη ότι η παρουσία αδελφών στην οικογένεια επηρεάζει θετικά την ανάπτυξη της ικανότητας απόδοσης λανθασμένων πεποιθήσεων. Το συγκεκριμένο εύρημα ταυτίζεται με απόψεις ψυχολόγων που έχουν υποθεί στο παρελθόν. Από την έρευνα βρέθηκε επίσης ότι τα νήπια είχαν υψηλότερες επιδόσεις στις δοκιμασίες με τις οποίες αξιολογήθηκε η ικανότητα τους να αποδίδουν λανθασμένες πεποιθήσεις στον ίδιο τους τον εαυτό, σε αντίθεση με τις δοκιμασίες όπου αξιολογήθηκε η ικανότητά τους να αποδίδουν λανθασμένες πεποιθήσεις στους άλλους. Φαίνεται, επομένως, ότι τα παιδιά ηλικίας 4-5 ετών έχουν μεγαλύτερη δυσκολία στην απόδοση λανθασμένης πεποιθήσεως στους άλλους, να βάζουν δηλαδή τον εαυτό τους στη θέση των άλλων και να αντιλαμβάνονται ότι οι άλλοι έχουν απόψεις διαφορετικές από τις δικές τους για μια κατάσταση ή ένα γεγονός. Ευκολότερο, σύμφωνα με την έρευνα, αποδείχτηκε για τα νήπια η απόδοση λανθασμένων πεποιθήσεων στον ίδιο τους τον εαυτό, να αναγνωρίζουν δηλαδή ότι έχουν μια λανθασμένη άποψη για κάτι.

Στη συνέχεια, όσον αφορά τις δοκιμασίες με τις οποίες αξιολογήθηκε η ικανότητα των νηπίων να αποδώσουν τη πραγματικότητα, οι επιδόσεις των παιδιών ήταν, όπως ήταν αναμενόμενο, πολύ υψηλές όπως επίσης και σε ερωτήσεις μνήμης που κλήθηκαν να απαντήσουν. Ελάχιστα ήταν τα παιδιά που έδωσαν λανθασμένες απαντήσεις στην προκειμένη περίπτωση.

Οι διαπιστώσεις που προέκυψαν από την παρούσα εργασία βοηθούν να κατανοήσουμε καλύτερα τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στο οικογενειακό περιβάλλον και την νοητική ανάπτυξη. Με βάση τα παρόντα ευρήματα μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η διαπαιδαγώγηση του παιδιού, οι πρώτες εμπειρίες του μέσα στην οικογένεια και η επικοινωνία με το στενό του περιβάλλον, είναι δυνατόν να συμβάλλουν στην ανάπτυξη της νοητικής ικανότητας και ιδιαίτερα στην ικανότητα

αναγνώρισης των πεποιθήσεων των άλλων. Συγκεκριμένα, ό αριθμός των παιδιών στην οικογένεια που μεγαλώνει το νήπιο, το μορφωτικό επίπεδο των γονέων του, αλλά και ο τύπος των γονέων είναι στοιχεία αλληλένδετα με την νοητική ανάπτυξη του παιδιού. Θεωρούμε όμως ότι για να γενικευθεί η παραπάνω διαπίστωση και να εδραιωθεί η άποψη ότι η ανατροφή και η διαπαιδαγώγηση των παιδιών από διαφορετικούς τύπους γονέων είναι δυνατόν να επηρεάσει την νοητική ανάπτυξη ενός παιδιού κρίνεται απαραίτητη η επανάληψη της παρούσας έρευνας σε μεγαλύτερο αριθμό ατόμων.

Αξίζει, τέλος, να σημειωθεί ότι τα αποτελέσματα της έρευνας μου έχουν ευεργετικές επιπτώσεις στην παιδαγωγική πράξη. Η ενσωμάτωση, για παράδειγμα, στο αναλυτικό πρόγραμμα του νηπιαγωγείου προγραμμάτων, τα οποία στοχεύουν στη ψυχολογική στήριξη και ανάπτυξη των παιδιών αλλά και στον εντοπισμό διαταραχών αυτών που οφείλονται σε οικογενειακές συνθήκες είναι δυνατόν να επηρεάσει θετικά τη νοητική τους ανάπτυξη και συγκεκριμένα την ικανότητα αναγνώρισης των νοητικών καταστάσεων των άλλων. Η κατασκευή τέτοιου είδους προγραμμάτων, αλλά και η ευχέρεια με την οποία αυτά είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθούν από τους εκπαιδευτικούς καθιστά εύκολη την εφαρμογή τους. Σκόπιμη θα ήταν επίσης η συνεργασία ψυχολόγων με τους γονείς των νηπίων, ώστε οι ίδιοι να μπορούν να καθοδηγηθούν σωστά σε θέματα που σχετίζονται με την διαπαιδαγώγηση των παιδιών. Η συμβολή προγραμμάτων παρέμβασης για την προώθηση ικανοτήτων παιδιών προσχολικής ηλικίας και σε άλλους τομείς ανάπτυξης έχει διαπιστωθεί σε πολλές μελέτες και συνηγορεί υπέρ της καθιέρωσης και εφαρμογής σε ευρεία κλίμακα τέτοιων προγραμμάτων στην εκπαίδευση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.

Αποστολόπουλος, Κ. (1998). *Μαθήματα κοινωνιολογίας της οικογένειας*. Αθήνα: Εκδόσεις συγγραφέως.

Astington, J.W. and Barriault, T. (2001). *Children's theory of mind: How young children come to understand that people have thoughts and feeling*; *Infants and Young Children*, 13(3), 1-12.

Azoulai, M. και Παπασταύρου, Α. (1997). *Οι γονείς μου χωρίζουν: Και τώρα τι γίνεται*; Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Baumrid, P. (2000). (Μετάφραση: Ε. Χουρτζαμανόγλου). *Κοινωνική ανάπτυξη*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Bartsch, K. and Wellman, H. *Children talk about the mind*. N. Y., Oxford: Oxford University Press.

Binnikot, N. (1976). *Το παιδί, η οικογένεια και ο εξωτερικός του κόσμος*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Γεωργαντά, Ε. (1996). *Η βιβλιοθήκη της οικογένεια*. Αθήνα: Εκδόσεις Φυτράκη.

Chiland, C. και Καρρά, Μ. (1994). *Το παιδί, η οικογένεια, το σχολείο*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκης.

Cole, M., & Cole R.S. (2002). *Η ανάπτυξη των παιδιών. Γνωστική και ψυχοκοινωνική ανάπτυξη κατά τη νηπιακή και μέση παιδική ηλικία*. Τόμος Β'. Αθήνα: Εκδόσεις Τυπωθήτω Γ. Δαρδανός.

Διαμαντόπουλος, Α. (1995). *Αισθάνομαι-Η ψυχή στην οικογένεια*. Αθήνα: Εκδόσεις Ναύπακτος.

Debesse, M. (1957). *Ψυχολογία του παιδιού*. Αθήνα: Εκδόσεις Κένταυρος.

Flynn, E. (2006). *A microgenetic investigation of stability and continuity in theory of mind development*. British Journal of Developmental Psychology, 24, 631-654.

Frye, D. and Moore, C. (1991). *Children's theories of mind. Mental states and social understanding*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Πιαζέ, Ζ. (1999). *Η ψυχολογία της νοημοσύνης*. (Μετάφραση: Ελένη Βέλτσου. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Flavel, J.H. (1986). *The development of children's knowledge about the appearance reality distinction*. American psychologist.

Gottman, J. (2000). *Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών. Ένας πρακτικός οδηγός για γονείς*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.

Θεοδωροπούλου Ε., Αποστολόπουλος Κ., (2003). *Κοινωνιολογία της οικογένειας*. Εκδόσεις συγγραφέων.

Καλαντζή Α.-Αζίζι και Παρίτσης Ν., (1990). *Οικογένεια ψυχοκοινωνικές-ψυχοθεραπευτικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.

Κατάκη, Χ. (1998). *Οι τρεις ταυτότητες της Ελληνικής οικογένειας. Ψυχοκοινωνικές διεργασίες*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.

Κούρος, Ι. (1993). *Ψυχολογικά θέματα παιδιών και εφήβων*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.

Κωσταρίδου-Ευκλείδη Α., (1997). *Ψυχολογία της σκέψης*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.

Κωσταρίδου-Ευκλείδη Α.,(2005). *Μεταγνωστικές διεργασίες και αυτο-ρύθμιση. Γνωστική ψυχολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.

Μακρής Ν., (1995). *Η προσωπική θεωρία του νου και η σχέση με τις γνωστικές ικανότητες*. Θεσσαλονίκη: Διδακτορική διατριβή.

Μαριδάκη-Κασσωτάκη, Α., (1997). *Σύγχρονες απόψεις για τη σκέψη του παιδιού*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.

Ματσαγγούρας Η., (1982). *Ψυχοπαιδαγωγικά θέματα προδημοτικής και πρωτοδημοτικής αγωγής*. Αθήνα: Εκδόσεις Φελέκη.

Μισαηλίδη Π., (2003). *Η θεωρία των παιδιών για το νου*. Αθήνα: Εκδόσεις Τυπωθήτω Γιώργος Δαρδανός.

Μουσούρου, Λ., (2005). *Οικογένεια και οικογενειακή πολιτική*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Mitchell P., and Riggs K. J., (2000). *Children's reasoning and the mind*. London: Psychology Press.

Νέστορος Ι.Ν., (1996). *Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.

Ντράικωρς Ρ., Σολτζ Β., (1979). (Μετάφραση: Ι. Καββαδά). *Το παιδί μια νέα αντιμετώπιση*. Αθήνα: Εκδόσεις Γλάρος.

Παππά Β., (2006). *Επάγγελμα γονέας: Ψυχολογικοί τύποι γονέων και συμπεριφορά παιδιών και εφήβων*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, (1996). *Λήμα: Οικογένεια*. Αθήνα: Εκδόσεις Πάπυρος.

Παρασκευόπουλος, Ι. (1985). *Εξελικτική ψυχολογία, η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση*. Αθήνα: Έκδοση Συγγραφέα.

Pears, K. and Moses, L. (2003). *Demographics, parenting and theory of mind in preschool children*. Blackwell Publishing Ltd.

Χορς, Π. (2003). (Μετάφραση Λάμπρου Μαρία). *Μεγαλώνοντας χωρίς πατέρα*. Αθήνα: Εκδόσεις Θυμάρι.

Skygger, R. (1997). (Μετάφραση: Α. Παπασταύρου). *Οικογενειακές υποθέσεις. Ένας οδηγός για καλύτερες και υγιέστερες ανθρώπινες σχέσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.

Τερλέξη Π., (1975). *Ο αυταρχικός άνθρωπος. Ψυχολογική και κοινωνική βάση της πολιτικής συμπεριφοράς*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Τσαούσης, Γ. (1993). *Η κοινωνία του ανθρώπου. Εισαγωγή στην κοινωνιολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Τσαρδάκης, Δ. (1993). *Η γένεση του κοινωνικού ανθρώπου*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Τσιάντης, Γ. (1993). *Ψυχική υγεία του παιδιού και της οικογένειας*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Τσιπλητάρης, Φ.Α. (2001). *Η κοινωνικοποίηση του παιδιού. Μια ψυχοκοινωνιολογική προσέγγιση στα πλαίσια της οικογένειας και του σχολείου*. Αθήνα: Εκδόσεις Ατραπός.

Χουντουμάδη, Α. (1996). *Παιδιά και γονείς στο ξεκίνημα μιας σχέσης*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.

Wimmer H., & Perner J. (1983). *Beliefs about: Representation and constraining function of wrong beliefs in young children's understanding of deception*.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ